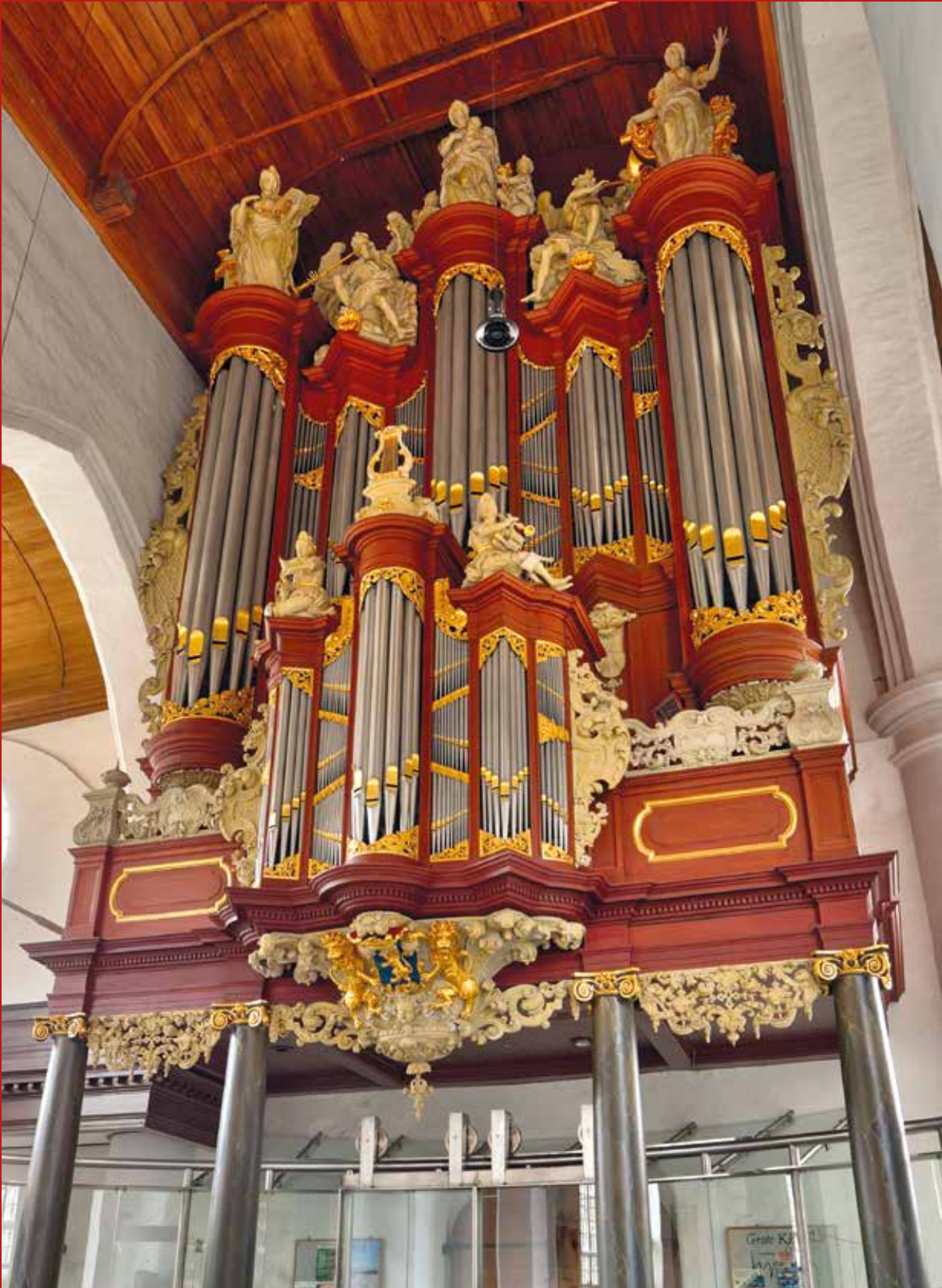

GRATIS

Friese Orgelkrant

2018

Het wereldberoemde Christian Müller-orgel uit 1727 in de Grote of Jacobijnerkerk te Leeuwarden. Dit orgel staat centraal in de activiteiten van dit jaar. (Foto: Quentin Kozuchowski)

Culturele Hoofdstad van Europa

Leeuwarden-Fryslân: Culturele Hoofdstad van Europa in 2018. Dit betekent dat er overal in stad en provincie beweging is. Vooral op cultureel en artistiek terrein. Dat is zeer positief. Op meerdere terreinen brengt Culturele Hoofdstad beweging. Iedereen is wel ergens mee bezig, het brengt mensen bij elkaar en er komen boeiende initiatieven tot stand. Niemand ontkomt er aan! Het betekent ook dat bezoekers naar heel veel verschillende evenementen, opvoeringen, voorstellingen kunnen, om mee te doen en om te genieten.

Fryslân kenmerkt zich door opvallend veel eigen culturele uitingen. Op gebied van sport, kunst en cultuur is veel eigens op te noemen.

Natuurlijk geldt dat ook voor het Friese orgel. Zoveel kerken op zo'n beperkte oppervlakte vind je amper ergens anders en al die kerken herbergen een eigen instrument. Dat zijn juweeltjes. Fryslân kent dan ook een rijke orgelgeschiedenis, met opmerkelijke or-

ganisten én met orgels van naam. Een van de essentiële onderdelen van de Culturele Hoofdstad wordt dan ook het Friese orgel. Stichting Organum Frisicum mag zich dan ook op een unieke concertenreeks verheugen, de zogenaamde Bach-estafette. Een serie orgelconcerten langs de "grote" orgels in onze provincie: Leeuwarden, Franeker, Harlingen, Sneek en Bolsward. Met muziek van Johann Sebastian Bach, de virtuoos onder de componisten van orgelmuziek. Dit gebeurt allemaal in samenwerking met de plaatselijke stichtingen. Daarnaast is er een serie concerten over heel Fryslân verspreid, ook met orgels die we niet zo vaak horen en die zo hun eigen klank hebben. Elk orgel heeft zijn eigen "karakter." En om die te ontdekken is het altijd een mooie ontdekkingsreis. Graag wens ik u dat toe: een unieke reis door Fryslân op orgelgebied, vol met verrassingen en nieuwe ontdekkingen!

Bearn Bilker

Voorzitter Stichting Organum Frisicum

Voorjaarsexcursie

De voorjaarsexcursie van 7 april 2018 is een bijzondere. De excursie staat in het teken van Leeuwarden-Fryslân culturele hoofdstad van Europa in 2018. De voorjaarsexcursie is het tweede evenement in de reeks van de Bach-estafette (zie elders in deze krant voor meer informatie) en vindt plaats in Bolsward, Franeker, Harlingen en Sneek. Verschillende auteurs hebben een bijdrage geleverd over de respectievelijke orgels en deze zijn in dit artikel samengevoegd.

Bolsward

Het vermaarde Hinsz-orgel in de Martinikerk te Bolsward is eind 2016 weer in gebruik genomen toen alle fasen van de restauratie voltooid waren. In de Friese Orgelkrant 2017 is daarom een uitgebreid artikel verschenen over de historie en restauratie van dit instrument. U kunt deze lezen op de website van Stichting Organum Frisicum: www.organum-frisicum.frl.

Het Hinsz-orgel (1781) in de Martinikerk te Bolsward. (Foto: Johan van der Klaauw)

Franeker

Voorgeschiedenis

Het Van Dam-orgel in de Martinikerk te Franeker is gemaakt in 1842, maar het is zeker ook van belang de orgelgeschiedenis van de Martinikerk van daarvoor mee te nemen, omdat Van Dam veel pijpwerk uit het vorige orgel heeft gebruikt bij de bouw van het huidige orgel.

Voor zover bekend, begon de orgelgeschiedenis van Franeker in 1478 met de bouw van een orgel door Sicke Graetingha. Dit orgel hing boven de dichtgemetselde ingang in de noorderbeuk. Jan van Covelens bouwde in 1528 een nieuw orgel in de Martinikerk. Het werd door Hendrik Niehoff voltooid in 1534, omdat Van Covelens in 1532 overleed. Hendrik Niehoff groeide niet veel later uit tot een internationaal bekende orgelmaker. Dit Van Covelens/Niehoff-orgel werd tegen de toren geplaatst, waarbij het Graetingha-orgel uit 1478 in de noorderbeuk bleef hangen en er dus een tijd lang twee orgels in de Martinikerk zijn geweest.

In 1719 begon Jan Harmensz. Camp (een orgelmaker die in Friesland aan veel orgels heeft gewerkt, waarvan het merendeel helaas verloren is gegaan) met veelomvattende werkzaamheden aan het Van Covelens/Nieff-

Het Van Dam-orgel (1842) in de Martinikerk te Franeker. (Foto: Riemer G. van der Veen, Leeuwarden; fotofenderlee.com)

hoff-orgel, maar die kwamen niet af, omdat hij in 1721 overleed. In augustus 1721 werd besloten Johannes Radecker de opdracht te geven een nieuw orgel te maken met gebruikmaking van een deel van het pijpwerk van het oude orgel. Hiermee werden de materiaalkosten, die in die tijd de grootste kostenpost bij de bouw van een orgel waren, minder hoog. Johannes Radecker was een medewerker van de wereldberoemde orgelmaker Arp Schnitger. Omdat Schnitger veel uitgebreide, internationale opdrachten in zijn portefeuille had, werden in het begin van de 18e eeuw de Schnitger-orgels in Nederland opgeleverd door de Schnitger-medewerkers Johannes Radecker en Rudolf Garrels. In 1722 werd het Radecker-orgel van de Martinikerk in Franeker opgeleverd.

De bouw van het Van Dam-orgel

Omdat het orgel van Radecker in de loop der jaren steeds slechter bespeelbaar werd, kregen de Gebr. L.J. en J. van Dam uit Leeuwarden in 1838 de opdracht een nieuw orgel te bouwen met gebruikmaking van pijpwerk uit het Radecker-orgel. Lambertus van Dam begon in 1777 als orgelmaker in de stad Groningen, maar omdat hij in Friesland zicht had op meer opdrachten, vestigde hij zich in 1779 in Leeuwarden, waarmee een lange en belangrijke periode in de Friese orgelbouw aanbrak: tot in de vroege 20e eeuw hebben de orgelmakers Van Dam veel werk van grote kwaliteit gemaakt. De Gebroeders Luitjen Jacob en Jacob van Dam waren de zonen van Lambertus en vertegenwoordigen van 1820-1846 de tweede generatie orgelmakers Van Dam.

Bij de bouw van het Van Dam-orgel voor de Martinikerk in Franeker werd een groot aantal pijpen van het voormalige orgel opnieuw gebruikt. De orgelkas (Hoofdwerk en Rugwerk) en de frontpijpen van het Radecker-orgel werden gebruikt voor het orgel dat Van Dam in 1838 in Blokzijl plaatste. (Dit orgel is in 1901 afgebroken.) Jacob van Dam overleed onverwacht in 1839. Luitjen Jacob zette het bedrijf onder de oude naam L. van Dam & Zonen voort. In 1842 werd het huidige orgel voor Franeker voltooid. Op het Hoofdwerk was op dat moment nog een gereserveerde plaats voor een extra register.

Het werd een orgel met een groot, majestueus front, met een Prestant 16 voet in de pedaaltoeren. De ornamenten zijn in classicistische stijl vervaardigd. Een belangrijk onderdeel van de ornamenten vormen zogenaamde liggende S-volutes (krulvormige versieringen in de vorm van een liggende S). Op de middentoren staat een muzikertrofee, op de zijtorens staan vazen. Uniek aan het orgel in Franeker is dat de frontstijlen (de stijlen aan weerszijden van de torens) ook van ornamenten zijn voorzien. Het is prachtig om te zien hoeveel sierlijkheid en verfijning in de ornamentiek Van Dam in deze periode aan de dag legt. Het orgel van Franeker is hier één van de hoogtepunten van. Ook de harten in de borstwering zijn heel bijzonder en verwant aan de harten in de blinderingsstukken bovenin de torens, die heel gracieus de verbinding vormen tussen de liggende S-volutes. De indeling van het front is kenmerkend voor de tweede generatie Van Dam: de grootste pijpen staan in de zijtorens en de middentoren is gedeeld en bevat een opvallend groot aantal pijpen (het klassieke aantal pijpen in een toren was zeven). Deze indeling is bij andere orgels van Van Dam uit deze periode ook terug te vinden, met dit verschil dat de afmetingen van het orgel in Franeker twee keer zo groot zijn. Het orgel kostte

uiteindelijk 7.733,40 gulden. De keuring van het nieuwe orgel en het orgelspel tijdens de ingebruikname werd verzorgd door S.A. Hempenius, organist van de Grote Kerk te Zwolle. In 1857 plaatste Van Dam (inmiddels de derde generatie) een Fagot 16 voet op de gereserveerde plaats op het Hoofdwerk.

Wijzigingen in 1915, 1938 en 1952

In 1915 vindt een aantal wijzigingen in de dispositie van het orgel plaats door L. van Dam & Zn, vanaf 1904 geleid door Pieter van Dam, de vierde en laatste generatie van de orgelmakers Van Dam. Volgens P. van Dam was de in 1857 geplaatste Fagot 16 voet "niet meer schoon klinkend" en stelde hij voor daarvoor in de plaats "eene krachtig en zeer melodieuze geïntoneerde" Violoncel 8 voet aan te brengen. Daarnaast kon de "scherpe, en weinig gebruikt wordende" Quint 3 voet worden vervangen door een Aeoline 8 voet, "welk register, als de zachtst mogelijk geïntoneerde stem, vooral in een zóo ruim kerkgebouw als de Martinikerk is, een verrassend mooi effect maakt". Buiten het bestek om levert P. van Dam ook nog een nieuwe Viola di Gamba 8 voet discant voor het bovenwerk, omdat de oude Viola uit 1842 volgens hem "een zeer onbeduidend register was, 't welk in 't geheel niet het karakter van een Viool kon weergeven". Hieruit blijkt dat tussen de tijd van het oorspronkelijke orgel en het begin van de 20e eeuw het klankideaal enigszins was veranderd, hetgeen dus ook in het orgel van Franeker in zekere mate doorgevoerd werd. Tenslotte maakte P. van Dam een nieuwe pedaalkoppel aan het Hoofdwerk, die over het hele pedaalklavier liep. Hiervoor was er een pedaalkoppel die alleen het groot octaaf betrof, hetgeen gebruikelijk was in die tijd. (Onduidelijk is of deze pedaalkoppel er in 1842 al was.) Op 15 oktober 1915 werd het orgel opnieuw in gebruik genomen door K. Visser, die op dat moment de organist van de Martinikerk was.

In 1938 werd D. Ch. Kreger benoemd als organist van de Martinikerk. Direct na zijn benoeming gaf Kreger aanwijzingen voor nieuwe veranderingen van de dispositie van het orgel. Deze wijzigingen stonden onder invloed van de Orgelbeweging, een ontwikkeling in de orgelbouw waarin de historische uitvoering van barokke muziek belangrijk werd en de 19e-eeuwse orgelklank als problematisch werd gezien bij de heldere uitvoering van de polyfone werken van bijvoorbeeld Johann Sebastian Bach. Zo werd in 1938 door de Firma Pannekoek uit Leeuwarden de Mixtuursamenstelling veranderd, waardoor deze hoger werd en het tertskoor verdween. Verder werd ook de samenstelling van de Cornet gewijzigd en de Holpijp van het hoofdwerk van roeren voorzien. De Violoncel uit 1915 werd vervangen door een Holfluit 4 voet en de Viola di Gamba uit 1915 werd vervangen door een Nazart 3 voet. Aan de andere kant werden eigentijdse soloregisters ook geliefd; vandaar dat de Dulciaan uit 1842 werd vervangen door een Basson-Hobo 8 voet met Frans karakter. Tenslotte werd het Bovenwerk in een zwelkast geplaatst. De organist en de kerkvoogdij waren zeer ingenomen met deze wijzigingen. In het verlengde hiervan werd in 1952 (ook onder auspiciën van Kreger) door G. van Leeuwen en Zn een Scherp op het Bovenwerk geplaatst. De in 1915 geplaatste Nazart 3 voet verhuisde diensgevolge naar het Hoofdwerk en verving daar de Aeoline 8 voet uit 1915.

Restauratie 1996-1998

De wijzigingen in 1915, 1938 en 1952 kunnen duidelijk in het licht worden gezien van de ideeën en voorkeuren van die tijd. In 1993 schreef Jan Jongepier een rapport over het orgel in de Martinikerk in Franeker, waarin hij uitlegt dat op dat moment "de visie is gegroeid dat alle objecten uit het verleden een eigen, gelijkwaardige plaats hebben in ons cultuurbezit. De benadering van een historisch object dient zonder subjectieve vooringenomenheid te geschieden!". Vanuit die achtergrond pleitte Jongepier voor een restauratie van het orgel waarbij (naast het herstellen van een aantal technische gebreken)

De claviatuur van het Van Dam-orgel. (Foto: Riemer G. van der Veen, Leeuwarden; fotofenderlee.com)

het concept van 1842 volledig werd hersteld. Deze restauratie vond in 1996-1998 plaats door Bakker & Timmenga uit Leeuwarden, de orgelmakerij die het orgel nu nog steeds in onderhoud heeft. Alle dispositiewijzigingen uit 1915, 1938 en 1952 werden weer ongedaan gemaakt. Interessant om te vermelden is dat de huidige Viola di Gamba 8 voet van het Bovenwerk (ter vervanging van de Scherp uit 1952) door Van Dam in 1885 gemaakt is voor het Bovenwerk van het orgel in de Grote Kerk in Leeuwarden; dit Van Dam-register is bij de restauratie van het Müller-orgel in 1978 vervangen en opgeslagen bij Bakker & Timmenga. De huidige Quint 3 voet (ter vervanging van de Nazart 3 voet uit 1938) op het Hoofdwerk komt uit het Van Dam-orgel (1901) van de Oosterkerk in Leiden. Dat orgel werd in 1967 afgebroken. De Roerfluit van het Hoofdwerk werd weer een Holpijp; de Holfluit 4 voet uit 1938 werd verwijderd. (Deze Holfluit 4 voet kreeg in 2002 een nieuwe bestemming in het Martin Vermeulen-orgel in Schildwolde.) Op die plaats werd een nieuwe Fagot 16 voet in Van Dam-factuur geplaatst. In plaats van de Basson-Hobo 8 voet uit 1938 werd een nieuwe Dulciaan 8 voet voor het Bovenwerk gemaakt, eveneens in Van Dam-factuur. De restanten van de inmiddels afgekoppelde zwelkast werden verwijderd en de Mixtuur- en Cornetsamenstelling werd weer hersteld. Op 7 mei 1998 is het orgel weer in gebruik genomen door de toenmalige organist van de Martinikerk, Theo Jellema. Het orgel heeft tegenwoordig weer de volle glorie die het bij de oorspronkelijke bouw van het orgel had en klinkt, mede door de ruime akoestiek van de kerk, zeer indrukwekkend.

Huidige dispositie

Tenslotte volgt hier nog een overzicht van de huidige dispositie. De aanduiding 'ouder' betekent dat het gaat om pijpwerk van het voormalige orgel. Dit is pijpwerk uit de periode 1528 tot en met de nieuwbouw in 1722.

Hoofdwerk (C-f3): Bourdon 16 voet (1842/ouder), Prestant 8 voet (1842/ouder), Holpijp 8 voet (1842/ouder), Octaaf 4 voet (1842/ouder), Quint 3 voet (1901), Octaaf 2 voet (grotendeels ouder), Cornet 3-4 sterk (discant) (1842/1998/ouder), Mixtuur 3-5 sterk (1842/1998/ouder), Fagot 16 voet (1998), Trompet 8 voet (1842/1998).

Bovenwerk (C-f3): Prestant 8 voet (1842/ouder), Fluit Dolce 8 voet (1842/ouder), Viola di Gamba 8 voet (1885), Fluit d'Amour 4 voet (1842/ouder), Gemshoorn 2 voet (1842/ouder), Dulciaan 8 voet (1998), Tremulant.

Pedaal (C-d1): Prestant 16 voet (1842), Octaaf 8 voet (1842/ouder), Octaaf 4 voet (1842/ouder), Bazuin 16 voet (1842, sommige bekens ouder), Trompet 8 voet (1842, sommige bekens ouder).

Koppelingen:

Manuaalkoppel (1842); Pedaalkoppel (1915).

JOCHEM SCHUURMAN

Sneek

Schnitgerorgel Martinikerk Sneek geretoucheerd: een klankbeeld in beweging

In oktober 2011 werd met een concert, een brochure en een tentoonstelling stil gestaan bij de driehonderdste verjaardag van het Schnitger-orgel in de Martinikerk in Sneek. Voor orgelliefhebbers en orgelkenners is een

Het Schnitger/Van Dam-orgel (1711/1898) in de Martinikerk te Sneek.

(Foto: Johan Sjoukema, Leeuwarden)

Schnitger-orgel een begrip. De naam roept iets op: een orgeltype, een klankbeeld, een tijdperk. Er zit logica in om een orgel dat zich in zijn verschijning zo als Schnitger-orgel vertoont, ook zoveel als mogelijk als Schnitger-orgel te laten klinken.

Het orgel van de Martinikerk had bijna twee eeuwen de tijd redelijk doorstaan tot het in 1898 grondig werd verbouwd door de orgelmakers Van Dam. Het uitgangspunt was om met gebruikmaking van zoveel mogelijk Schnitger-materiaal een orgel te vormen dat onder andere in samenwerking met solisten de uitvoering van het moderne concertrepertoire mogelijk zou maken. Ook al hergebruikte Van Dam veel Schnitger-materiaal, de gewenste klank leidde tot grote wijzigingen in constructies en de opstelling van het pijpwerk. Argelozelustersaars hoorden sindsdien in de Martinikerk een "symfonisch" klinkend instrument; dieper ingevoerd beluisterden in de kern nog steeds een 18e-eeuws orgel.

Deze tweeslachtigheid in de beleving van het orgel heeft, toen de mankementen zich omstreeks 1970 opstapelden, de opvattingen over hoe het orgel moest worden gerepareerd erg gecompliceerd. De restauratie die in de jaren 1986-1988 door de orgelmakerij Bakker & Timmenga werd uitgevoerd spaarde in principe het Van Dam-concept, maar vulde de in 1898 en later verdwenen Schnitger onderdelen zoals Rugwerk en Pedaal in Schnitger-stijl aan. Door de restauratie manifesteerde het orgel zich weer meer als een barokorgel, maar het door Van Dam toegevoegde klavier met zwelwerk bewees goede diensten bij de uitvoering van 19e- en 20e-eeuwse orgelmuziek.

Na ruim twintig jaar intensief gebruik was het orgel omstreeks 2010 op onderdelen aan enig onderhoud toe. Dit is ook het moment geweest voor bezinning op de restauratie van 1988. De waardering voor het Sneker Schnitger-orgel zoals het tot ons is gekomen is groter geworden. Legde men vroeger de vinger op de zere plek van het vele dat verdwenen was, nu is de waardering voor dat wat wel bewaard is gebleven groter. Wat we

De oude frontpijpen van Schnitger zijn door nieuwe loden conducten weer aangesloten.

(Foto: Hessel Jaasma)

in de Martinikerk aantreffen is een karakteristiek Schnitger-prospect met grotendeels originele frontpijpen, een hoofdwerkklade van Schnitger met daarop de kern van Schnitgers prestantenplenum, op de originele toonhoogte ingeraamd, in een concept dat de deur naar een volledige Schnitger-reconstructie open houdt.

Bij aandachtige beluistering van het klankbeeld, zoals het in 1988 tot stand was gekomen, bleek dat de hogere registers op het Hoofdwerk, die hun Schnitger-karakteristiek goed hadden bewaard, niet overtuigend aansloten op de lagere Schnitger-registers. Hier had Van Dam in 1898 zwaar ingegrepen. De orgelmakers hadden de discant van de Prestant 8 voet in het front afgekoppeld en achter het front een nieuwe discant gevormd uit vroeg 19e-eeuws pijpwerk. De Octaaf 4 voet van Schnitger was voorzien van opzetstukken zodat deze wellicht beter te stemmen was, maar daarmee zijn karakteristieke aanspraak verloren had.

In het voorjaar van 2011 zijn door de orgelmakers Bakker en Timmenga de restauratiewerkzaamheden uitgevoerd. Naast enig mechanisch herstel concentreerden deze zich op het pijpwerk van het Manuaal. Nadat alle pijpwerk van het Hoofdwerk was uitgenomen zijn de aan te passen pijpen naar de werkplaats in Leeuwarden gebracht. De discant van de Prestant is met loden conducten weer aangesloten op de oude kantsleep en bij de Octaaf 4 voet zijn de opzetstukken afgesneden. Door deze actie is het prestantenplenum van het Hoofdwerk hechter geworden en grijpen de plena van Hoofdwerk en Rugwerk beter in elkaar.

Dispositie:

Hoofdwerk (II, C-g3): Bourdon 16 voet, Prestant 8 voet (1711/1898), Holpijp 8 voet (1711/1898), Violon 8 voet, Octaaf 4 voet (1711/1898), Fluit 4 voet (1711/ca. 1800), Quint 3 voet (1788/1898), Octaaf 2 voet (1711/1898), Mixtuur 2-3 sterk (1711/19e eeuw), Cornet 3 sterk D (1898), Trompet 8 voet (1913).

Rugwerk (I, C-g3): Roerfluit 8 voet, Quintadeen 8 voet, Prestant 4 voet (front 1711, rest 1987), Roerfluit 4 voet (1885), Nasart 3 voet (1987), Octaaf 2 voet (1987), Sesquialter 2 sterk (1987), Dulciaan 8 voet (1987), Tremulant.

Zwelwerk (III, C-g3): Salicionaal 8 voet, Viola di Gamba 8 voet, Roerfluit 8 voet, Quintadeen 8 voet, Salicet 4 voet, Fluit Harmonique 4 voet, Quintfluit 3 voet (1711/1898), Woudfluit 2 voet (1711/1898), Carillon 2 sterk (1711/1898), Hobo 8 voet (1943), Vox Humana 8 voet (1862), Tremulant.

Pedaal (C-d1): Prestant 16 voet (1711/1925/1987), Subbas 16 voet (1909/1987), Octaaf 8 voet (1987), Gedekt 8 voet (1885), Octaaf 4 voet (1987), Bazuin 16 voet (1987), Trompet 8 voet (1987), Claron 4 voet (1987).

Koppelingen: Pedaal - Hoofdwerk, Pedaal - Rugwerk, Hoofdwerk - Rugwerk, Hoofdwerk - Zwelwerk.

HESSEL JAASMA

Harlingen Het orgel

We mogen aannemen dat Albertus Anthoni Hinsz samen met de architect de plaats voor het orgel heeft bepaald. Eigenlijk een vrij unieke situatie: bijna altijd moet een orgelbouwer zich aanpassen aan de ruimte waarin het instrument geplaatst wordt. Hinsz kon een perfect in de ruimte passend instrument bouwen. Dat men in Harlingen voor Hinsz (1704-1785) koos is niet zo vreemd: in de omgeving had hij reeds een aantal goede instrumenten gebouwd, bijvoorbeeld in Tzum (1764) en Sexbierum (1767). Al in 1773 werd een eerste betaling aan Hinsz gedaan, zodat hij al vroeg met de voorbereidingen van de eigenlijke bouw kon beginnen.

De bouw verliep voorspoedig en op 11 september 1775 werd de eerste pijp in het Rugwerk geplaatst door freule Agatha van Plettenberg. Na deze gebeurtenis ging het gezelschap een hapje eten in de stad, waar-

na men naar de kerk terug keerde. Tijdens de maaltijd hadden Hinsz en zijn medewerkers een heel register in het Rugwerk geplaatst, zodat de freule voor het eerst een wijsje op het nieuwe instrument kon spelen.

Ruim een half jaar later was het orgel gereed en op dinsdag 30 april 1776 werd het officieel in gebruik genomen met zang en andere instrumenten. Hinsz kreeg zijn laatste termijn. Ook de Harlinger houtsnijder/timmerman Johann Georg Hempel, die later de preekstoel zou maken, kreeg zijn deel. Het orgel had ongeveer 6500 gulden gekost.

De orgeldeskundige Nicolaas Arnoldi Knock is lovend over het nieuwe instrument en vermeldt in zijn boekwerk met disposities de details en ook dat het orgel in 'kamertoon' gestemd is (a1 = 415 Hz).

Nadat Hinsz in 1785 overleden was kreeg Albertus van Gruisen (1741-1824) uit Leeuwarden het onderhoud en vanaf 1811 de orgelmakers L. van Dam, eveneens gevestigd te Leeuwarden. Misschien had de bouw door Van Dam van het orgel te Midlum (eveneens 1811) hier iets mee te maken. Maar in 1815 voerde weer Van Gruisen eerste herstell werkzaamheden aan het orgel uit, waarbij hij onder andere de toonhoogte op a1 = 430 Hz bracht door de kapotgestemde bovenranden af te snijden. Van Dam stemde het orgel ook in die tijd, maar ook de familie Van Gruisen bleef actief. Nadat in de jaren 1840-1841 de Harlinger orgelmaker Melchior Schrage aan het orgel werkte, kwam vanaf 1842 het onderhoud weer bij Van Dam terecht. Na een conflict over een te betalen rekening raakte Van Dam het onderhoud echter weer kwijt en constateren we dat de Leeuwarder orgelmaker Willem Hardorff (1815-1899) vanaf 1853 aan het orgel werkte. Zo werkten na de Duitse Groninger Hinsz drie bekende Friese orgelbouwers aan het Harlinger orgel.

Maar de Groningers keerden terug in Harlingen!

Orgelmaker Petrus van Oeckelen (1792-1878) breidde het Van Gruisen-orgel in de Doopsgezinde kerk (1810) uit en toen hervormd Harlingen een orgel wilde laten bouwen in de Westerkerk kreeg hij ook deze opdracht. Dit instrument kreeg achttien stemmen. Het ligt voor de hand dat vanaf dat moment Van Oeckelen ook de zorg kreeg voor het orgel in de Nieuwe of Grote Kerk.

In de latere jaren '50 en '60 van de 19e eeuw bracht Van Oeckelen vele veranderingen aan. Kort samengevat: alle tongwerken werden vervangen, de toonhoogte ging naar a1 = 435 Hz, Scherp en Sexquialter verdwenen, de Mixtuur werd afgezwakt, de winddruk werd verhoogd en in het Rugwerk kwam een aantal "strijkers". Kortom: het orgel werd aangepast aan de smaak van die tijd.

Tot in het begin van de twintigste eeuw blijft het orgel in onderhoud bij de firma van Oeckelen.

Vanaf 1910 komt echter de firma Van Dam weer in beeld en bekend is dat Pieter van Dam uitgebreide werkzaamheden aan het orgel verrichtte, waarbij de manualen hoger gelegd werden, het pedaal werd vernieuwd en een paar registers werden veranderd. Zo werd in het Rugwerk een Voix Céleste geplaatst.

Toen ongeveer twintig jaar later het orgel opnieuw aan groot onderhoud toe was ging men in zee met de firma Johan (1863-1950) en Johan junior (1891-1976) de Koff. Opnieuw werd het pedaal vervangen. Tevens is er herstel van mechanieken en windladen. Ook vonden veranderingen in de dispositie plaats, waarbij sommige registers werden vervangen, andere opgeschoven. Zeven van de acht tongwerken werden door nieuwe (waarschijnlijk gemaakt door de Duitse firma Carl Giesecke uit Göttingen) vervangen. Alleen de Calcodion op het Rugwerk (een register van Van Oeckelen) bleef.

In het einde van de jaren vijftig werd de kerk gerestaureerd en alles werd groen geschilderd, ook de orgelkas. Het nieuwe verwarmingssysteem had een slechte invloed op het orgel, dat daardoor hard achteruit ging.

Tussen 1970 en 1981 werden de windladen van het Hoofdwerk en het Rugwerk gerepareerd, waarna in 2000 algeheel technisch herstel volgde (de zogenaamde eerste fase). Dit herstel werd uitgevoerd door de firma Flentrop, die inmiddels het onderhoud van het orgel had gekregen. De tweede fase (de klankreconstructie) liet tot het jaar 2010 op zich wachten. Op 1 oktober 2011 werd het geheel gereconstrueerde Hinsz-orgel weer officieel in gebruik genomen.

Deze reconstructie was zeer omvangrijk, waarbij veel afwegingen moesten worden gemaakt.

Duidelijk was in elk geval wel dat bijvoorbeeld het teruggaan naar Van Oeckelen geen optie was: van Van Oeckelen was niet veel meer aanwezig. De restauratie door de Koff was met niet al te best pijpwerk (onder andere de tongwerken) geschied. Restte dus eigenlijk maar één optie: terug naar Hinsz, een reconstructie dus.

Bij deze reconstructie werden alle acht tongwerken door nieuwe vervangen, kwamen er nieuwe klavieren en een nieuw pedaal in de stijl van Hinsz. De vijf spaanbalgen werden winddicht gemaakt en er kwam een nieuwe windmotor. De klavieren werden weer lager geplaatst en de lessenaar met het mooie melodietje van Van Vliet werd gecompliceerd (destijds was het onderste gedeelte bruut afgezaagd om de klavieren hoger te kunnen leggen). Ook vonden diverse veranderingen in de dispositie plaats, waarbij de terugkomst van de Scherp en de Sexquialter op het Rugwerk wel het belangrijkste was. In feite kwam dus de dispositie van 1776 terug. Zo klinkt het orgel dus nu weer zoals men denkt dat het in de tijd van Hinsz geklonken moet hebben. De werkzaamheden werden uitgevoerd door de firma Flentrop uit Zaandam. Adviseurs waren Jan Jongepier (tot 2008) en Cees van der Poel.

Dispositie:

Hoofdwerk (C-f3): Prestant 8 voet, Gedakt 16 voet, Baarpijp 8 voet, Holpijp 8 voet, Spitsfluit 4 voet, Octaaf 4 voet, Quint 3 voet, Octaaf 2 voet, Woudfluit 2 voet, Mixtuur 4-5-6 sterk B/D, Cornet 3 sterk D, Trompet 16 voet B/D, Trompet 8 voet, Voxhumana 8 voet.

Rugwerk (C-f3): Prestant 4 voet, Holpijp 8 voet, Quintadeen 8 voet, Fluit 4 voet, Nassat 3 voet, Speelfluit 2 voet, Octaaf 2 voet, Sesquialter 2-4 sterk, Scherp 3-4 sterk, Dulciaan 8 voet.

Pedaal (C-d1): Prestant 8 voet, Bourdon 16 voet, Gedakt 8 voet, Quint 6 voet, Octaaf 4 voet, Nachthoorn 2 voet, Bazuin 16 voet, Trompet 8 voet, Schalmey 4 voet, Cornet 2 voet.

Koppels: Hoofdwerk – Rugwerk (schuifkoppel) en Hoofdwerk – Pedaal. Afsluiters voor Hoofdwerk, Rugwerk en Pedaal. Tremulanten op Hoofdwerk en Rugwerk. Calcantenklok.

Toonhoogte: a1 = 415 Hz

Winddruk: 70 millimeter voor het hele orgel. Stemming volgens Neidhardt.

OTTO ROELOFSEN

Het Hinsz-orgel (1776) in de Grote Kerk te Harlingen. (Foto: Peter van der Zwaag, Leeuwarden)

Orgelconcerten in de Martinikerk te Franeker seizoen 2018

28 april	20.00 uur	Bijdrage aan de LF 2018 Bach-estafette door Jochem Schuurman
19 mei	16.00 uur	Rijk Janssen
30 juni	16.00 uur	Peter van der Zwaag
26 juli	20.00 uur	Bijdrage aan de internationale Bach-week door Masako Honda
1 september	20.00 uur	Bijdrage aan de LF 2018 Bach-estafette door Jochem Schuurman
6 oktober	16.00 uur	Slotconcert door Jochem Schuurman

Marktconcerten op 20 juni, 4 juli en 4 en 18 augustus van 15.00 tot 15.30 uur door Jochem Schuurman
Entree orgelconcerten €9: marktconcerten vrijwillige bijdrage na afloop
Bij alle concerten kunnen het programma en de organist op de LED-schermen gevolgd worden.

www.orgelfraneker.nl

F. J. Cirk
Sinds 1970

Belastingadviseur-Administrateur

Lid Register Belastingadviseurs
Persoonlijke thuisservice door heel Nederland

Particuliere aangifte op formulier, ondernemers digitaal

Postbus 86
1780 AB Den Helder
Tel. 0223-637689
b.g.g. 61 85 33
Res. de Garst 28
1785 RK Den Helder

Mense Ruiter Orgelmakers BV

Oosterseweg 13,
9785 AD Zuidwolde (Gr.)
T 050 301 05 50

BOLSWARD

HINSZ-ORGEL 1781
MARTINIKERK

20.00 uur zomerserie 2018

- 19.06 JOS VAN DER KOOY & KEES NOTTROT
- 26.06 SIETZE DE VRIES
- 03.07 MARCO DEN TOOM
- 10.07 PETER VAN DE VELDE ORGANIST VAN DE KATHEDRAAL IN ANTWERPEN
BELGISCH PROGRAMMA
- 17.07 GERT VAN HOEF
- 24.07 OLIVIER LATRY ORGANIST VAN DE NOTRE DAME IN PARIJS
BACH-PROGRAMMA
- 31.07 EVERHARD ZWART
- 07.08 DANIEL ROTH ORGANIST VAN DE SAINT SULPICE IN PARIJS
FRANS PROGRAMMA, ONDER ANDERE DE TROIS CHORALS VAN FRANCK
- 14.08 MINNE VELDMAN
- 21.08 MARTIN MANS
- 28.08 JAMES O'DONNELL ORGANIST VAN DE WESTMINSTER ABBEY IN LONDEN
ENGELS PROGRAMMA
- 04.09 JOS VAN DER KOOY VERZOEKPROGRAMMA

TOEGANG € 10

BOLSWARD HINSZ-ORGEL

HINSZORGELBOLSWARD.NL

ORGELCONCERTEN 2018
Grote- of Martinikerk Sneek

7 april	15:30	Voorjaarsexcursie St. Organum Friscum Lezing en concert door Theo Jellema
16 juni	16:00	Zomerconcert St. Organum Friscum door Dirk S. Donker m.m.v. Huizumer Vocaal Dubbelkwartet.
2 juli	20:00	Matthias Havinga
9 juli	20:00	Leo van Doeselaar
16 juli	20:00	Arjen Leistra
23 juli	20:00	Wolfgang Zerer
30 juli	20:00	Dirk S. Donker
13 aug	20:00	Theo Jellema
20 aug	20:00	Rien Donkersloot
27 aug	20:00	Peter van der Zwaag
3 sep	20:00	Dirk S. Donker

entree € 7,- | programma's zie www.pknsneek.nl

Kinderen beneden 12 jaar GRATIS

Hendriksen & Reitsma

- KERKORGELS
- nieuwbouw
 - restauratie
 - onderhoud
 - stemmen

Vraag vrijblijvend inlichtingen

Vreeweg 49
8071 SJ Nunspeet
Tel. 0341 25 24 84
www.hendriksen-reitsma.nl
info@hendriksen-reitsma.nl

Hervormde Kerk Zuidwolde (Dr.)
Uitbreiding met zelfstandig pedaal en uitbreiding 2e klavier.

Activiteiten in 2018

Dit jaar staan alle activiteiten van Stichting Organum Frisicum in het teken van Leeuwarden-Fryslân Culturele Hoofdstad van Europa in 2018 (afgekort LF2018).

Openingsconcert Bach-estafette op zaterdag 24 maart

De stichting Organum Frisicum heeft het initiatief genomen tot het organiseren van een Bach-estafette, dat wil zeggen een reeks concerten waarin – naast andere composities – het complete orgeloeuvre van Johann Sebastian Bach ten gehore zal worden gebracht. De stichting Organum Frisicum werkt hierbij samen met de orgelstichtingen c.q.-commissies in Bolsward, Franeker, Harlingen, Leeuwarden en Sneek. Deze Bach-estafette is een officieel evenement onder de paraplu van LF2018. Op 24 maart a.s. zal in de Grote Kerk te Leeuwarden het openingsconcert plaatsvinden. De voorzitter van Organum Frisicum, Bearn Bilker zal dan het eerste exemplaar van deze krant aanbieden aan de algemeen directeur van Leeuwarden-Fryslân, de heer Tjeerd van Bekkum.

Voorjaarsexcursie op zaterdag 7 april

De voorjaarsexcursie van 7 april 2018 is een bijzondere. De excursie staat in het teken van Leeuwarden-Fryslân culturele hoofdstad van Europa in 2018 (afgekort LF2018). De voorjaarsexcursie is het tweede evenement in de reeks van de Bach-estafette en vindt plaats in Bolsward, Franeker, Harlingen en Sneek. Vier bekende Friese organisten verlenen hun medewerking. De excursie start die zaterdag in de Martinikerk van Franeker. De ontvangst met koffie of thee is van 09.45 tot 10.30 uur. Om stipt 10.30 uur begint de excursie. De algehele excursieleiding is in handen van Theo Jellema, die in de vier steden die we bezoeken steeds een inleiding over de historie van kerk en orgel zal houden. In Franeker is Eeuwe Zijlstra de concerterend organist. In Harlingen concerteert de Bolswarder organist Kees Nottrot, in Bolsward de Sneker organist Dirk S. Donker en in Sneek Theo Jellema. Bij het ter perse gaan van deze krant is de opgavetermijn helaas al verstreken.

Opening Friese orgelseizoen op zaterdag 2 juni

Het jaarlijkse openingsconcert staat in het teken van de Bach-estafette, waarbij een deel van de werken van Bach worden gespeeld. Deze editie wordt georganiseerd in de Grote of Jacobijnerkerk in Leeuwarden, waar organisten Theo Jellema en Broer de Witte het Müllerorgel (1727) gaan bespelen. Eerstgenoemde houdt vooraf een inleiding. Het concert begint om 16.00 uur.

Zomerconcert op zaterdag 16 juni

Het zomerconcert in de Sneker Martinikerk is één van de concerten in de Bach-estafette 2018. Op het Schnitger/Van Dam-orgel (1711/1898) zullen dus op 16 juni Bach-composities ten gehore worden gebracht. Het concert zal worden verzorgd door de organist Dirk S. Donker met vocale medewerking. Aanvang 16.00 uur en de toegang is gratis.

Oargelpaad in Fryslân op de zaterdagmiddagen van 7 juli t/m 8 september

Op deze middagen kunnen amateur-organisten een groot aantal kerkorgels in Fryslân bespelen. U kunt op meerdere zaterdagen in juli, augustus en september orgels in Fryslân bespelen, per zaterdag in een aantal regio's. Oargelpaad maakt het mogelijk om méér orgels te bespelen: komt u op een aantal zaterdagen dan is er, door middel van de regio-indeling, elke keer de mogelijkheid om met beperkte reistijden meerdere kerken te bezoeken. Daarbij is Oargelpaad gekoppeld aan het 'Tsjerkepaad' (zie: www.tsjerkepaad.nl). Opgave voor Oargelpaad in Fryslân is uitsluitend mogelijk door tijdig een bedrag van € 17,50 over te maken naar rekeningnummer NL64 INGB 0002 3777 93 van de Stichting Organum Frisicum o.v.v. Oargelpaad, post-

code en huisnummer. Vanaf 1 april ontvangt u een bevestiging en kunt u zich via de website laten registreren. Tevens is het dan mogelijk om alvast de lijst met deelnemende kerken te bekijken. U kunt vanaf 1 april ook een overzicht van de in 2018 deelnemende kerken opvragen via administratie@organumfrisicum.frl of 0511-476042 (mw. J. de Vries). Het inroosteren via de website voor donateurs kan vanaf 21 april en voor niet donateurs vanaf 12 mei. Sluitingsdatum opgave- en inroosterperiode is 3 juni. Degenen die zich niet digitaal kunnen aanmelden kunnen dit telefonisch doen op woensdag 23 mei van 19.30-21.00 uur via 058 - 215 39 88.

Slotconcert nationale orgeldag in Fryslân op zaterdag 8 september

De nationale orgeldag in Fryslân wordt zoals te doen gebruikelijk afgesloten met een orgelconcert in de Grote of Jacobijnerkerk te Leeuwarden. Dit jaar zal het Müllerorgel (1727) in deze kerk bespeeld worden door Broer de Witte. Dit zogenoemde slotconcert staat ook in het teken van de Bachestafette en begint om 16.00 uur en de toegang is gratis. Wel zal na afloop een collecte worden gehouden ter bestrijding van de gemaakte kosten.

Najaarsexcursie op zaterdag 29 september

We starten de dag in Dronryp (Dronrijp) waar we dit jaar de R.K. Maria Geboortekerk bezoeken. Hier staat een éénklaviers orgel van L. van Dam & Zonen uit 1882 met een rijk versierde orgelkas in Lodewijk XVI-stijl. Vervolgens gaan we naar Ingelum (Engelum), waar een orgel staat van de orgelbouwer Mense Ruiter uit 1980. Het front van dit orgel is afkomstig van een orgel dat was gemaakt door J.F. Kruse in 1890. Na de lunch bezoeken we de Koepelkerk in Berltsum (Berlikum). In 1780 maakte J. Mitterreither hier een éénklaviers orgel met maar liefst 14 stemmen; dit is het enige orgel in Fryslân van deze orgelbouwer: Het orgel onderging vele veranderingen, maar in 1980 werd het weer in oorspronkelijke staat hersteld door de Gebroeders Reil. We sluiten de excursie af in Menaam (Menaldum) met een orgel uit 1861, gebouwd door W. Hardorff. Het orgel, met twee klavieren en een vrij pedaal, is het grootste dorpsorgel dat in de 19e eeuw in Friesland gebouwd werd. Een uitgebreidere beschrijving van de kerken en de orgels kunt u lezen op pagina 6 en 7.

De algehele leiding is in handen van Theo Jellema, die samen met Peter van der Zwaag de orgels zal bespelen. U kunt zich voor deze excursie aanmelden door vóór 17 september a.s. € 15,00 p.p. (donateurs) of € 20,00 (niet-donateurs) over te maken naar rekeningnummer NL64 INGB 0002 3777 93 van de Stichting Organum Frisicum o.v.v. najaarsexcursie, aantal personen, postcode en huisnummer (kinderen onder de 16 jaar kunnen gratis deelnemen). Als u gebruik wilt maken van de lunch dient u € 10,00 p.p. extra over te maken.

Het Michaël Schwartzburg-orgel (1740) in de Waalse Kerk te Leeuwarden.

(Foto: Quentin Kozuchowski)

Volledig overzicht van de concerten en overige activiteiten in het kader van de Bach-estafette.

Het programma omvat 22 concerten met het orgeloeuvre van J.S. Bach, een excursie langs 4 orgels, twee middagen met een Dominicaner stadswandeling en een cyclus van 5 lezingen over de Friese orgelcultuur.

Zaterdag 24 maart 2018, Leeuwarden Jacobijnerkerk (Passiemuziek) - Openingsconcert van de Bach-estafette om 16.00 uur door Theo Jellema, orgel. Tevens aanbieding van het eerste exemplaar van de Friese Orgelkrant 2018 aan Tjeerd van Bekkum, algemeen directeur van Leeuwarden-Fryslân 2018.

Zaterdag 7 april 2018: orgelexcursie per bus langs de monumentale orgels van Franeker, Harlingen, Bolsward en Sneek. Algehele leiding: Theo Jellema. Concertgevers: Eeuwe Zijlstra, Kees Nottrot, Dirk S. Donker en Theo Jellema.

Zaterdag 28 april 2018, Franeker Martinikerk, aanvang 20.00 uur: 2e concert van de Bach-estafette door Jochem Schuurman, orgel.

Vrijdag 11 mei 2018, Harlingen Grote Kerk, aanvang 20.00 uur: 3e concert van de Bach-estafette door Eeuwe Zijlstra, orgel

Zaterdag 2 juni 2018, Leeuwarden Jacobijnerkerk, aanvang 16.00 uur: 4e concert van de Bach-estafette met de concertgevers Theo Jellema en Broer de Witte, orgel. Inleiding door Theo Jellema. Tevens openingsconcert van het Friese orgelseizoen.

Zaterdag 16 juni 2018, Sneek Martinikerk, aanvang 16.00 uur: 5e concert van de Bach-estafette met Dirk S. Donker, orgel en vocale medewerking. Gratis toegang. Tevens het zomerconcert van de Stichting Organum Frisicum.

Zaterdag 7 juli 2018, Leeuwarden Jacobijnerkerk, aanvang 16.00 uur: 6e concert van de Bach-estafette met Peter van der Zwaag, orgel.

Internationale Orgelweek in Friesland van 23 t/m 28 juli 2018

Maandag 23 juli 2018, Sneek Martinikerk, aanvang 20.00 uur: 7e concert van de Bach-estafette door de Duitse organist Wolfgang Zerer.

Dinsdag 24 juli 2018, Bolsward Martinikerk, aanvang 20.00 uur: 8e concert van de Bach-estafette door de Franse organist Olivier Latry.

Woensdagmiddag 25 juli 2018, Leeuwarden - omgeving Waalse en Jacobijnerkerk: gratis historische Dominicaner stadswandeling o.l.v. Jes Wassenaar en Ad Fahner. Aanvang 14.00 uur bij het Joodse monument.

Woensdag 25 juli 2018, Leeuwarden Waalse & Jacobijnerkerk, aanvang 20.00 uur: wandelconcert en tevens het 9e concert van de Bach-estafette met de Duitse klavecijnist Wolfgang Zerer en de Nederlandse organist Erwin Wiersinga. Start in de Waalse Kerk, pauze en vervolg in de Jacobijnerkerk.

Donderdag 26 juli 2018, Franeker Martinikerk, aanvang 20.00 uur: 10e concert van de Bach-estafette door de Japans-Belgische organiste Masako Honda.

Vrijdag 27 juli, Leeuwarden Jacobijnerkerk, aanvang 12.30 uur: 11e concert van de Bach-estafette met de Spaanse respectievelijk Maltezer concertgevers Alvaro Carnicero en Matthew Schembri. orgelstudenten aan het Prins Claus Conservatorium te Groningen. Gratis toegang.

Vrijdag 27 juli 2018, Harlingen Grote Kerk, aanvang 20.00 uur: 12e concert van de Bach-estafette met de Nederlands-Noorse organist Wim Treurniet als concertgever.

Zaterdagmiddag 28 juli 2018, Leeuwarden – omgeving Waalse en Jacobijnerkerk: gratis

historische Dominicaner stadswandeling o.l.v. Jes Wassenaar en Ad Fahner. Aanvang 14.00 uur bij het Joodse monument.

Zaterdagavond 28 juli 2018, Leeuwarden Jacobijnerkerk, aanvang 22.00 uur: 13e concert Bach-estafette, tevens Bach-nachtconcert door Theo Jellema, orgel.

Slot van de Internationale Orgelweek in Friesland

Maandag 13 augustus 2018, Sneek Martinikerk, aanvang 20.00 uur: 14e concert van de Bach-estafette door Theo Jellema, orgel.

Woensdag 15 aug. 2018, Leeuwarden Jacobijnerkerk, aanvang 20.00 uur: 15e concert van de Bach-estafette door Aart Bergwerff, orgel.

Vrijdag 24 augustus 2018, Harlingen Grote Kerk, aanvang 20.00 uur: 16e concert van de Bach-estafette door Eeuwe Zijlstra, orgel.

Zaterdag 1 september 2018, Franeker Martinikerk: aanvang 20.00 uur: 17e concert van de Bach-estafette door Jochem Schuurman, orgel.

Maandag 3 september 2018, Sneek Martinikerk, aanvang 20.00 uur: het jaarlijkse Sneker Bach-concert, tevens het 18e concert van de Bach-estafette door Dirk S. Donker, orgel.

Zaterdag 8 september 2018, Leeuwarden Jacobijnerkerk, aanvang 16.00 uur: 19e concert van de Bach-estafette, tevens slotconcert van de nationale orgeldag in Fryslân door Broer de Witte, orgel. Gratis toegang.

Zaterdag 13 oktober 2018, Bolsward Martinikerk, aanvang 20.00 uur: 20e concert van de Bach-estafette door de concertgevers Jochem Schuurman en Peter van der Zwaag, orgel.

Zaterdag 17 november 2018, Leeuwarden Jacobijnerkerk, aanvang 16.00 uur: 21e concert van de Bach-estafette door Leo van Doeselaar, orgel.

Tweede Kerstdag 26 december 2018, Leeuwarden Jacobijnerkerk, aanvang 15.00 uur: het 22e en laatste concert van de Bach-estafette 2018, tevens het traditionele kerstconcert van Theo Jellema, orgel.

Lezingencyclus over orgelcultuur in Fryslân: Aanvang elke lezing: 20.00 uur. Kerk open om 19.30 uur.

Woensdag 24 oktober 2018 in de Lutherse Kerk te Leeuwarden. Onderwerp: De Leeuwarder orgelmakers Van Dam (1779-1927) en hun geschiedenis. Inleider: Ad Fahner. Muzikale omlijsting: Broer de Witte, orgel.

Woensdag 14 november 2018 in de Lutherse Kerk te Leeuwarden. Onderwerp: Wie niet horen wil, moet voelen: Friese orgels uit de 'vervalperiode'. Inleider: Hans Fidom. Muzikale omlijsting: Broer de Witte, orgel.

Woensdag 12 december 2018 in de Lutherse Kerk te Leeuwarden. Onderwerp: Het improviserende brein. Inleider: Robert Harris. Muzikale omlijsting: Broer de Witte, orgel.

Woensdag 23 januari 2019 in de Lutherse Kerk te Leeuwarden. Onderwerp: Het 20e-eeuwse orgelontwerpen in Nederland en Friesland. Inleider: Wim S. Ros. Muzikale omlijsting: Broer de Witte, orgel.

Woensdag 13 februari 2019 in de Lutherse Kerk te Leeuwarden. Onderwerp: Orgelbouw na 1945 in Friese kerken. Inleider: Theo Jellema. Muzikale omlijsting: Broer de Witte, orgel.

Meer info: zie www.organumfrisicum.frl én www.2018.nl.

N.B. Wijzigingen in dit programma voorbehouden. Daarnaast zijn nog aanvullingen met orgelwerken van 'verwante' componisten mogelijk.

Najaarsexcursie

De najaarsexcursie op 29 september voert ons langs vier dorpen in de gemeente Waadhoeke, een nieuwe gemeente (sinds 2018), waarvan Franeker de hoofdstad is. We bezoeken vandaag achtereenvolgens Dronryp, Ingelum, Berltsum en Menaam. Deze dorpen lagen tot en met vorig jaar in de gemeente Menameradiel, waarvan Menaam de hoofdplaats was. In deze gemeente werden vanaf januari 2010 de Friese namen de officiële. Alle vier de dorpen zijn ontstaan als terpdorpen ten westen van de toenmalige Middelsee, een diepe zuidwaartse inham van de Waddenzee. Rond 1100 begon de Middelsee dicht te slibben en stukje bij beetje werd de oude zeearm ingedijkt en omgevormd tot boerenland.

Dronryp
Dronryp (Dronrijp) is een terpdorp dat enkele eeuwen voor het begin van onze jaartelling op een kwelderwal ontstond. Het was aanvankelijk een agrarische nederzetting waarvan de bebouwing zich rond de kerk concentreerde. In de 16e eeuw kwam een verbinding over het water tussen Leeuwarden en Harlingen tot stand. Toen die in de 17e eeuw tot een trekvaart werd verbeterd, ontstond op de kruising van de doorgaande weg en de trekvaart een tweede dorpskern. In de loop van de 19e eeuw groeiden beide nederzettingen aan elkaar. De Trekvaart werd in 1940 grotendeels gedempt, maar in 1951 kwam het Van Harinxmakanaal tot stand, ten zuiden van het dorp. Een deel van Dronryp is beschermd dorpsgezicht en het dorp telt een flink aantal rijksmonumenten waaronder vele woningen (o.a. een woonhuis van de beroemde schilder Alma Tadmé), molens, de Salviuskerk en de r.k. Maria Geboortekerk, en buitenplaats Schatzenburg met de parkachtige tuin.

In het jaar 2015 hebben we de Salviuskerk bezocht; dit jaar gaan we naar de r.k.

Maria Geboortekerk aan de Dûbeleestreek 14. Dronryp kende reeds sinds 1699 een rooms-katholieke statie met een eigen pastoor, maar de diensten vonden aanvankelijk plaats in een schuilkerk. In 1839 werd de huidige kerk gebouwd, een driebeukige, basilicale kerk naar ontwerp van A. van der Moer in waterstaatsstijl. Deze stijl heeft zijn naam te danken aan het feit dat Rijkswaterstaat tussen 1820 en 1880 ook Rijksbouwmeester is geweest. In die tijd werden veel overheidsgebouwen en andere gebouwen met openbare functie ontworpen. Voor veel gebouwen werden standaardontwerpen ontwikkeld. Vuurtorens, stoomgemalen, gevangenissen, postkantoren en kerken werden in een neoclassicistische stijl gebouwd die nu nog bekend staat als de Waterstaatsstijl. In 1939 werd een nieuwe voorgevel met toren opgetrokken in de stijl van het traditionalisme, naar ontwerp van J.M. van Hardeveld. Het wit gepleisterde, neoclassicistische interieur wordt gekenmerkt door zes grote, holle, Dorische zuilen die de middenbeuk van de zijbeuken scheiden. Tot de 19e-eeuwse inventaris behoren onder meer een neogotisch

Het Mense Ruiter-orgel (1890) in de kas van Kruse in Ingelum. (Foto: Johan Sjoukema, Leeuwarden)

tisch altaar met schilderstuk en geschilderde kruiswegstaties van de schilder O. de Boer uit Woudsend.

Het eerste orgel in deze kerk was van de Vlaamse firma F. Loret Vermeersch afkomstig. Reeds in 1882 werd dit orgel vervangen door een éénklaviers orgel, vervaardigd door L. van Dam & Zn. De orgelkas werd van rijk snijwerk voorzien in de Lodewijk XVI-stijl. Echter in 1939, nadat de nieuwe voorgevel met toren waren aangebracht, kreeg het orgel op de nieuwe koorzolder die nu was ontstaan een nieuwe plaats. Het werd een kwartslag gedraaid en de zijkant die nu zichtbaar was werd door de firma L. Verschueren voorzien van een loos front met zinken pijpen, zodat het orgel als zodanig herkenbaar bleef. Tijdens de kerkrestauratie van 2006 is het orgel weer teruggedraaid en kunnen we het oorspronkelijke front weer aanschouwen. Bij het omdraaien van het orgel in 1939 was één zijvleugel bewaard gebleven en dat diende als voorbeeld voor een nieuw gesneden zijvleugel, zodat het orgel nu weer in volle glorie hersteld is. Het orgel wordt weer net als vanouds, aan de achterkant bespeeld.

Dispositie:
Manuaal (C-g3): Bourdon 16 vt D, Prestant 8 vt, Holpijp 8 vt, Quintadeen 8 vt, Viola di Gamba 8 vt, Octaaf 4 vt, Roerfluit 4 vt, Trompet 8 vt B/D
Pedaal (C-g): aangehangen

Ingelum
Ingelum (Engelum) is met ruim 400 inwoners en zeven straten het kleinste dorp dat we vandaag bezoeken. Uit terpopgravingen is gebleken dat hier al mensen woonden voordat onze jaartelling begon. Ook dit terpdorp is ontstaan op een kwelderrug ten westen van de Middelsee. Tot het begin van de twintigste eeuw werd hier vrijwel uitsluitend akkerbouw bedreven; daar kwam later steeds meer veeteelt bij.

De driezijdig gesloten zaalkerk, met de toren van drie geledingen met ingesnoerde spits, is een rijksmonument. In de middeleeuwen stond hier reeds een kerk met stompe toren die gewijd was aan de heilige Christophorus. Deze kerk werd in 1773 gerestaureerd en de toren werd in 1887 voorzien van een nieuwe buitenmuur, maar heeft van binnen nog steeds het oorspronkelijke metselwerk uit de middeleeuwen. In 1975 werd de kerk door brand verwoest en ging het Van Dam-orgel uit 1866 verloren. De kerk werd gerestaureerd en in 1980 weer in gebruik genomen. Onder de vloer van de kerk ligt de grote grafsteen van Grovestins-Asscheberg XVII. Bewoners van de Sirtema State, later de Grovestins genoemd, vonden volgens traditie hun laatste rustplaats in de kerk. Van deze state of stins is helaas niks meer terug te vinden. De preekstoel, een eiken preekstoelkuip met

achterschot en klankbord, werd in 1674 gemaakt door een kistenmaker. Aan de buitenmuur van de kerk hangt een zonnewijzer met het opschrift Anno 1875. De toren is in 2008 voor een symbolisch bedrag verkocht aan de Stichting tot Behoud van Monumenten in Menameradiel, die de toren in 2009 volledig liet restaureren en in 2010 werd ook het uurwerk vernieuwd.

Het Van Dam-orgel uit 1866 dat bij de brand verloren ging, werd in 1980 vervangen door een orgel van de orgelbouwer Mense Ruiter uit Zuidwolde (tegenwoordig gevestigd in Ten Post). Het binnenwerk was nieuw, maar het front was afkomstig van een orgel van de orgelbouwer J.F. Kruse dat hij in 1890 had gemaakt voor de gereformeerde kerk van Kollum en dat later verhuisde naar de christelijk gereformeerde kerk van Dokkum. Het front is een navolging van het Van Dam-orgel uit 1864 dat vanaf 1989 in de gereformeerde kerk vrijgemaakt te Harlingen stond (dit orgel werd later helaas ook door brand verwoest) en dat later nog veelvuldig werd toegepast door Van Dam en andere Friese orgelmakers.

Dispositie:
Manuaal (C-g3): Bourdon 16 vt, Prestant 8 vt, Holpijp 8 vt, Octaaf 4 vt, Roerfluit 4 vt, Quint 3 vt, Octaaf 2 vt, Cornet 3 st. D
Pedaal (C-d1, aangehangen): Bourdon 16 vt (transmissie)

Berltsum
Berltsum (Berlikum) ligt direct aan de Elfstedenroute tussen Franeker en Dokkum. Het dorp ontstond aan de oever van de Middelsee en is een combinatie van twee dorpen die zich op twee verschillende terpen ontwikkelden: Tutgum en Berlikum. Dankzij de gunstige ligging werd het een belangrijke plaats voor handel en visserij. Toen het dorp niet meer aan de Middelsee lag ontwikkelde het zich tot centrum voor de Friese tuinbouw. In 1899 werd er zelfs een veiling opgericht, die helaas niet meer bestaat. Waren er in de 18e eeuw nog veel boomgaarden in Berltsum, tegenwoordig is het voornamelijk de glastuinbouw die een stempel drukt op dit gebied. In het centrum vindt u nog fraaie pakhuizen, oude winkelpanden en leuke zijstraatjes met bruggetjes over de Oost-Indische Opvaart. Het dorp telt momenteel ongeveer 2500 inwoners.

Aan het einde van de Buorren bevindt zich de beeldbepalende Koepelkerk. Toen bleek dat de oude kruiskerk uit de 14e eeuw niet meer gerestaureerd kon worden werd de huidige koepelkerk met achtkantige koepel op de fundamenten van haar voorganger gebouwd. De bouw van de classicistische kerk duurde van 1777 tot 1779, onder leiding van Willem Douwes, oud-stadsbouwmeester van Harlingen. In de lantaarn (een opengewerkte bekroning van een grote koepel of een toren)

Het Van Dam-orgel (1882) in de Sint-Radboduserk of H. Maria Geboortekerk in Dronryp. (Foto: Orgelmakerij Bakker & Timmenga, Leeuwarden)

Het Mitterreither-orgel (1780) in Berltsum. Foto gemaakt tijdens de ingebruikname op 22 januari 2016. (Foto: Ad Fahner, Leeuwarden)

hangt een kleine luidklok uit 1593 die nog uit de oude kerk afkomstig is. Er was ook nog een grotere klok (gegoten in Leeuwarden in 1663 door Jurjen Balthasar) maar die kon niet geplaatst worden en is toen verkocht. Vorig jaar heeft de kerk haar klok twee maanden gemist toen die voor restauratie naar Duitsland moest. De klok, die was versleten en daardoor ook niet meer goed klonk, is nu weer terug en is onderdeel van het project “Under de toer” voor de Culturele Hoofdstad 2018. De preekstoel en het doophek zijn prachtig versierd met snijwerk in classicistische stijl en ook de grote bekronende vazen

De claviatuur en de achterkant van de orgelkas in Berltsum. (Foto: Ad Fahner, Leeuwarden)

op het orgel beantwoorden aan deze classicistische geest. Op deze manier vormen het gebouw, het interieur en het orgel een mooi voorbeeld van een ‘Gesamtkunstwerk’.

Het orgel werd gebouwd door de Leidse orgelmaker Johannes Mitterreither (geboren in Oostenrijk) en is het enige orgel van hem dat in onze provincie staat. De ornamenten van de kas werden gemaakt door J. Schaddé. Het éénklaviers orgel telde maar liefst 14 registers en kreeg zijkantbespeling, wat nieuw was in Friesland. In 1854 voegde W. Hardorff een Bovenwerk toe van 5 registers. Deze stemmen nam hij echter uit het Hoofdwerk, dat nu nog maar 9 stemmen telde. Na diverse veranderingen werd het orgel in 1980 weer teruggebracht naar de staat van 1780 door de Orgelmakerij Reil uit Heerde: het orgel kreeg weer één klavier met 14 stemmen. Dezelfde orgelmakerij restaureerde het orgel nogmaals in 2016.

Dispositie:
Manuaal (C-f3): Prestant 16 vt D, Prestant 8 vt, Holpijp 8 vt, Quintadeen 8 vt, Octaaf 4 vt, Roerfluit 4 vt, Quintprestant 3 vt, Superoctaaf 2 vt, Gemshoorn 2 vt, Flageolet 1 vt, Mixtuur 4-6 st., Cornet 4 st. D, Trompet 8 vt B/D, Dulciaan 8 vt
Pedaal (C-d1): aangehangen
Werktuiglijke registers: Afsluiting, Tremulant

Menaam (Menaldum)
Ook Menaam is een terpdorp, ontstaan voor het begin van de jaartelling op een kwelderwal. De bebouwing concentreerde zich later rond de kerk, behalve in het zuidoosten, want daar stond Orxmastate, een prachtig, statig huis en volgens de Tegenwoordige Staat van Friesland met “eene ruime wel aangelegde plantagie, hovinge, cingels”. Helaas werd de state in 1831 gesloopt en op deze plaats be-

Het Hardorff-orgel (1861) in Menaam. (Foto: Johan Sjoukema, Leeuwarden)

vindt zich nu een verzorgingstehuis, dat ook weer de naam Orxma State draagt. Menaam werd hoofdplaats van de grietenij en in het centrum staat nog een prachtig gemeentehuis (grietenijhuis) uit 1843, een neoclassicistisch bouwwerk van architect Thomas Romein. Dit grietenijhuis is thans een van de 23 rijksmonumenten die Menaam rijk is. In de tweede helft van de 19e eeuw groeide het inwoneraantal sterk en tegenwoordig wonen er hier ruim 2600 mensen.

De kerk van Menaam is ook een rijksmonument en staat op een hoog en ruim kerkhof. Het gebouw is in 1874 gebouwd op de fundamenteën van de vorige kerk, die aan de Heilige Lambertus gewijd was. De toren was al in 1866 gebouwd ter vervanging van de oude en deze is van verre te zien, met zijn hoogte van 46 meter en staande op de oude dorpsterp. De zaalkerk met rondboogvensters, een transept en een consistoriekamer werd gebouwd in eclectische stijl. Het interieur wordt gedekt door een tongewelf. Opvallend zijn de preekstoel en het doophek uit 1672. De panelen van de kansel zijn versierd met ondiepe boogvormige nissen waarin allegorische vrouwenfiguren staan die Geloof, Hoop, Liefde, Gerechtigheid en Standvastigheid verbeelden. Uit 1672 stamt ook de herenbank, schuin tegenover de preekstoel, met gewrongen zuilen en bekroond met het wapen Camstra-Aebinga. De eenvoudige herenbank aan de oostkant is van iets latere datum. Het overige meubilair en de reeks hangende petroleumlampen stammen uit 1874, de tijd van de nieuwbouw.

In 1727 werd de kerk verrijkt met een twee-klaviers orgel van Christian Müller. Het orgel bestond uit een Hoofdwerk met 8 stemmen en een Rugwerk met 5 stemmen met waarschijnlijk een aangehangen pedaal. In 1861

wordt dit orgel “ouderwets” bevonden en komt er een geheel nieuw orgel; van het oude orgel is niets bewaard gebleven. Het nieuwe orgel wordt gebouwd door Willem Hardorff uit Leeuwarden en is het grootste dorpsorgel in Friesland dat in de 19e eeuw gebouwd werd. Omdat Hardorff een kleine werkplaats had met weinig of geen medewerkers wordt samenwerking met de orgelmakers Van Dam niet uitgesloten. Samenwerking met de Adema's is met name bij dit orgel met zekerheid vastgesteld. Het front toont overeenkomsten met de orgels van Van Dam; zo lijkt het bovenfront sterk op het orgel van Hitzum en het onderfront op dat van Oudwoude. Het geheel wordt omlijst door achtvoets zijtorens. In 1929 werd het orgel door de firma Bakker & Timmenga gerestaureerd, waarbij de Fagot 16 vt op het hoofdwerk werd vervangen door een Cello 8 vt en de Quint 3 vt op het bovenwerk plaatsmaakte voor een Voix Celeste 8 vt. De laatste grondige restauratie vond plaats in 1988/1989.

Dispositie:
Hoofdwerk (C-g3): Bourdon 16 vt, Violon 16 vt (vanaf f0), Prestant 8 vt, Holpijp 8 vt, Cello 8 vt B/D, Octaaf 4 vt, Roerfluit 4 vt, Quint 3 vt, Octaaf 2 vt, Mixtuur 3-4 st., Cornet 4 st. D, Trompet 8 vt B/D
Bovenwerk (C-g3): Prestant 8 vt, Roerfluit 8 vt, Gedekt 8 vt, Viola 8 vt, Voix Céleste 8 vt, Salicet 4 vt, Fluit Travers 4 vt, Speelfluit 2 vt, Clarinet 8 vt
Pedaal (C-d1): Prestant 16 vt, Subbas 16 vt, Octaaf 8 vt, Gedekt 8 vt, Octaaf 4 vt, Openfluit 2 vt, Bazuin 16 vt, Trombone 8 vt
Werktuiglijke registers: Manuaalkoppel, Pedaalkoppel, Afsluiting Hoofdwerk, Afsluiting Bovenwerk, Afsluiting Pedaal, Tremulant Bovenwerk, Zweltrede Bovenwerk

Veranderend Fries Orgellandschap

Net zoals in andere jaren werd ook in 2017 weer de nodige aandacht besteed aan het in goede conditie houden van het Friese orgelpatrimonium. Onze historische orgels zijn weliswaar zo degelijk gemaakt dat ze de eeuwen trotseren, het is wél nodig dat ze onderhouden worden. Door gebruik slijten ze (gelukkig maar heel weinig, geen reden dus om organisten te weren!) en door strenge winters en overenthousiast verwarmen van de kerk drogen ze uit en scheuren dus de windladen en de windkanalen.

Het Van Gruisen-orgel (1799) in Jorwert.
(Foto: Ad Fahner, Leeuwarden)

Als goed in de gaten gehouden wordt hoe de staat van onderhoud van een orgel zich ontwikkelt, is een dure restauratie vaak niet nodig als men tijdig besluit tot groot onderhoud. De orgels van Jorwert en Damwâld hebben zich in 2017 groot onderhoud laten welgevalen.

In Jorwert (orgel gebouwd door Van Gruisen in 1799) vond de laatste restauratie plaats in 1956; die werd uitgevoerd door Willem van Leeuwen. Merkwaardig, zeker vanuit de optiek van nú, is dat Van Leeuwen met voorbeeldig respect het pijpwerk heeft behandeld, maar dat hij niet schroomde de windladen te voorzien van een modern systeem ter vermindering van lekkage door 'klimaatsschommelingen'. Dit door hem ontwikkelde VEKA-systeem (VErende KAntsleep) paste hij altijd toe, zowel bij nieuwbouw als bij restauratie. Het systeem heeft in de loop der tijd vaak minder goed gefunctioneerd dan Van Leeuwen had gehoopt, en is dus vaak later weer verwijderd. In Jorwert heeft het zich zo goed gehouden, dat besloten is het (voorlopig) te handhaven. De werkzaamheden aan dit orgel hebben zich nu toegespitst op het in orde brengen van de kas en het snijwerk, waarmee het al jaren droevig gesteld was. Nu is bereikt dat alles weer stevig in elkaar zit en dat het snijwerk compleet is. Op dat snijwerk raakt men niet gauw uitgekeken: het is een

Het Hinsz-orgel (1777) in Damwâld.
(Foto: Ad Fahner, Leeuwarden)

bonte verzameling muziekinstrumenten. Aan de kas van het orgel is schilderwerk verricht. Verder is de werking van de registermechaniek aanzienlijk verbeterd en spreken de tongwerken beter dan voorheen.

Het kleine Hinsz-orgel uit 1777 in Damwâld is geen wereldvermaard instrument, maar het klinkt zo fantastisch dat het gerust een top-orgel genoemd mag worden. Bijzonder is dat het sinds de bouw nauwelijks veranderd is. In 1974 werd het voortreffelijk gerestaureerd door Bakker & Timmenga.

Het groot onderhoud bestond uit het opnieuw beleren van de balg en het vernieuwen van de pulpeten en de trekdraden van de mechaniek; verder werden alle onderdelen van het orgel nagelopen en werd alles wat door de tand des tijds geleden had weer in optimale staat gebracht.

Restauraties werden uitgevoerd aan de orgels van Kubaard (Hardorff 1856), Deinum (Hardorff 1865), Oudega SWF (Van Dam 1873) en Oudebildtzijl (Bakker & Timmenga 1896).

Het Hardorff-orgel (1856) in Kubaard. (Foto: Orgelmakerij Bakker & Timmenga, Leeuwarden)

In Kubaard was in 1995 al een eerste fase van de restauratie afgesloten; deze betrof windvoorziening en claviatuur. Nu, 22 jaar later, kon het werk eindelijk worden voltooid. Twee Hardorff-registers hadden in 1924 het veld moeten ruimen. Ze zijn nu gereconstrueerd.

Het Van Dam-orgel (1873) in Oudega (Súdwest-Fryslân). (Foto: Orgelmakerij Bakker & Timmenga)

Het Bakker & Timmenga-orgel (1895) in Oudebildtzijl.
(Foto: Ad Fahner, Leeuwarden)

eerd. Door hun terugkeer (het zijn de Quint 3 vt van het hoofdwerk en de Gemshoorn 2 vt van het bovenwerk) herkreëg het orgel zijn tintelende klank. De Trompet 8 vt van Hardorff maakte in 1924 plaats voor een gelijknamig door Bakker & Timmenga geleverd register. Deze stem is nu gehandhaafd.

Aan de werkzaamheden in Deinum kunnen we in dit kader voorbijgaan. Elders in deze krant wordt er aandacht aan besteed.

In Oudega SWF was de eerste uitdaging het orgel recht te zetten. De orgelgalerij was dermate verzakt dat de organist soms moest vreezen vanaf zijn bank rechtstreeks de kerk in te glijden. Het orgel had in 1957 een restauratie ondergaan die was uitgevoerd door J. Reil (Heerde). Er is toen nogal ingegrepen in het historische bestand (onder meer dispositiewijzigingen op beide manualen, uitbreiding pedaalklavier in moderne vormgeving, enige modernisering – onder andere de mechaniek invoeringen betreffend – in de technische aanleg).

Het orgel had in de 60 jaren die sindsdien verstreken vooral uitdrogingsschade opgelopen. Op verzoek van de opdrachtgever is bij de nu uitgevoerde restauratie de technische lay-out uit 1957 gerespecteerd; ook de toen gerealiseerde pedaalomvang is gehandhaafd. Wél is gelukkig de Van Dam-dispositie teruggekeerd. De verloren gegane of gewijzigde typerende elementen in de dispositie (de Bovenwerkdpositie op basis van drie achtvoetsregisters en de Cornet op het Hoofdwerk) zijn nu weer in volle glorie te beluisteren. De vormgeving van het pedaalklavier is gecorrigeerd.

In de sfeervolle voormalige doopsgezinde kerk van Oudebildtzijl, nu deel uitmakend

Het kabinetorgel in Ter Idzard.
(Foto: Michiel van 't Einde; www.orgbase.nl)

van cultureel bezoekerscentrum de Aerden Plaats, werd een wat jonger historisch orgel gerestaureerd: het Bakker & Timmenga-orgel dat sinds de bouw in 1895 vrijwel ongewijzigd is gebleven (een kleine technische aanvulling dateerde uit 1930, maar werd door hetzelfde bedrijf uitgevoerd). De restauratie kon zich beperken tot technisch herstel van het geheel lek geraakte orgel. Als knieval voor de moderne tijd werd een windmotor toegevoegd, zodat de organist voortaan kan studeren zonder dat de poestertraper steeds getuige is van zijn worstelingen.

Aan de rij 19e-eeuwse orgels waaraan werd gewerkt, kunnen we het raadselachtige kabinetorgel van Ter Idzard toevoegen. Van dit instrument, waarvan de historie in nevelen gehuld is, werd de windlade gerestaureerd en het pijpwerk schoongemaakt, de frontpijpen werden gepolijst en de labia ervan verguld.

Tenslotte werden werkzaamheden uitgevoerd aan het Steendam-orgel (1988) in de PKN-kerk te Opeinde. De blaasbalg werd gerestaureerd, gecorrodeerde loden conducten werden door exemplaren van kunststof vervangen, kleine gebreken werden verholpen en de pedaaldispositie werd uitgebreid met een Gedekt 8 vt.

THEO JELLEMA

Het Steendam-orgel (1988) in Opeinde. (Foto: Michiel van 't Einde; www.orgbase.nl)

Overzicht orgelbouwers en adviseurs:

Jorwert, Damwâld, Kubaard, Oudega SWF en Oudebildtzijl: Orgelmakerij Bakker & Timmenga (Leeuwarden) / Theo Jellema (Leeuwarden)

Deinum: Mense Ruiter Orgelmakers (Ten Post) / Dirk Bakker (Piershil)

Ter Idzard: Orgelmakerij Bakker & Timmenga

Opeinde: Hendriksen en Reitsma Orgelbouw (Nunspeet)

George Stam in Leeuwarden

Op 13 april 1992 waren Oene Nijdam, journalist voor de Leeuwarder Courant, en ondergetekende op bezoek bij George Stam en zijn echtgenote in de Jan Dammassestraat te Rotterdam. Tijdens het gesprek met Stam draaide een cassetterecorder mee. Een weergave van dat gesprek verscheen in de Leeuwarder Courant van 14 augustus 1992. In bijgaand artikel zet ik de zaken die aan de orde kwamen op een rij en laat daarbij Stam zoveel mogelijk zelf aan het woord. Uiteraard gaat het vooral over zijn tijd in Friesland. In de Friese Orgelkrant van 2005 heeft Theo Jellema een artikel geschreven naar aanleiding van de honderdste geboortedag van George Stam (te lezen op www.organumfriscum.frl).

George Stam tijdens het interview in 1992.
(Foto: Ad Fahner, Leeuwarden)

Het begin: Rotterdam, Zutphen, Bute en De Wolf.

Joris (George) Stam werd op 2 juli 1905 geboren in de Van der Takstraat te Rotterdam; tussen de bruggen. Stam: Ik ben dus eigenlijk een eiland. Zijn vader werkte bij een damesmodezaak die in heel Nederland filialen bezat. Stam sr. kon filiaalhouder worden in Zutphen. In oktober 1916 verhuisde het gezin, dat behalve uit vader Johannes en moeder Elizabeth Henrica uit Joris en zijn jongere zus Cornelia bestond, van Rotterdam naar de Beukerstraat 37 te Zutphen. In Zutphen kreeg Stam orgelles van Cornelis Bute (1889-1979), de blinde organist van de Grote of Sint-Walburgkerk. Zelf zei hij daarover: Ik heb bij Bute (en het spijt mij dat te moeten zeggen) verkeerde dingen geleerd. Verkeerde hand- en voethoudingen. Als je een beetje handig was kon je een blinde man wel een beetje om de tuin leiden. Hij zelf was een ontzettend goede organist (één van de beste blinden die ik heb meegemaakt als organist) die ook erg handig was. Veel handiger als Anton Rijp van de Nieuwe Kerk in Amsterdam die ook blind was. Bijvoorbeeld bij klavierwisselingen was Bute heel trefzeker en Rijp schoot er wel eens naast. Bute was blind geboren. Hij is op hoge leeftijd nog getrouwd met een gewezen vroedvrouw. Het was een heel leuk stel. U heeft Bute ook nog wel eens naar Leeuwarden gehaald? Jazeker. Op 24 april 1939 werden tijdens een improvisatieconcert met thema's van Johan Wagenaar door Stam variaties, door Cor Kee een sonate, door Jacob Bijster een passacaglia en door Bute een preludium en fuga geïmproviseerd.

Later heb ik met heel veel moeite les gekregen van Cornelis de Wolf (1880-1935) in Arnhem op het Wagnerorgel. Piano en orgelles. Hij woonde in de Burgemeester Weertstraat in een huis waar geen kled op de grond lag. Helemaal kaal. Samen met zijn oude moeder die alles regeerde. Het is onvoorstelbaar hoe hij daar als slaaf van zijn moeder in dat huis leefde. Zelfs in het ziekenhuis waar de Wolff was opgenomen vanwege verlamingsverschijnselen aan zijn hand maakte ze nog herrie door te roepen dat de verpleegsters verliefd waren op haar zoon. Daar heeft ze de laatste dagen van haar zoon nog verpest! Hij is maar 55 jaar geworden.

De Wolf werd benoemd tot hoofdleraar aan het conservatorium in Amsterdam en reisde

daar elke maandag en dinsdag heen om les te geven. Op woensdag deed hij dat niet, want dan wilde hij de trouwdiensten spelen in Arnhem. Hij speelde altijd alle diensten. Van de kleinste tot de grote. Wij mochten niet op het orgel komen. Wij leerlingen hebben hem ook nooit zien spelen tijdens een dienst of concert. Dat wou hij niet. Dan kom je maar in de dienst of naar het concert. Zondags na afloop van de dienst wel als hij improviseerde met een groot servet vóór, want hij kon wel eens transpireren. Zo'n type was dat. Verschrikkelijk was dat. Ik ben met hem mee gegaan naar Amsterdam en dat had als resultaat dat toen hij stierf ik eigenlijk de enige leerling van de Wolf ben geweest die helemaal door hem is opgeleid. Na de dood van de Wolf heb ik een groot deel van zijn muziekboeken gekregen en ook de notities die hij maakte voor de kerkdiensten. Schetsjes voor de koraalvoorspelen. Het is een beetje raar gegaan. Eén van zijn leerlingen die later predikant is geworden heeft er in omgegraaaid en toen is alles door- en uitelkaar geraakt. En zodoende is het ook gekomen dan zijn Fantasie voor orgel en orkest over het orgelkoraal "Sollt ich meinen Gott nicht singen" uitelkaar is geraakt. Ik had alleen de orgelpartij. Het orkestmateriaal was weg evenals de partituur. Die is pas vorig jaar [1991] weer ontdekt, nota bene bij familie van die dominee! Het is toen uitgevoerd door het Noordelijk Filharmonisch Orkest met Kees van Eersel die de orgelpartij speelde. Een aantal van die bijzondere dingen liggen nu in het (orgel)museum in Elburg.

1931: Naar Leeuwarden

Ik zat in Hilversum bij de radio (NCRV) als dirigent van het christelijk radio-orkest. Vaak voerden we voor de pauze klassieke werken uit en na de pauze iets vrolijkers. Een marsje, een potpourri of zo iets. Er was geen eigen orkest. Het waren allemaal snabbelaars meestal van het USO (Utrechts Symphonie Orkest), maar ook van het Concertgebouw-orkest. Ik had altijd goede muzikanten. Maar het was wel primitief. Het geluid was ook erg slecht. Zo'n blikken geluid. Ik dacht wel eens als ik dit m'n hele leven moet doen! Toen op een keer, er was avonduitzending stond ik in de pauze even bij G.J. Pietersen, de omroeper, en hoorde hem omroepen dat Jan Paardekoper uit Leeuwarden was overleden. Toen dacht ik: 'Dat is iets voor mij'. Mijn vrienden en familie vonden dat maar niets. Die dachten dat ik stapelgek was geworden. Ik had een goed salaris bij de NCRV (5000 gulden!). Dat was wel in orde. Ik kon in één jaar mijn studieschuld wegwerken! Wat gaat 'ie nou doen. Zich daar overbrenen in het noorden. De directeur van het Amsterdams conservatorium, Sem Dresden, die ik om advies vroeg zei: 'Daar doe je goed aan om daar het hele vak te leren. Na een jaar of vijf kom je terug en dan hebben we je hier nodig'. Maar dat is door de oorlog anders gegaan. Ik moest in Leeuwarden een vergelijkend examen afleggen, ook als dirigent van het Toonkunstkoor. Beide posten betaalden 375 gulden. Dus 750 bij elkaar. [Hier laat het geheugen Stam in de steek. Het salaris als organist bedroeg 750 gulden per jaar.] Iedereen vond me gek. Uiteindelijk bleven er drie kandidaten over. Ik weet nog, ik zat in de trein van Zwolle naar Leeuwarden en toen zag ik in Meppel Henk Pijlman op het peron staan. Toen kwam Henk binnen en die zei: 'Oh Jezus doe jij ook mee? Dan ben ik verloren'. Verder nog Schmidt Marlissa uit Veendam. Dat was een halve Duitser en dat was wel een goeie. Het examen bestond uit orgelspelen en een koorrepetitie. Ik was natuurlijk nog erg jong in die tijd. Ik weet wel dat

de dames van het koor liever Schmidt Marlissa hadden gehad. Een vlotte vent met een prachtige haardos [Dr. Friedrich Schmidt Marlissa, 1894-1946; AF].

Het begin in Leeuwarden

Ik begon in september met mijn werk en dacht: 'Laat ik eerst maar eens een concert geven om te laten zien wie ik ben', en speelde op mijn eerste concert onder andere een groot werk van Bach en Franck. Even flink uitpakken hè. Na afloop was ik natuurlijk nieuwsgierig wat de mensen er van hadden gevonden. Eén van de bezoekers zei: 'Ik vond er niks aan'. Dat zeiden ze je midden in je gezicht. Dat was ik in Holland niet gewend dat de mensen zo open waren tegen je. En toen heb ik de goochelmeester streek uitgehaald van m'n hele leven. Want wat gebeurde er? In september werd er in Stiens een standbeeld onthuld van Pieter Jelles Troelstra en ik moest daar in de kerk een concert geven samen met de Friese zangeres Doe Haasdijk (1900-1954) die altijd met Paardekoper concerteerde. Paardekoper had maar één solist en dat was Doe Haasdijk. Dat was dus een fijne Friese bijeenkomst. Na afloop van het concert zei Doe Haasdijk: 'Wat hebben ze je mooi bedankt hè?' Ik zei: 'Nou, ik heb mijn naam wel gehoord maar wat ze precies gezegd hebben weet ik niet'. Het was net alsof je in het buitenland was. Het was een puur Friese aangelegenheid. Toen ik de kerk uitging vroeg ik aan een paar mensen waar de bus naar Leeuwarden stond. Ze zeiden: 'Kenne jo gjin Frysk?' Ik kreeg geen antwoord. Ik dacht: 'Waar ben ik terechtgekomen?' Toen heb ik Friese les genomen bij een onderwijzer en dat werd zeer gewaardeerd. Ik vond dat ook wel mooi, die taal.

Collega's

Ik gaf mijn eerste concerten met solisten zoals bijvoorbeeld Doe Haasdijk. Je had destijds in Leeuwarden drie musici: Zonderland, Beintema en Stam. Willem Zonderland die het orkest had [Stedelijk Orkest Leeuwarden, AF]. Dat was een groep mensen die waren liefhebbers. Zonderland, die ook een flinke noot piano kon spelen, werkte keihard met het orkest. Maar er was geen beginnen aan. Er moesten moeilijke stukken gespeeld worden, bijvoorbeeld een symfonie van Franck. Dit vanwege de subsidieaanvraag. We hebben ook eens de orgelsymfonie van Saint-Saëns uitgevoerd in de kerk. Hoe we erdoorheen zijn gekomen weet ik niet, maar het is gebeurd. Willem Zonderland had in die tijd nog geen orgel, later werd hij organist van de doopsgezinde kerk. Doe Haasdijk zei altijd: 'Willem Zonderorgel'. Er was een vreselijke concurrentie tussen Paardekoper en Zonderland. Dat ging heel gek, heb ik wel eens het een en ander van Doe Haasdijk gehoord. Als Paardekoper een orgelbespeeling gaf kamde Zonderland dat altijd af in de Leeuwarder Courant, waarvan hij recensent was. Als Paardekoper eigen werk speelde was het zo wie zo niks. Ik ben eens nagegaan wat Paardekoper zo allemaal speelde, want ik wilde weten wat de smaak was van het publiek en kwam toen een Sonate tegen van ene B.N. Teffany. Ik vroeg aan Doe Haasdijk wie dat was en toen vertelde ze dat het betekende: Ben niet Teffany! Het was dus eigen werk van Paardekoper. Teffany kreeg wel een goede recensie! Het was allemaal haat en nijd. Ze kwamen beide uit de Zaanstreek. Het erge was dat Paardekoper een einddiploma conservatorium bezat en Zonderland niet. Ik vond Zonderland een echte boerenmuzikant. Hij speelde hard piano [Oene Nijdam: ze noemden hem in Leeuwarden de pianosmid]. Dat was ook zo want

De heer G. Stam, dirigent van het Christelijk radio-orkest te Amsterdam, die aangewezen is tot opvolger van wijlen den heer J. Paardekoper als organist der Grooten Kerk en directeur van het Toonkunst-Concordia-koor te Leeuwarden.

George Stam benoemd, 21 mei 1931.
(Archief Ad Fahner)

hij sloeg haast door de piano heen. Ik heb nog wel met hem huisconcerten gegeven op twee piano's. Werk van Mozart en van die Engelse muziek voor twee piano's die toen in zwang was.

En dan was er nog Beintema, de organist van de Koepelkerk. Die was ook dirigent van de Christelijke Oratorium Vereniging. Beintema was van origine onderwijzer. Ik had met hem afgesproken dat ik niet die christelijke werken zou doen.

Toonkunstkoor Concordia

Ik moest natuurlijk ook het koor goed leren kennen en vroeg aan Sem Dresden welk werk ik zou gaan instuderen waardoor ik het koor goed kon trainen en zij mij goed leerden kennen. 'Dan moet je de Johannes Passion nemen. Daar zit veel koorwerk in. Als ze dat goed kunnen zingen heb je het in één keer goed'. Maar daar was het bestuur het niet mee eens. Ik wilde het namelijk uitvoeren in de kerk en dan zou de pauze er aan gaan! Gezelligheid was belangrijk. Ik zette door. Het koor was schandalig verwend. Jhr. Boelens van Eysinga was voorzitter en die betaalde de solisten ook altijd, maar op voorwaarde dat hij ze mocht uitkiezen en opbrengen naar het podium. Hij ging als het nodig was zo naar Parijs en haalde daar een paar solisten weg! Ik ben toen hard aan het werk geslagen en toen bleek dat het koor een elitekoor was, maar omdat er nu een jonge dirigent voor stond kwamen er ook jongere koorleden. De rijke oudere dames echter stonden vooraan en ik wilde de jonge frisse stemmen vooraan hebben. Toen heb ik een trucje uitgehaald dat later door Anthon van der Horst in Naarden is overgenomen. Ik heb de leden uitgelegd dat ik een andere opstelling wilde en stelde voor om een koraal te zingen in de oude en de nieuwe opstelling. Dat zouden we opnemen met zo'n opnameapparaat en terug beluisteren. Duidelijk was toen te horen dat mijn opstelling beter was en vanaf dat moment had ik het gewonnen. Het koor is toen vooruit gevlogen. Het werd een heel goed koor, hoor. Ze konden heel

Doe Haasdijk.
(Archief Ad Fahner)

Toonkunstkoor Concordia o.l.v. George Stam. Bevrijdingsconcert 27 juni 1945 in de Harmonie.
(Bron: Historisch Centrum Leeuwarden)

wat. Toonkunst repeteerde op dinsdag, maar kreeg last van de radio: de Bonte dinsdagavondshow van de AVRO. Ik zei: 'Mensen daar kunnen we niet tegen op,' en toen is Toonkunst naar de donderdag gegaan.

Orgelleerlingen

Hoe stond men tegenover u? Dat is heel aarzelend geweest. Ik had één geluk. De muziekschool in Groningen werd slecht geleid en de eisen voor de staatsexamens, want we hadden nog geen eigen examens, kwamen uit Den Haag. De opleiding voor de staatsexamens nam ik ter hand, dus ik kreeg toen ook leerlingen uit Groningen. Plus die uit Friesland. Dus ik had eigenlijk een soort van persoonlijke opleiding van vakmensen voor het staatsexamen. Klaas Boersma, Bindert Posthuma, Arnold Feddema, Dirk Kreger; zijn allemaal goede organisten geworden. Uit Groningen bijvoorbeeld Cor Edskes en Evert Westra.

Orgelconcerten

De orgelconcerten moest je zelf organiseren. De risico's waren voor jezelf. Maar daar begon ik toen mee. Op maandagavond om de veertien dagen. Ik moest alles zelf doen. Vaak met solisten als bijvoorbeeld Jaap Stotijn, Haakon zijn zoon, Annie Woud, Jo Vincent. Dat waren allemaal vrienden van mij hè. Die kende ik van Amsterdam. Die deden dat voor een reiskostenvergoeding. Ze logeerden dan bij ons aan de Spanjaardslaan. Want ja, je kon wel naar Leeuwarden komen maar dat kostte vier uren heen en vier uren terug en dan kon je 's avonds niet meer thuiskomen. Al die nieuwe solisten was natuurlijk wel een vervelend iets voor Doe Haasdijk, want zij had altijd de alleenheerschappij gehad. Ze had een mooie stem, maar zong allemaal van die vervelende liedjes die Paardekoper voor haar geschreven had. Van die vervelende tekstjes. Ze zong veel Fries, dat was wel leuk. Maar ik heb haar nooit voor bijvoorbeeld de Matthäus Passion gevraagd. Daar vond ik haar helemaal niet geschikt voor. Het was een echte tante hè. Ze kwam uit een door en door Friese familie. Daar kwam je niet tussen in die tijd.

Orkesten

En hoe ging het met de instrumentale kant in die tijd? Nou dat ging leuk. Ik had dus eerst kennis gemaakt met Zonderland en Beintema. Daar ben ik mee begonnen. En dacht, ik ga ook naar de concertmeester van het orkest. Dat was Panbakker. Die kon een behoorlijke noot viool spelen, maar deed tijdens dat gesprek niets anders als de 2e violist afkammen. Dat was Naberman. Toen ben ik naar Naberman gegaan en die ging Panbakker afkammen. Maar er was nog iets gekkers. Bij Naberman zag ik, toen ik daar thuis kwam in de achterkamer een tafel met allemaal loden soldaatjes. Hij was een Napoleonliefhebber. In zijn boekenkast stond een grote Franse encyclopedie. De Larous-

se, geloof ik. Ik dacht: hier woont een francofiel hè. Later hoorde ik dat hij geen woord Frans kende. Het was allemaal show hè! Ze hadden bijvoorbeeld ook, om maar eens een kleinigheid te noemen, met z'n vieren een strijkkwartet. Dat was Panbakker 1e viool, Naberman 2e, dan had je Salvatore Sterck altviool en Klaas Kueter cello. Naberman wilde dat er op de aanplakbiljetten niet kwam te staan 2e viool, want dan is het net alsof ik de mindere ben van Panbakker. Zo ver ging dat tussen die heren. Later heb ik wel met Naberman te maken gehad, want hij had een dochter Mea die allemachtig mooi kon zingen. Ze zong bij mij in het koor. Helemaal is ze overleden aan kanker. Naberman woonde toen aan de Tweebaksmarkt in dat grote huis. Later kwam ik ook bij Kueter en Sterck thuis. En bij Klaas Kueter merkte ik: dat is betere kost. Die had onder andere een Viola di Gamba in huis hangen en een klavecimbel voor zijn vrouw Co. Ik heb ook veel met Kueter als solist in de kerk gespeeld. Via Kueter kreeg ik met Sterck te maken en via hem met Roel J. Sipkens. Dat was een zeer muzikale man. Die speelde onder andere op een Quinton, een soort voorloper van de viool. Dus toen had je al een quinton. Salvatore Sterck ging Viola d'Amore spelen en Kueter cello. Nou dan was je al een heel end. Daar zat wel muziek in in die mensen. Die hebben dat netjes opgebouwd. Zie traden ook op als Collegium Musicorum. Daarna ging het orkest [SOL] op de fles [in 1934] omdat de subsidie stopte. Die kregen duizenden gulden subsidie. Toen werd het LOF Ljouwerter Orkest Feriening [in 1945]. Ze hebben ze er toen een Fries tintje aan gegeven. Dat ging op een gegeven moment helemaal weg. Inmiddels kregen we in de oorlog ook de zogenaamde Fryske sjongspilje. Roaitske en it Wylgesyske van Slofstra plus de Jonkerboer van Folkertsma. Daar had Zonderland de leiding van [Tot april 1942. Daarna kwam de leiding in handen van Stam, AF]. Het Friese koor uit Grou deed mee en daar zong onder andere Mea Naberman in. Dat was een cultuur, geweldig hè? Dat werd tientallen keren twee keer per dag uitgevoerd. 's Middags om 2 uur en 's avonds om 8 uur. In de Harmonie. Die was toen hartstikke vol. Die Harmonie was tot de verbouwing geen gekke zaal. Er waren nog loges en toen was 'ie goed. Na de verbouwing was het mis. Wij hebben daar altijd gerepeteerd met Toonkunst. Daar boven was zo'n pijpenla van een zaal boven de hoofdingang.

Toen ben ik begonnen met de Groninger Orkest Vereniging. Nou, als je het over een stelletje boeren hebt, in die tijd was dat die GOV. Het was niet te harden. Het was nog onder Kor Kuilen. Die kwamen dan naar Leeuwarden. Dat kon gemakkelijk betaald worden. We hadden geld zat. Toen heb ik met Kueter gepraat en gezegd: 'Kunnen we nou niet een stelletje Leeuwarder mensen nemen die dat ook kunnen en dan desnoods incidenten

teel aanvullen met wat we nodig hebben?'. Toen zijn we dus begonnen met een groepje mensen en dat is toen eigenlijk de basis geworden van het latere orkest. Van het Fries Orkest. *Ze zitten nu weer in Groningen hè?* Ja, dat kan niet anders. Ik heb in die tijd dus met Groningen wel samengewerkt. De eerste Johannes Passion heb ik gedaan met het Fries Orkest. Maar dat was een ramp! Slecht! De 2e uitvoering van het Oratorium heb ik gedaan met Groningen en dat vond ik een slecht orkest. Dat volgde niet. Het was een heel erg stijf orkest. Toen ben ik verder gegaan met het Nederlands Kamerorkest van Glastra van Loon. Die lui kwamen dan met de bus en dan moet je denken dat deden ze graag want het was in die tijd ook armoe hè. Het was een slechte tijd toen voor de oorlog. Dat was zo rond 1935/36. En dan kwamen ze met de bus voor de generale repetitie en dan moesten ze verdorie daarna weer terug naar Den Haag, want dan gingen ze de volgende dag nog een paar lesjes geven en 's avonds waren ze voor de uitvoering weer hier. Haakon Stotijn zat er in en Kride. Dat zijn allemaal 1e blazers geworden van het Residentieorkest. En onze vriend de violist Thomas Magyar, die Hongaar, die zat er in als aanvoerder. Dat was fijn hè, dat was heerlijk werken. Maar ik heb toch in die tijd contact gehouden met Groningen. Ik heb in Groningen onder andere het orgelconcert van Hindemith gespeeld. *In de Martini?* Nee, in de Harmonie met dat vervelende pneumatische orgel. Ik heb het orkest ook gedirigeerd in Leeuwarden. Ik heb daar de symfonie van Franck mee gedaan en die variaties van Haydn. We hebben ruzie gekregen met de uitvoering van de 9e van Beethoven. Dat weet ik nog wel [22 november 1938]. Het podium in de Harmonie was aan de krappe kant. De contrabassen moesten nogal dicht bij elkaar staan. Toen kreeg ik voor de generale repetitie een seintje van: de heren willen niet spelen want ze kunnen niet zitten. Dat is een hele vervelende zaak geweest. Dat was dus met het Groningse orkest. In de beginjaren. En dat is voor mij de aanleiding geweest om te zeggen: 'Nou wil ik die kerels nooit meer zien ook!'. Toen heb ik ook een brief op poten geschreven naar het bestuur van de Groningse orkestvereniging. Je moet rekenen, Kor Kuiler was ook in zijn nadagen, dat was ook niet wat je noemt zo'n geweldenaar. Kuiler was wel een geweldig goeie dirigent hè. Later heb ik een ensemble gekregen uit Friesland zelf met Lútzten Nijdam, de fluitist. Er zaten ook nog enkele goede dilettanten in.

Tijdens de oorlog

Nou dan krijg je op een gegeven moment van die kleine narigheidjes. Leeuwarden werd overstroomt met die Duitse dienstmeisjes. En dan kwamen er van die Duitsers die zeiden. 'Goh, u hebt hier een mooi orgel' en zo. 'In Bremen is het ook mooi.' 'Hoeveel verdient u hier nou?' Het waren eigenlijk afgezanten van een soort Kultuurkamer om ons op te warmen. 'Jullie hebben het hier in Nederland helemaal niet goed voor elkaar. Jullie moeten je organiseren.' En zodra de oorlog uitbrak was het raak en kregen we allemaal een brandbrief van 'wilt u lid worden van de Kultuurkamer' met allemaal voordelen die het had en dan kreeg je dus allemaal voordelen omschreven die de Kultuurkamer in Duitsland had. Nou, en dan gaf je geen antwoord en dan kreeg je weer een brief en weer één. En uiteindelijk met de mededeling: 'als u nou niet lid wordt moet u ophouden'. Dat is het moment geweest dat ik alles er aan gegeven heb. De koren en zo. *En toen hebt u de afdeling Friesland van de NOV opgericht?* Kijk, daar heb je het nou. Ik had zoveel leerlingen daar. Die kwamen allemaal voor dat zogenaamde getuigschrift. Ik had er eigenlijk een particuliere éénpersoonsmuziekschool. Ik gaf soms klassikaal les. Met tien man tegelijk. Dat kwam beter uit. Dan hoefde je het verhaaltje niet tien keer te vertellen. Dat liep als een trein. Het was zuiver privé en als het dan juli was dan hadden ze examen gedaan. Een heleboel slaagden. Die was je kwijt. En dan zat je in augustus zonder geld. Dan was het op en je moest maar zien of er in september weer leerlingen bij kwamen.

Nou, ging dat elk jaar goed, maar het was toch een rare wankele situatie. Vandaar dat die mensen daar op inspeelden. Er zijn een heleboel mensen op ingegaan. Zonderland heeft wel voor de Kultuurkamer gekozen en Klaas Kueter heeft het ook gedaan. Die durfde niet te weigeren. Ik kreeg in die tijd toen een landwachter voor mijn huis te staan om te kijken of ik nog les gaf. Het was heel vervelend. *Hoe heeft u zich er doorgeslagen?* Tot november 1944 is het goed gegaan. Ik gaf stiekem nog les en ik heb later begrepen dat die koren de contributie gewoon doorbetaald hebben. Ik speelde wel de best betaalde concerten van mijn leven zo. Op zondagmiddag. Het waren zogenaamde kerkelijke bijeenkomsten van een half uur. En dan liep die kerk barstensvol. Want de mensen hadden niks om handen en dan was er een collecte na afloop. Dat ging onder het mom van de kerk en dan konden ze er niks aan doen hè. Dat waren puur orgelconcerten van een half uur. Zonder predikant en ook geen samenzang. Puur orgel. De collecte mocht ik houden en de kerk kreeg ik voor niks. Later werd er in de kerkenraad op gezinspeeld 'Is dat nou eigenlijk wel juist?' Want de collecte liep zo hoog op dat de diaconie ook een deel wilde hebben. Dat is ook met de Bachvereniging zo gegaan. Er konden heel wat mensen in toen, in de Grote Kerk. De mensen vonden het fijn. *U had dus eigenlijk een redelijk inkomen toen.* O ja. We hadden een dienstbode voor dag en nacht. We hadden een tuinman. Dat was heel gewoon. De leerlingen kregen theorie bij mij thuis en orgelles in de kerk. Dat was vlak bij mijn huis dus gemakkelijk. In de oorlog lagen er wapens in het orgel van de Grote Kerk. De koster was ondergedoken en de kosteres heeft eens zo'n inspectie van Duitse officieren meegemaakt. Ze moest de luiken van het orgel open doen en riep steeds: 'nur Pfeifen, nur Pfeifen'. Ze vonden niets, maar als ze eronder gekeken hadden, onder de windladen, hadden ze wel wat gevonden. En het zat ook stikvol met radiotoestellen. Ik wist niet van wie die waren. Maar goed dat ze mij niets verteld hebben, want ik zou misschien mijn mond voorbij hebben gepraat. Ik ben in de oorlog ondergedoken geweest in het orgel. Ik heb geslapen boven het 3e klavier. Daar achter had je een heleboel ruimte. We hadden daar stretchers. Ik sliep daar met een leraar huishoudkunde van de HBS, die kwam nog wel veel bij ons op bezoek. Dat was een liefhebber van muziek. Die zat ook in de moeilijkheden dat 'ie moest onderduiken. Dus hebben we dat samen gedaan. En thuis op de Spanjaardslaan hadden we een schuilhok laten maken. Onder de trap. In de kerk hebben we onze tijd doorgebracht met een beetje voetbal. Met een papieren bal. En die kennis, die vriend van me die rookte zo veel en die kocht van die rommel van die shag, maar die had geen sigarettenpapiertjes. Maar die had ie bij de vleet in de kerk. Want dan zei hij: 'Zal ik een stukje Mattheus nemen?' Dat was Wim Tuin. *Maar zat u daar dan een aantal dagen?* Er was één leuk ding in die kerk... want er was stroom. Want die smederij van Sterk tegen-

Stam dirigeert.

(Foto: Historisch Centrum Leeuwarden)

Het interieur van de Grote Kerk in de tijd van Stam.
(Foto: archief Ad Fahner)

over de kerk, daar lieten de Duitsers apparaten repareren en dat zat op hetzelfde net denk ik dus. De kerk heeft altijd stroom gehouden en zodoende kon ik een radiotoestel uitzoeken en beluisteren en kon de Engelse zender horen en waren we leveranciers van berichten van de Engelse zender. Nou we vermaakten ons wel. Wat lezen en soms heel zachtjes spelen. Op een gegeven moment kreeg ik te horen van de ondergrondse: 'denk er om, er is een razzia op komst' en ik was stiekem naar huis gegaan. Dus ik weer naar de kerk toe. Wegwezen. Toen de razzia kwam waren we dermate bang alle twee dat we de kerk uitgevlogen zijn en over de Noorderbrug de Spanjaardslaan op.

Ik kreeg eens een sein van 'je moet nu weg want er komt weer een razzia'. En toen kreeg ik onderduikgelegenheid bij Boersma. Bij de vader van Klaas op de boerderij in Ferwert. Klaas is later organist van de Sint Jan in Gouda geworden. Ik sliep nog een nacht thuis en ging toen op de fiets. Op de Stien-serweg stonden ze en ben ik opgepakt. Ik moest scheppen. Toen moest ik met allemaal mannen per trein en bus weg. Toen zijn we in Doesburg terecht gekomen. We zouden verder worden vervoerd naar Duitsland. Maar het was net in die tijd dat de Engelsen Emmerich plat gooiden, dus we konden er niet weg komen. Op het moment dat ik naar Duitsland moest kreeg ik bezoek van een stelletje zogenaamde Rode Kruis-soldaten en toen kreeg ik een papier in mijn handen waarop stond dat ik ongeneeslijk ziek was. Krebskrank! Dat was vals. Ik moest me toen in Groningen afmelden. Ik ben met een soldatentrein gegaan en die werd gebombardeerd en bij Zwolle liep alles vast. Toen ben ik van Zwolle naar Groningen gelopen en kwam daar bij een vriend van me die bij het orkest speelde. Jan Groeneveld en Godzijdank was zijn vrouw thuis en toen heb ik me de volgende dag afgemeld. Toen wist ik van de zenuwen niet meer wat te doen. In de handen van de vijanden moest ik me afmelden hè. Met m'n valse papieren bij me. En toen kreeg ik daar ook weer bericht van het zogenaamde Rode Kruis dat ik mee moest met een groenteauto. Want elke week ging er een groenteauto van het oosten naar Harlingen toe. En die reed over de Spanjaardslaan hè. Ik had me verstopt onder de groente en in Leeuwarden ben ik er uitgesprongen en toen heb ik het restje van de oorlog zonder papieren of wat dan ook doorgebracht. Toen moest ik natuurlijk wel onderduiken. Toen ben ik weer naar het orgel gegaan dat vond ik toch het veiligste.

Wie speelde er toen u ondergedoken was? Karst Dijkstra was de 2e organist. Dr. Karst Dijkstra [1910-1950] van de apotheek van Tromp Visser. Een hele talentvolle vent. Die heb ik ook les gegeven. Die man was een groot talent. Ik zat in het orgel toen er gespeeld werd. Ik kon zo door de pijpen kijken naar de mensen in de kerk. Moest hij niet onderduiken? Nee, hij had vrijstelling vanwege zijn beroep als apotheker. Het is een keer geweest dat ik de moed had om beneden te

gaan zitten in de kerk. Toen hoorde ik op een moment onder de preek een vreemd geluid uit het orgel komen. We wisten het niet. De koster ging naar boven. Wat was het nou? Karst Dijkstra ging zich elektrisch scheren! Dat kon hij alleen maar daar doen, want dan had hij stroom. Dat deed hij onder de preek.

NOV en NSB

Ik was voorzitter van de Nederlandse Organistenvereniging, de NOV. De oorlog breekt uit. Met Pinksterdrie vergaderden we in Terminus in Utrecht met de bedoeling om het kleine kapitaaltje dat de NOV had en nog een paar bezittingen veilig te stellen. Dat, zo hadden we afgesproken, zou naar Matter gaan. Die woonde op Marken. Dat was Jan Matter. Die vergadering begint en opeens komt één van onze bestuursleden in vol ornaat binnen. Een pakje van de NSB met laarzen enzovoorts. Dat was J.H.G. Bleij, die was NSB'er. En die was bestuurslid van de NOV? Ja, dat hebben we nooit geweten hè, dat die verkeerd was. Dus die had alles gehoord, dus die wist het. Hij zei: 'Als jullie dat doen dan hang je zelf'. Toen ben ik die avond ook niet naar huis gegaan en ben ik een weekje ondergedoken. Die Bleij heeft toch een vreselijk grote bek gehad. Kan niet anders zeggen. Een vervelend akelig iets is dat geweest. Schijnheilige toestand. Dan sta je wel even raar te kijken. Toen hebben we het toch wel laten onderduiken, maar ze hebben er later geen werk van gemaakt. Dat was dat. Maar het was nog erger, want met die koren was het ook zo dat je niet wist wie je had hè? Ik had bijvoorbeeld de vrouw van een tandarts op het koor zitten. Ik ben haar naam vergeten. Ze kwam oorspronkelijk uit Amsterdam en die stond ineens met Volk en Vaderland op d'r buik in Leeuwarden op de markt. Ze heeft later muziekinstrumenten van Joden in beslag laten nemen. Had ze allemaal geregistreerd in die tijd. En die zat op het Toonkunstkoor als sopraan. Later na de oorlog is ze opgepakt en toen zijn Klaas Kueter en ik overal geweest om die instrumenten weer op te eisen. Dat is voor een groot gedeelte gelukt.

Zijn er in die tijd ook opnamen van u gemaakt. In uw Leeuwarder tijd?

Ja, door de NCRV, die heeft veel opnamen van mij in die tijd gemaakt. Ik had natuurlijk contact met de NCRV. Ik was er niet als vijand weggegaan. Ik had gezegd dat ik wel eens een orgelconcert wilde geven. En toen kwamen ze tot de ontdekking dat die kerk weinig akoestisch overgewicht had. Dat konden ze goed gebruiken, want ze hadden in die tijd niet veel technische middelen. Dus dat ging heel goed en toen zei ik: 'Die kerk kunnen we meer gebruiken'. Er zijn heel veel uitzendingen geweest in de jaren '30 en '40. Ik heb zelfs soms 's avonds om tien uur, half elf, regelmatig voordrachten gehouden voor de radio over kerkmuziek. Denkt u dat dat nog in het archief zit? Ik vrees van niet. Dat waren allemaal live uitzendingen, want er kon niet opgenomen worden. Dat ging heel beroerd. Je kreeg een verbinding tussen de kerk via de Kosterij en telefoon naar de studio. Maar je moest ook terug kunnen praten als er gespeeld werd. Dus dan had je bij de burens nog een telefoon en als er wat was moest je bellen. Het ging via een zogenaamde goeie telefoonlijn, zo noemden ze dat. Maar dan zat je te spelen en dan lag de zender eruit. Dat was in die tijd vreselijk dikwijls het geval dat je dus een storing had. Maar dan wisten wij dat niet en speelde je gewoon door. Dan had je voor de flauwekul gespeeld. Werd dat niet op glasplaten allemaal vastgelegd? Dat weet ik dus niet. Ik heb ook veel opnamen gemaakt vanuit Amsterdam rechtstreeks. Ik heb ook veel vanuit de Oude Kerk gespeeld. Van die geestelijke liederen. En ik heb alle 150 psalmen met Felix de Nobel en het kamerkoor gedaan. Die zijn ook allemaal opgenomen. U was ook organist van de Westerkerk in Amsterdam. Daar ben ik drie jaar organist geweest. Het was vorige week [april 1992] voor het eerst weer op de radio na de restauratie. Ik heb de slechte jaren van het orgel meegemaakt. Maar ik ken ook de goede jaren van het orgel. Dat was toen ik

George Stam achter de klavieren van het Müller-orgel. Foto uit 1949 door fotograaf Mellema.

(Bron: Historisch Centrum Leeuwarden)

leerling was van het conservatorium, toen had het nog het oude systeem. De orgeltrap- per was er meende ik nog.

Zijn er opnamen van het koor gemaakt? Nee, maar we hebben wel eens opnamen gehad door particulieren. Met een sleepnaald. Zo'n kromme naald. Ik had ook het koor Tavenu in Leeuwarden. Een a capellakoor. Daar heb ik het motet Jesu meine Freude mee gedaan. Dat is ook opgenomen met een sleepnaald. Dat ging slijten. Dan werd het lelijk.

Had u ook contacten met de Katholieke sector? Ja heel leuk zelfs. Theo Lambooy van de Dominicus? Ja, z'n zoon heb ik ook les gegeven. Henk. Toen ik later directeur was in Amsterdam zat zijn zoon bij mij in de klas. Hij speelde cello. En dan was er nog een zoon die leraar schoolmuziek was in Schagen. Ik kwam dus in contact met Theo Lambooy. Ja, je had voor de Matthäus Passion een jongenskoor nodig en dan nam ik altijd het jongenskoor van de Bonifatiuskerk van Jacques Bos. En toen kwam de nieuwe Dominicuskerk klaar, dat had ook een koor en daar zat een pastoor, ik ben zijn naam vergeten. Een hele muzikale man, die zat altijd bij mijn concerten in de Jacobijnerkerk. Die kwam op een gegeven moment bij me en vroeg: 'Kan jij dat kerkkoor van mij niet een tijdje trainen zodat dat voorruit gaat?' Nou ja, ik zei: 'Dat wil ik wel doen'. Maar toen kwam na één repetitie de aap uit de mouw. Hij vroeg: 'Zou je nou de mis willen doen?' Ik zei: 'Dat moet ik aan de kerkvoogdij vragen'. Ze waren toen erg royaal in die tijd in Leeuwarden. Er waren geen bezwaren. En toen heb ik een mis in de Dominicus gedaan, maar dat is hem toen door de Katholieke kerk zwaar aangerekend. Toen is ie overgeplaatst. Je zou verwachten dat de Hervormde Gemeente bezwaar zou maken. Ja, maar het was net omgekeerd. Ook de Pelikaankerk kwam gereed in die tijd. Daar zat toen een organist met dubbele naam, Makkes van der Deijl. Ik heb hem jarenlang les gegeven.

Terugblik

Was het een prettige tijd Friesland? Heel prettig. Dat wil zeggen, het was aan de ene kant prettig, maar het ging huiselijk niet goed. Ik had het vreselijk druk. Veel spelen. Ook in het buitenland heb ik gespeeld. Ik heb het altijd zo geregeld dat ik s' morgens over het algemeen vrij was en dan ging ik naar de kerk studeren. In die tijd kon ik het beste orgelspelen. Je was vol in training, maar toen ik directeur in Utrecht van het conservatorium werd is dat meteen afgezaakt. Het ging helemaal niet. En dat heb ik niet door gehad en dat vind ik achteraf gezien jammer. U was toen organist van de Leeuwenberghkerk. Ja, maar eerst had ik helemaal geen orgel. Toen kwam de Koepelkerk in Amsterdam. Frans Hasselaar [1885-1950] zat in de Wester, maar die werd erg ziek en ging dood. Toen ben ik, zo heette dat in Amsterdam, gepromoveerd van de Koepel naar de Wester. En het hoogste was de Nieuwe Kerk? Nee de Oude Kerk. Dat zat Pameyer [1870-1940] en later Han Hoogewoud [1906-1994]. Muzikaal gezien was mijn Friese tijd prettig. Heel mooi. Want weet je wat het was? Het lag toen allemaal braak. Die hele lessenpraktijk lag braak. En dat gaat als een lopend vuurtje. Ik kon de lessen niet aan. Het waren bijna allemaal mensen die het serieus deden en meestal voor hun vak.

AD FAHNER

Naschrift:

De laatste keer dat George Stam het Müller-orgel van de Jacobijnerkerk heeft bespeeld was op 26 januari 1990. Hij was toen in Leeuwarden ten ere van het 50-jarig bestaan van de afdeling Friesland van de NOV. Het was een weerzien met veel oude bekenden. Stam en de toenmalige organist Jan Jongepier improviseerden op thema's die ze elkaar hadden opgegeven.

George Stam bespeelt het Müller-orgel. Foto genomen op 26 januari 1990.

(Foto: Ad Fahner, Leeuwarden)

In de Kosterij: (vlnr) Jan Jongepier, Jan Veninga, Yme Visser en George Stam.

(Foto: Ad Fahner, Leeuwarden)

De orgels van de St.-Clemensparochie te Nes op Ameland

De herbouwde Clemenskerk in Nes (Ameland).

(Foto: Ad Fahner, Leeuwarden)

De vroegere orgels

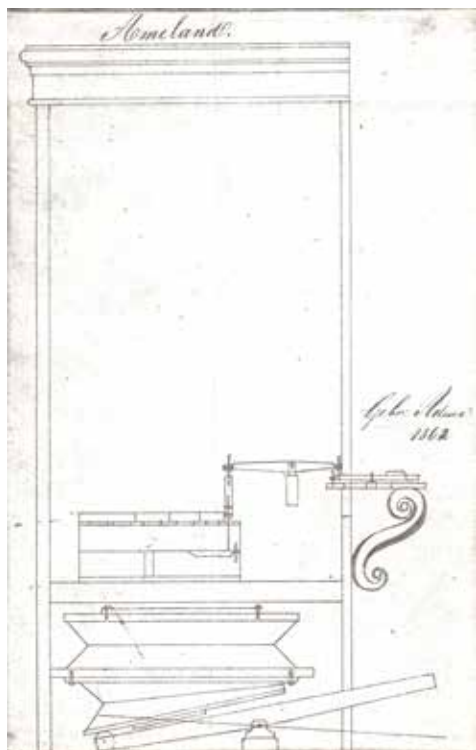
Het huisorgeltje

De statie op Ameland kreeg in Nes haar eerste kerk je in 1645. Het werd in 1846 vergroot, maar het duurde nog tot begin 1860 voor er voor het eerst een orgel werd gebruikt. (*1) In dat jaar zorgde de toenmalige minister van R.K. Eredienst, J. van Romunde, voor de aanschaf van een 'oud huisorgeltje', mogelijk een secretaireorgel. Het moest echter nog wel worden gerepareerd en bovendien was een geschikte organist ook niet direct voorhanden. Dit orgel was een primeur voor het eiland. Het was volgens Pastoor Scholten misschien voor het eerst "sedert de Scheping der wereld dat God op het eiland door Orgelklank verheerlijkt werd". Erg lang is dit instrument niet gebruikt, want reeds na drie jaar bleek het 'door de vochtige lucht des eilands uit elkaar te vallen.'

Het Adema-orgel

Gelukkig maakten in 1863 enkele giften en een inzameling het mogelijk een nieuw instrument aan te schaffen in de vorm van een klein nieuw pijporgel van Gebr. Adema, sinds 8 jaar actief als orgelmakers in Leeuwarden. Het werd door hen vervaardigd voor f 600,-. Het was een eenmanualig instrument zonder aangehangen pedaal, maar op dat moment nog voldoende toegerust voor haar taak binnen de liturgie.

Uit bewaard gebleven gegevens in het archief van de huidige firma Adema te Hillegom blijkt, dat het enige kenmerken had van een huispijorgel, zoals de Adema's er in behoorlijk groten getale hebben gebouwd. De doorsnedetekening toont een magazijnbalg

Tekening van het Adema-orgel. (Bron: Archief Adema's Kerkorgelbouw te Hillegom)

met daaronder twee kleine schepbalgen. Of de verbinding met de windlade een vast kanaal was, dan wel via een harmonikaverbinding is niet aangegeven. De toetsmechaniek was zoals bij hun huisorgels, met een 'blind klavier' (balansmechaniek met stoters naar de ventielen). Daaruit volgt dat de windlade chromatisch was ingedeeld. Of de registers waren verdeeld in bas- en discant is onbekend. Uit de dispositieopgaves is dat niet op te maken, terwijl ook in de tekening elke aanwijzing voor de registermechaniek en de plaatsing van de registerknoppen ontbreekt. Een uitslaglijst voor het front laat zien, dat (in de tekening) het front drie pijpvelen bevatte met in de beide zijvakken elk 7 pijpen van de Octaaf 4 vt, terwijl het middenvak 7 pijpen aanwezig waren in Octaaf 4 vt-mensuur, sprekend als c-fis van de Prestant 8 vt. Op grond hiervan had het orgel waarschijnlijk een eenvoudig rechthoekig front met drie even grote pijpvelen en stond het in de balustrade. De claviatuur bevond zich aan de achterzijde. Windbediening met twee tredes daaronder.

Deze dispositie was voor de afbraak in 1926 als volgt:

Prestant 8 vt C-B in Holpijp, c-fis in front (middenveld), rest op de lade
Holpijp 8 vt C-B hout, rest metaal
Octaaf 4 vt C-cis in het front (zijvelen), rest op de lade
Fluit 4 vt metaal
Octaaf 2 vt metaal
Manuaalomvang: C-f3, geen aangehangen pedaal.

Pels noteerde in dezelfde periode ook de dispositie. Daarin werd de Holpijp Bourdon genoemd. (*2)

Na een stembeurt in 1871 door Gebr. Adema voor f 28,- volgde 8 jaar later overplaatsing naar de nieuwe Cuyperskerk door Eeltje Ypma (Bolsward); deze klaarde het werk voor 70 gulden. Ook daarna was er slechts incidenteel onderhoud: in 1888 door de firma Van Dam (f 10,-) in 1906 en 1911 weer door (inmiddels firma) Gebr. Adema Leeuwarden voor f 20,-, resp. f 32,-, waarna het bij de plaatsing van het nieuwe orgel door Pels in 1929 (f 5190,-) voor f 250,- werd overgenomen door genoemde firma. In hun offerte van 9 februari 1927 had Pels nog f 200,- voor het Adema-orgel geboden. (*3) Hoewel pijpwerk, windlade en mechaniek mogelijk nog heel goed bruikbaar zouden kunnen zijn in het nieuwe orgel, is het daar niet van gekomen. Wat Pels met de onderdelen van het oude orgel heeft gedaan, is onbekend. Wel was enkele jaren daarvoor nog 'Leeuwarden' benaderd over eventuele nieuwbouw, maar dat was op niets uitgelopen. (*4)

Het Pels-orgel (*5)

Op 29 december 1924 zocht pastoor Th. W. van de Pavert van de parochie te Nes con-

tact met de franciscaner pater Dr. Caecilianus Huigens die als orgeldeskundige binnen de Nederlandse R.-K. Kerk bekend stond.

Pas in april 1926 werd het contact hernomen. De pastoor liet pater Huigens weten dat er f 2.500,- beschikbaar was voor het orgel en dat er bij de arme parochie in Nes hoogstens geld was voor een vergoeding van de reiskosten van de adviseur, niet voor een advieshonorarium. Op 27 augustus van dat jaar bezocht pater Huigens de kerk van Nes en noteerde in zijn aantekeningen ook de dispositie van het Adema-orgel en een schets van de te ontwerpen situatie voor een orgel met twee fronten ter weerszijden van de drie spitsboogvensters in de westmuur. Hij merkte op dat het aanwezige orgel te klein was voor de kerk, maar dat de pijpen mogelijk nog te gebruiken waren. De aanwezige balg zou gebruikt kunnen worden als motorbalg.

Hoewel de pastoor graag zag dat het orgel in september 1927 speelbaar zou zijn opgeleverd, duurde het tot 1929 voordat het nieuwe orgel was geplaatst.

Pater Huigens ontwierp een dispositie en stelde gedetailleerde voorwaarden (desiderata) op waaraan het orgel moest voldoen. Hij gaf duidelijk aan hoe hij de opstelling in twee kassen voor ogen had. De vrijstaande speeltafel van massief eiken zijn, geen fi-neer, en op zo'n wijze midden tussen de kasten worden opgesteld dat de organist op het altaar kon kijken. Vanwege het vochtige klimaat op het eiland moest alle stangen en draadwerk in het orgel van vertind koper (messing) worden. De pijpstukken moesten worden belegd met een Mahonie dekplaat (tegen de tinpest). De Basson-Hobo moest van "Fransch fabricaat met decrescendo aan den baskant" zijn.

Dispositie:

Hoofdwerk (I, C-g3): Prestant 8 vt, Bourdon 8 vt, Octaaf 4 vt
Zwelwerk (II, C-g3): Viola di Gamba 8 vt, Vox caelestis 8 vt, Holpijp 8 vt, Dolce 8 vt (*6), Basson-Hobo 8 vt
Pedaal (C-f1): Subbas 16 vt, Octaafbas 8 vt (tr.) (*7)
Speelhulpen: I+II, P+I, P+II, I+II sub, II+II sub, Vaste combinaties pp, p, mf, f, Tutti, Oplosser, Transponeerinrichting

In februari 1927 kwamen drie offertes binnen die waren ingediend door J. Elbertse namens de Vereenigde Kerkorgelfabrieken te Aalten en Utrecht, Bernard Pels te Alkmaar en Jos Vermeulen, eveneens te Alkmaar.

Hoewel de dispositie naar de huidige opvattingen een wel zeer eenzijdig grondtonig karakter had, was deze voor de toenmalige r.-k. liturgische praktijk, waarbij het orgel vrijwel uitsluitend werd gebruikt voor de begeleiding van de koorzang en af en toe voor de begeleiding van de volkszang, was deze dispositie met zijn vele 8-voetskleuren zeer

geschikt. Uitzonderlijk voor de tijd was de eis dat de Basson-Hobo van Franse makelij moest zijn.

Het is opmerkelijk dat uiteindelijk noch Adema Leeuwarden noch de Amsterdamse tak werd uitgenodigd voor het uitbrengen van een offerte voor een nieuw orgel, ook al had pater Huigens de naam Adema wel genoemd in bovengenoemde notities. Waren de Friese Adema's behoudender, Joseph Adema uit Amsterdam had inmiddels wel een zekere reputatie opgebouwd met zijn buizen-pneumatische kegelladeorgels. Echter, in de periode tussen beide Wereldoorlogen waren Pels en Vermeulen, beide voortkomend uit de orgelmakerij van Ypma de twee grootste spelers op het rooms-katholieke erf wat betreft de levering van orgels. De kegelladen, speeltafels en pijpen van al deze orgelbouwers werden echter alle toegeleverd door een en hetzelfde bedrijf: Laukhuff te Weikersheim.

De offerte van Pels was het goedkoopst: f 5.550,- voor het complete orgel. Bovendien was de door hem ontworpen façade veel levendiger dan die van Vermeulen. Van Elbertse bleef geen tekening bewaard. En, zoals uit een inventarisatie van het instrument in 2005 bleek, was de Basson-Hobo naar Frans model. Uit de aantekeningen van pater Huigens bleek dat deze was vervaardigd in de ateliers van Gustave Masure te Parijs. Opvallend was ook de ruime windvoorziening van het instrument. Deze bestond uit een magazijnbalg met in- en uitspringende vouw, die voorzien was van een trapinrichting, voor als de stroom op het eiland zou uitvallen, en met voor elk van de werken een reguleurbalg.

Dat de opdracht naar Pels ging, komt mogelijk mede omdat pater Huigens ook een zekere voorkeur voor deze orgelbouwer had. Pels was degene die, kort na de stichting van de Rooms-katholieke Kerkmuziekschool in Utrecht in 1926, waarvan Caecilianus Huigens directeur was, in de kapel van dat instituut een orgel plaatste.

De opbouw van het orgel in Nes startte op 17 september 1929 door de heer Bernard Pels "met assistentie van de heren W. Bakkum en C. Madder".

Het orgel werd op 9 oktober 1929 in gebruik genomen en gewijd, daags voor de viering van het 50-jarig jubileum van de "Cuyperskerk". Hierbij werd het orgel bespeeld door Herman Strategier uit Arnhem. (*8)

Het orgel van Fontein & Gaal

Het Pels-orgel functioneerde met een ongewijzigde dispositie tot 2010 en moest toen helaas wijken voor een instrument dat Fontein & Gaal in 1961 bouwde voor de Zuiderkerk te Hoogeveen. Kaat & Tjhuis uit Kampen plaatste het achter, door parochianen, nieuw gemaakte kassen. De frontpijpen van het Pels-orgel werden in dezelfde opstelling in het front herplaatst. Daarnaast werden

De speeltafel van het Pels-orgel met links de transponeerinrichting.

(Foto: Ton van Eck)

De fronten van het Pels-orgel in de Clemenskerk. Foto genomen in 2005.

(Foto: Ton van Eck)

de Pels-registers Vox Caelestis en Basson Hobo geplaatst in het zwelwerk op de plaats van de Quint en de Dulciaan. Laatst genoemde registers zijn door Kaat & Tjhuis ingenomen. Dit instrument ging bij de kerkbrand in de nacht van 4 op 5 februari 2013 geheel verloren.

De dispositie voor overplaatsing naar Ameland was:

Hoofdwerk (I, C-g3):

Prestant 8 vt, Roerfluit 8 vt, Octaaf 4 vt, Gemshoorn 4 vt, Prestant 2 vt, Mixtuur 4-5 st. (1 1/3), Trompet 8 vt

Zwelwerk (II, C-g3):

Gedekt 8 vt, Salicionaal 8 vt, Speelfluit 4 vt, Nachthoorn 2 vt, Quint 1 1/3 vt, Sesquialter 2 st., Dulciaan 8 vt

Pedaal (C-f1):

Subbas 16 vt, Gedekt 8 vt, Octaaf 8 vt, Quint 5 1/3 vt, Octaaf 4 vt, Fagot 16 vt

Speelhulpen:

Koppel Ped+I, Koppel Ped+II, Koppel Ped+II super, Koppel I+II, Tremolo Zwelwerk, Automatisch Pedaal Vrije Combinatie, Zweltrede, Tutti

Na de brand bleek dat de verzekering voor het orgel, na de plaatsing van het instrument van Fonteijn & Gaal, niet was aangepast aan de veel grotere omvang daarvan t.o.v. het orgel van Pels.

Dit betekende dat er voor een vervangend orgel slechts een beperkt budget was en zeker geen nieuw instrument vervaardigd zou kunnen worden.

Het huidige orgel

Het Vermeulen-orgel in Schijndel (*9)

In de uit 1929 daterende kerk van Onze Lieve Vrouw van de Heilige Rozenkrans aan de Boschweg te Schijndel, gebouwd naar een ontwerp van de architecten Chr. van Liempd te Schijndel en Ph. Donders te Tilburg, waarvan het schip in 1954/55 werd verlengd en voorzien van een toren, werd op 17 juni 1956 een nieuw elektro-pneumatisch kegellade-orgel in gebruik genomen door Hub. Houët, die bij de bouw tevens als adviseur namens de Katholieke Klokken- en Orgelraad optrad. Het instrument was gebouwd door de firma Vermeulen te Weert. Het oude orgel van de kerk, dat in 1939 eveneens was geleverd door Vermeulen uit Weert, werd in januari 1956 overgeplaatst naar de in 1998 gesloopte Don Boscokerk in Oss.

Opmerkelijk voor de bouwtijd is dat beide kassen uit massief eiken zijn vervaardigd en dat de frontpijpen van tin zijn. Ze zijn voorzien van opgeworpen spitsbooglabia. In het front van de linker kas (vanuit de kerk gezien) staan de grootste pijpen van de Prestant 8' van het Hoofdwerk en in dat van de rechterkas de grootste pijpen van de Octaafbas 8' van het Pedaal. Voor die tijd was dat

in de r.-k. kerken in ons land uitzonderlijk. Tot in het midden van de jaren zestig werden nieuwe orgels voorzien van zinken frontpijpen en van gefineerd, gelaagd hout. In het inwendige van dit orgel zijn wél zinken pijpen te vinden. In het algemeen zijn de metalen pijpen langer dan vier voet van zink.

De dispositie was als volgt:

Hoofdwerk (I, C-g3):

Prestant 8 vt, Roerfluit 8 vt, Octaaf 4 vt, Blokfluit 4 vt, Quint 3 vt, Nachthoorn 2 vt, Mixtuur 4-6 st. (1 1/3), Sesquialter 2-3 st., Trompet 8 vt, Klaroen 4 vt

Zwelwerk (II, C-g3):

Gemshoorn 8 vt, Holpijp 8 vt, Prestant 4 vt, Roerfluit 4 vt, Nasard 3 vt, Octaaf 2 vt, Scherp 3 st., Tertiaan 2 st., Solo-Trompet 8 vt

Pedaal (C-f1):

Subbas 16 vt, Octaaf 8 vt, Gedekt 8 vt (tr.), Koraal 4 vt (tr.), Bazuin 16 vt, Trompet 8 vt (tr.)

Koppelingen:

I+II*, Pedaal+I*, Pedaal+II*, Pedaal+II 4' * ook te bedienen met treden

Speelhulpen:

Vaste combinaties: p, mf, f, ff, Tutti, Oplosser 1 vrije combinatie Tongwerkafstellers Vrij instelbaar Automatisch Pedaal

Wat de dispositie betreft had het instrument een wat hybride karakter. Enerzijds vertoonde het kenmerken van het synthese-orgel zoals dat ook al voor de Tweede Wereldoorlog werd gebouwd, hetgeen blijkt uit de aanwezigheid van een zwelkast en van elektropneumatische tractuur. Anderzijds had het ook enkele trekken van de uit Scandinavië overgewaaid neobarok, wat blijkt uit de aanwezigheid van vier meerkorige vulstemmen en het geheel ontbreken van strijkende registers, laat staan dat er een zwevende strijker zoals de Voix Céleste op voorkwam.

In 1994/95 onderging het instrument een schoonmaak- en revisiebeurt door Frans Vermeulen, de laatste firmant van Vermeulen te Weert. Daarbij werden de membranen vernieuwd.

De verplaatsing naar Nes

Na de sluiting van het kerkgebouw, waar de laatste viering op 30 juni 2013 plaatsvond, is het orgel in 2014 aangekocht door de parochie in Nes op Ameland. In 2017 en 2018 kon het, na de restauratie en herbouw van het kerkgebouw, worden opgesteld. De demontage en plaatsing vond plaats door Adema's Kerkorgelbouw te Hillegom. Opstelling op dezelfde wijze als in Schijndel bleek niet mogelijk omdat er in Nes in de breedte minder ruimte was. Om de drie spitsboogvensters in de gevel vrij te laten werden zowel beide kassen als de windladen een kwartslag gedraaid zodat deze laatste, loodrecht op het front, in de lengteas van de kerk liggen. Dit is een oplossing die men

ook aantreft in andere neogotische kerken, die van een groot westvenster zijn voorzien, zoals bij de Adema-orgels in Workum (1885), Harlingen (1898) en Lisse (1913).

Temeer omdat de kerk in Nes veel kleiner was dan die in Schijndel was dit een aangewezen moment om de klank meer naar de romantiek om te buigen en tegelijkertijd milder en minder luid te maken.

Op het Hoofdwerk werd de Mixtuur vervangen door een exemplaar in strijkermensuur, uit voorraad van de orgelmaker. De Sesquialter 2-3 st. werd vervangen door een Sesquialter 2 st. waarvan de pijpen in de jaren '60 van de vorige eeuw door Hubert Schreurs in een historisch orgel waren geplaatst maar werden verwijderd bij de restauratie daarvan enkele jaren terug. Doordat deze Sesquialter fluitmensuur heeft, en dus eigenlijk een 2 sterke Cornet is, klinkt hij milder.

Op het Zwelwerk verdwenen de Tertiaan en de Scherp ten gunste van een Viola di Gamba 8 vt en Voix Céleste 8 vt uit de voorraad van de orgelmaker. Daarbij werd de inwendige volgorde van de registers op de lade aangepast om weer een logische volgorde op de lade te scheppen. Door twee schenkingen konden de nieuwe frontzijden van het orgel van nieuw tinnen (loos) pijpwerk worden voorzien en een cimbelsster worden toegevoegd.

Bij de overplaatsing trad Ton van Eck op als adviseur namens de Katholieke Klokken- en Orgelraad.

De huidige dispositie is als volgt:

Hoofdwerk (I, C-g3):

Prestant 8 vt, Roerfluit 8 vt, Octaaf 4 vt, Blokfluit 4 vt, Quint 2 2/3 vt, Octaaf 2vt, Mixtuur 4-5 st. (1 1/3), Sesquialter 1-2 st., Trompet 8 vt, Klaroen 4 vt

Zwelwerk (II, C-g3):

Gemshoorn 8 vt, Holpijp 8 vt, Viola di Gamba 8 vt, Voix celeste 8 vt, Prestant 4 vt, Roerfluit 4 vt, Nasard 2 2/3 vt, Nachthoorn 2 vt, Solo-Trompet 8 vt

Pedaal (C-f1):

Subbas 16 vt, Octaaf 8 vt, Gedektbas 8 vt (tr.), Koraal 4 vt (tr.), Bazuin 16 vt, Trompet 8 vt (tr.)

Koppelingen:

I+II, Pedaal+I, Pedaal+II, Pedaal+II super

Speelhulpen:

Cimbelsster Vaste combinaties: p, mf, f, ff, Tutti, Oplosser 1 vrije combinatie Tongwerken af (per tongwerk) Vrij instelbaar Automatisch Pedaal

Met de plaatsing van dit instrument heeft de parochie tegen een alleszins redelijk bedrag een solide vervaardigd pijporgel dat als instrument voor de liturgie, maar ook daarbuiten voor concerten goede diensten kan bewijzen. Critici zullen opmerken dat een

De verrijdbare speeltafel en de zijkant van het Zwelwerk van het Vermeulen/Adema-orgel. (Foto: Ad Fahner, Leeuwarden)

mechanisch sleeplade-orgel zoveel beter geweest zou zijn, maar daarvoor was eenvoudig binnen het beschikbare budget geen geld. Men heeft in Nes ook keuzes gemaakt voor bijvoorbeeld sanitaire voorzieningen zodat het kerkgebouw in de toekomst ook buiten de liturgie exploitabel is. Je kunt het ook positiever zien: voor Ameland is het een aanwinst dat dit orgel in het zomerseizoen zelfstandig tevens voor concerten ingezet kan worden en dan qua literatuur breed inzetbaar is, zodat vele bezoekers van dit mooie Waddeneiland ervan kunnen genieten.

TON VAN ECK & VICTOR TIMMER
(met dank aan Ard Lukassen voor het verstrekken van aanvullende gegevens)

Eindnoten:

1. De informatie over het eerste orgel werd ontleend aan: Victor Timmer, '...een orgel oud en zwak...' R.K. orgelbezit in Friesland omstreeks het begin der herleving', de Mixtuur 83, augustus 1996, 128 en 129.
2. Geven ontleend aan het archief van de Fa. Pels, thans te Rosmalen.
3. Archief Fa. Pels.
4. Adema-dossier van de auteurs.
5. De gegevens over het Pels-orgel zijn ontleend aan het archief van Dr. Caecilianus Huigens OFM dat wordt beheerd door de Hogeschool voor Kunsten te Utrecht. Met dank aan bibliothecaris Simeon Bodden die mij welwillend inzage verleende in de betreffende archivalia.
6. Bij de oplevering in 1929 bleek dat in plaats van dit register een Gedekte Fluit 4 vt stond.
7. Bij de oplevering in 1929 bleek dat dit register te zijn vervallen.
8. Bron: Registrum Memoriale Parochiae Si. Clementis in insula Ameland.
9. De gegevens over dit orgel zijn ontleend aan het dossier van de auteurs.

De opstelling van het Vermeulen/Adema-orgel in de Clemenskerk te Nes. Op de foto is de rechterkast het Hoofdwerk. Ervoor staat de verrijdbare speeltafel. Links de kast van het Zwelwerk.

(Foto: Ad Fahner, Leeuwarden)

Hardorff in Baaium

Een nieuw orgel voor een nieuwe kerk

Op 17 november 1876 verscheen een advertentie in de Leeuwarder Courant waarin het orgel uit de kerk in Baaium door de kerkvoogden te koop werd aangeboden “uit de hand en voor een billijken prijs”. Het ging om “een gebruikt maar zeer goed kerkorgel van een manuaal en aangehangen pedaal, zeer geschikt voor eene kleine kerk”. Gegadigden kunnen zich ter inlichting vervoegen bij de heer W. Hardorff orgelmaker te Leeuwarden. Deze had dit orgel in 1860 voor de kerk in Baaium gebouwd ter vervanging van een orgel dat in 1826 voor 500 gulden in deze kerk was geplaatst. Maar waarom een orgel verkopen dat pas zestien jaar oud was en als zeer goed wordt aangeprezen?

Een nieuwe kerk

In de zestiger jaren van de 19e eeuw werd besloten de bouwvallig geworden laat-middeleeuwse kerk te vervangen. In 1864 werd de toren gebouwd en in 1865 voorzien van twee nieuwe klokken. In 1876 volgde de kerk. Het gebouw werd opgetrokken in een rijke Waterstaatstijl. Maar op het interieur heeft men nog meer zijn best gedaan en kosten noch moeite gespaard. Dat geldt voor de kansel, de twee kerkenraadsbanken, de vloertegels met Esschermotief (gemaakt in Frankrijk), maar vooral ook voor het stuc-gewelf van het plafond en tussen de ramen dat in een soort rococostijl is uitgevoerd. In deze drang naar vernieuwing paste het oude orgel niet meer. Er moest een nieuw instrument komen, groter en imposanter. Een soort ‘totaalconcept’. Hardorff, die het oude orgel gemaakt had, werd aangezocht om ook het nieuwe orgel te bouwen.

De orgelfabrikant

Willem Hardorff (1815-1899) was een kleinzoon van Mathijs Hardorff, die meesterknecht was bij de beroemde orgelbouwer Hinsz. Zelf kreeg hij zijn opleiding bij de Friese orgelbouwer Van Dam in Leeuwarden. Hij deed veel aan onderhoud en bouwde meer dan 20 orgels, vooral in Friesland. In de ‘Greidhoeke’ is een aantal te vinden, zoals in Oosterlittens (1867), Oostereind (1870), Winsum (1875) en Leons/Húns (1875), buurdorpen van Baaium. Groot was zijn bedrijf niet en het is bekend dat hij voor grotere opdrachten personeel van andere orgelbouwers moest inhuren. Toch noemt hij zich orgelfabrikant, wat bij ons, die vooral de ambachtelijkheid in de orgelbouw hoog hebben, de suggestie oproept van lopendebandwerk. Maar zijn orgels, hoewel alle van het balustradetype, tonen onderlinge verschillen en aanpassingen. Dat geldt met name voor het orgel van Baaium, dat in 1878 door hem voor het nieuwe kerkgebouw werd gebouwd.

Het naambordje van Hardorff boven de manua-len van het Baaiumer orgel.

(Foto: Mars van 't Veer, Winsum)

De kerk en het orgel

Wie de kerk van Baaium binnen gaat, naar voren loopt en zich omdraait, beseft direct dat het orgel niet zomaar op het balkon is neergezet. Galerij en orgelfront vormen een sierlijk geheel. Dat wordt nog eens benadrukt nu de oorspronkelijke kleuren van het voorpaneel zwart en goud bij de laatste restauratie van 2013 weer zijn teruggebracht. De gouden omlijsting van de engelenhoofdes aan weerszijden van de deur onder het orgel versterken die indruk nog. En ook aan de bovenkant volgt de orgelkas de contouren van het stucgewelf. Wel lijkt het er op of de orgelkas er maar net inpast, er is nauwelijks plaats voor een ornament op de middentoren. Het front is ook breder, doordat er acht pijpen in de ongedeelde middenvelden zijn geplaatst in tegenstelling tot bijvoorbeeld

Het monumentale geheel van stucwerk, orgelfront, balustrade en toegangsdeuren naar de kerkzaal.

(Foto: Mars van 't Veer, Winsum)

Oosterlittens (6 pijpen) of Winsum (7 pijpen), die het meest gemeen hebben met het orgel van Baaium. De vlakken zijn niet recht, maar hol gebogen, waardoor het brede front een sierlijk uiterlijk krijgt. In de zijtoren zijn zeven pijpen geplaatst in plaats van vijf, zoals bij de andere twee buuorgels. Zo draagt dit orgelfront extra bij aan de monumentale indruk van het geheel.

Technische gegevens van het orgel

Het orgel heeft een Hoofdwerk met 9 stemmen, een Bovenwerk met 8 stemmen en een aangehangen pedaal. De pijpen van het Hoofdwerk zijn zodanig op de laden geplaatst dat aan de buitenkant de grootste staan en de kleinste in het midden. Hierdoor ontstaat er in het midden ruimte om op een tweede etage het Bovenwerk te plaatsen. Hier zijn de grootste pijpen in het midden geplaatst, in grootte aflopend naar de zijanten. Maar er was niet zoveel ruimte dat de balgen nog onder het Hoofdwerk konden worden geplaatst. Deze, een magazijnbalg en twee schepbalgen, staan achter het orgel. De hefboom voor de handpomp is nog aanwezig, maar wel zwaar geborgd. Gelukkig is een elektrische motor ook aanwezig. Doordat het Hoofdwerk dus laag geplaatst kon worden, kon het onderklavier als een balansklavier (draaipunt in het midden van de toets) uitgevoerd worden. Het bovenklavier (voor het

Dispositie:
Hoofdwerk (I, C-f3): Prestant 8 vt, Bourdon 16 vt, Gedakt 8 vt, Octaaf 4 vt, Speelfluit 4 vt, Quintprestant 3 vt, Octaaf 2 vt, Mixtuur 3-4 st., Trombone 8 vt B/D
Bovenwerk (II, C-f3): Roerfluit 8 vt, Salicionaal 8 vt, Viola 8 vt, Melophone 8 vt, Fluit Harmonique 8 vt (Fluit 4 vt), Quintfluit 3 vt, Gemshoorn 2 vt, Dulciaan 8 vt
Pedaal (C-d1): aangehangen Koppel HW-BW Ventiel Afsluiting HW, BW Toonhoogte: a=435 Hz Temperatuur: evenredig zwevend

De nog aanwezige handpomp voor de windvoorziening, maar wel zwaar geborgd.

(Foto: Mars van 't Veer, Winsum)

Bovenwerk) is een staartklavier (draaipunt aan de achterkant van de toets). Vergeleken met de orgels van Oosterlittens en Winsum is de technische opbouw en de dispositie ongeveer gelijk. De klavieromvang is in Baaium in vergelijking met deze twee orgels echter een toets minder: het mist de g3. Een opvallend detail is dat bij het Bovenwerk op het registerplaatje een Fluit Harmonique 8 vt staat aangekondigd, maar in werkelijkheid een viervoets fluit is. Dit is nooit gecorrigeerd.

Authentiek

Dat toont aan dat er niet alleen met de buitenkant van het orgel van Baaium iets bijzonders aan de hand is: het inwendige is zeer authentiek gebleven. Het is aan de modestromingen van latere tijden glansrijk ontkomen: geen verbeteringen, uitbreiding of vervangingen. Voor zover schrijver dezes heeft kunnen nagaan is het orgel in 1893 nagekeken wat betreft de windvoorziening. In 1926 zijn de frontpijpen gepolijst en in 2013, na de restauratie van de kerk, schoongemaakt en speelbaar gemaakt. Aan de oorspronkelijke opzet is niet gemorrelt. Dat is uitzonderlijk. Alleen van het orgel van

Advertentie uit de Leeuwarder Courant van 17 november 1876

(Bron: digitale archief Leeuwarder Courant)

Oosterlittens kan hetzelfde gezegd worden. Maar vele Hardorff-orgels, ook dat van Winsum bijvoorbeeld, hebben veranderingen ondergaan, zoals het vervangen van hogere registers voor achtvoetsregisters in het begin van de twintigste eeuw en later bij de nieuwe orgelbeweging in de vijftiger jaren het opschuiven van pijpen voor een helder plenum. Het is niet duidelijk waarom het orgel van Baaium ongemoeid is gelaten. Zuinigheid? Geldgebrek? Of een te kleine gemeenschap, die belangrijker zorgen had dan het orgel en uiteindelijk de kerk moest sluiten voor het houden van de eredienst? Aan het einde van de vorige eeuw, toen het stucwerk van het plafond naar beneden begon te komen (de kerk was lang niet meer in gebruik) werd ook het orgel bedreigd en onbespeelbaar. En dat is het nu, na de restauratie van de kerk, eigenlijk nog steeds. Lekkende windladen, en daardoor een onregelmatige winddruk waardoor vooral de lage tonen moeilijk aanspreken, om maar iets te noemen. Het is verheugend dat de kerkvoogdij en andere instanties, na een zeer geslaagde restauratie van de kerk, er nu de schouders onder gezet hebben om subsidie te zoeken voor de restauratie van het orgel. Als dat lukt, en daar is goede hoop op, vormen kerkgebouw en orgel weer een ‘totaalconcept’.

De oude Hardorff orgel van 1860

En wat er met het orgel van Hardorff uit 1860 dat in 1876 “in zeer goede staat” verkocht werd is gebeurd? Dat heeft een plaats gekregen eerst in Hallum, later (1928) is het met toevoegingen overgebracht naar Bergum en in 1956 geplaatst in Achterberg in de provincie Utrecht. Daar is het uitgebreid (1976) en van een tweede klavier voorzien (1990).

MARS VAN 'T VEER

De bijzondere kansel.

(Foto: Willem Hansma, Tersoal)

Deelnemende kerken aan Oargelpaad 2018

REGIO NOORD-WEST

14 juli 2018
4 augustus 2018
25 augustus 2018
8 september 2018

- Achlum, Gertrudiskerk**
Van Dam, 1854
- Berltsum (Berlikum), Koepelkerk**
Mittenreither, 1780
- Bitgum (Beetgum), Martinuskerk**
Van Oeckelen, 1861
- Boksum, Sint Margrytkerk**
Harmsen, 1675 / Franssen, 1728 / B&T, 1918
- Bolsward, Martinikerk**
Hinsz, 1781 / Van Dam, 1861
- Burgwerd, Johanneskerk**
Schwartzburg, 1735
- Easterein (Oosterend), Martinikerk**
Hardorff, 1870
- Easterlittens, Sint Margarethakerk**
Hardorff, 1867
- Franeke, Martinikerk**
Van Dam, 1842
- Hichtum, Hichtumerkerk**
Van Gruisen, 1795
- Hitzum, Prot. Kerk (HK)**
Van Dam, 1855
- Lytsewierrum (Lutkewierum), Gertrudiskerk**
Van Dam, 1870
- Makkum, Van Doniakerk**
Naber, 1848
- Marsum, Sint Pontianuskerk (HK)**
Van Gruisen, 1804
- Minnertsga, Meinardskerk**
Robustelly, 1785
- Nijland, Nicolaaskerk**
Van Gruisen, 1840

- Oudebildtziyl, Julianakerk**
Bakker & Timmenga, 1896
- Ried, Prot. Kerk (HK)**
Franssen, 1713 / Van Dam, 1829
- Tirns, Tirnserkerk (HK)**
Bakker & Timmenga, 1909
- Tjerkwerd, Petruskerk**
Van Dam, 1851
- Tzum, Johanneskerk**
Hinsz, 1764
- Tzummarum, Sint Martinustsjerke**
Van Dam, 1878
- Wijnaldum, Andreaskerk**
Van Dam, 1869
- Witmarsum, Koepelkerk**
Van Dam, 1855
- Wommels, Jacobikerk**
Radersma, 1847
- Ysbrechtum, Sint Martinuskerk**
Hardorff, 1866

REGIO ZUID-WEST

21 juli 2018
4 augustus 2018
18 augustus 2018
1 september 2018

- Balk, It Breahûs (HK)**
Lohman, 1843
- Hemelum, Nicolaaskerk (HK)**
Van Dam, 1843
- Hindeloopen, Grote Kerk**
Van Dam, 1813/1868
- It Heidenskip, Heidenskipsterkerk**
Bakker & Timmenga, 1909
- Joure, de Oerdracht (GK)**
Reil, 1997
- Joure, Doopsgezinde kerk**
Van Dam, 1858

- Joure, Hobbe van Baerdt Tsjerke**
Ahrend, 1978
- Molkwerum, Lebuinuskerk**
2e helft 17e eeuw / Van Dam, 1873
- Oosthem, Johanneskerk**
Van Gruisen, 1838
- Sint Nicolaasga, Parochiekerk H. Nicolaas**
L. Ypma, 1871
- Sneek, Grote of Martinikerk**
Schnitger, 1711 / Van Dam, 1898 / B&T, 1988
- Stavoren, Nicolaaskerk**
Wiebe Meijes en Meije Wiebes, 1786
- Workum, Sint Gertrudiskerk**
Jan Harmens, 1697
- Woudsend, Sint Michaëlkerk**
Van Gruisen, 1811
- Wyckel, Vaste Burchtkerk**
Bakker & Timmenga, 1900

REGIO NOORD-OOST

14 juli 2018
28 juli 2018
11 augustus 2018
1 september 2018

- Blije (Blija), Sint Nicolaaskerk (HK)**
Van Dam, 1870
- Brantgum, Herv. Kerk**
Hardorff, 1878
- Buitenpost, Mariakerk (HK)**
Van Dam, 1877
- Dokkum, Bonifatiuskerk (RK)**
Van Dam, 1883
- Dokkum, Grote of Sint Martinuskerk**
Flentrop, 1979
- Driesum, Herv. Kerk**
Hinsz, 1781/1782
- Drogeham, Maranathakerk**
Nijssse, 1994
- Engwierum, Prot. Kerk (HK)**
Van Dam, 1823
- Ferwert (Ferwerd), Sint Martinustsjerke**
Adema, 1873 / Verschueren, 1983
- Hallum, Sint Maartenkerk**
Van Gruisen, 1811
- Hiaure, Prot. Kerk**
Flaes, 1887
- Holwerd, Doopsgezinde kerk**
Bakker & Timmenga, 1906
- Holwerd, Sint Willibrorduskerk**
Scheuer, 1852
- Jistrum, Dorpskerk**
verm. Hoornbeeck, ca. 1715
- Kollum, Maartenskerk (HK)**
Van Gruisen, 1841
- Kollum, Oosterkerk (GK)**
Fonteyn & Gaal, 1969
- Metslawier, Herv. Kerk**
Radersma / Van Dam, 1819
- Twijzel, Petruskerk**
Bakker & Timmenga, 1904
- Waaxens (D), Thomaskerk**
Bakker & Timmenga, 1925
- Westernijtsjerk, v.m. Herv. Kerk**
Bakker & Timmenga, 1880

REGIO ZUID-OOST

7 juli 2018
28 juli 2018
18 augustus 2018
8 september 2018

- De Knipe, Nij Brongergea Tsjerke**
Bakker & Timmenga, 1919
- Donkerbroek, Laurenskerk (HK)**
Verhofstadt, ca. 1721
- Heerenveen, Heilige Geestkerk**
Gebr. Adema, 1867
- Nijega, Herv. Kerk**
Bakker & Timmenga, 1894
- Noordwolde, Prot. Kerk**
Van Dam, 1876
- Oldeberkoop, Bonifatiuskerk**
Scheuer, 1858 / Van Dam, 1919
- Oosterwolde, Dorpskerk**
Noorman, 1866
- Opeinde, Geref. Kerk**
Steendam, 1989
- Oud-Duurswoude (Wijnjewoude), Herv. Kerk**
F.C. Schnitger, ca. 1723
- Oudega (Sm.), Sint Agathekerk**
Van Dam, 1875
- Scherpenzeel, Prot. Kerk**
Van Dam, 1881
- Steggerda, Prot. Kerk (HK)**
Flentrop 1977

REGIO MIDDEN

7 juli 2018
21 juli 2018
11 augustus 2018
25 augustus 2018

- Akkrum, Terptsjerke**
Van Oeckelen, 1856
- Aldeboarn, Doelhôftsjerke**
Van Dam, 1779
- Aldtsjerk (Oudkerk), Pauluskerk**
Bakker & Timmenga, 1883
- Bears, Mariakerk**
Van Dam, 1880
- Friens, Prot. Kerk**
Van Gruisen, 1819
- Idaerd, Gertrudiskerk**
Van Dam, 1806
- Leeuwarden, Dorpskerk Huizum**
Van Dam, 1849
- Leeuwarden, Evangelisch Lutherse Kerk**
Van Dam, 1869
- Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk**
Müller, 1727
- Leeuwarden, Sint Bonifatiuskerk**
Cavaillé-Coll, 1887
- Leeuwarden, Waalse kerk**
Schwartzburg, 1740
- Mantgum, Mariakerk**
Van Dam, 1879
- Raerd (Rauwerd), Laurentiuskerk**
Hillebrand, 1866
- Reduzum (Roordahuizum), Vincentiuskerk**
Van Gruisen, 1785
- Stiens, Sint Vituskerk**
Van Dam, 1830
- Warstiens, Herv. Kerk**
Bakker & Timmenga, 1884
- Wirdum, Sint Martinuskerk**
Van Dam, 1790 / Hardorff, 1873

Het Bakker & Timmenga-orgel (1919) in de Nij Brongergea Tsjerke van De Knipe.
(Foto: Johan Sjoukema, Leeuwarden)

Noord-West:	14 juli 2018 – 4 augustus 2018 – 25 augustus 2018 – 8 september 2018
Zuid-West:	21 juli 2018 – 4 augustus 2018 – 18 augustus 2018 – 1 september 2018
Noord-Oost:	14 juli 2018 – 28 juli 2018 – 11 augustus 2018 – 1 september 2018
Zuid-Oost:	7 juli 2018 – 28 juli 2018 – 18 augustus 2018 – 8 september 2018
Midden:	7 juli 2018 – 21 juli 2018 – 11 augustus 2018 – 25 augustus 2018

Friese Orgelagenda 2018

MAART

Zaterdag 24, Drogeham, Chr. Ger. Kerk, 20.00 uur: Gert van Hoef orgel

APRIL

Maandag 2 (Tweede Paasdag), Bolsward, Martinikerk, 15.00 uur: Martin Mans, orgel
Woensdag 4, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Eeuwe Zijlstra, orgel

ORGELEXCURSIE

Zaterdag 7: voorjaarsexcursie, per bus, van de Stichting Organum Frisicum langs de monumentale orgels van Franeker, Harlingen, Bolsward en Sneek. Algehele leiding: Theo Jellema. Concertgevers: Eeuwe Zijlstra, Kees Nottrot, Dirk S. Donker en Theo Jellema. Aanvang: 10.30 uur in de Martinikerk te Franeker. Ontvangst vanaf 9.45 uur.

Vrijdag 13, Menaam, Grote Kerk, 20.00 uur: Hugo van der Meij, orgel en Pascal van de Velde, trompet
Zondag 15, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 15.00 uur: Theo Jellema, orgel; Tetsje van der Kooi, sopraan en Femke de Boer, alt ("De bevrijding van Leeuwarden")
Zondag 15, Sneek, Doopsgezinde Kerk, 15.00 uur: Carl Visser, orgel (Stabat Mater van Pergolesi en motet Buxtehude. Solisten o.a. Sippie Boersma)
Zondag 15, Heerenveen, Parochiekerk van de Heilige Geest, 16.00 uur: Fedde Tuinstra, orgel en Kamorkeor Cantando (Italiaanse koor- en orgelmuziek)
Vrijdag 27, Ferwert, Martinuskerk, 20.00 uur: Dirk Out, orgel
Zaterdag 28, Franeker, Martinikerk, 20.00 uur: Jochem Schuurman, orgel (2de concert van de Bach-estafette)
Zondag 29, Oudwoude, Dorpskerk, 20.00 uur: Jochem Schuurman, orgel en Vocalibre o.l.v. Egbert Klazenga (Bach-programma)

MEI

Woensdag 2, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Gert van Hoef, orgel
Donderdag 10 (Hemelvaartsdag), Bolsward, Martinikerk, 16.00 uur: Harm Hoeve, orgel
Vrijdag 11, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Eeuwe Zijlstra, orgel (3de concert van de Bach-estafette)
Zaterdag 12, Leeuwarden, Waalse Kerk, 16.00 uur: Theo Jellema, orgel en Fluitkwartet Prins Claus Conservatorium Groningen
Zaterdag19,Leeuwarden,WaalseKerk,16.00 uur: Theo Jellema, orgel en Saxofoonkwartet Prins Claus Conservatorium Groningen
Zaterdag 26, Leeuwarden, Waalse Kerk, 16.00 uur: Theo Jellema, orgel en Sabrina Vlaskalic, gitaar
Zaterdag 26, Franeker, Martinikerk, 16.00 uur: Rijk Jansen, orgel
Maandag 28, Sneek, Sint-Martinuskerk-aan-de-Singel, 20.00 uur: Una Cintina, orgel

JUNI

Vrijdag 1, Drogeham, Chr. Ger. Kerk, 20.00 uur: Martin Mans, orgel (benefiet concert voor Haïti)

OPENING FRIESE ORGELSEI-ZOEN

Zaterdag 2, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 16.00 uur: Theo Jellema en Broer de Witte, orgel (4de concert van de Bach-estafette)

Zondag 3, Heerenveen, Trinitas, 15.30 uur: Eric van der Kolk, orgel
Woensdag 6, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Minne Veldman, orgel

Vrijdag 8, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Eeuwe Zijlstra, orgel
Maandag 11, Midsland (Terschelling), Meslânzer Kerk, 20.00 uur: Musica Batavia: Bert Honig, fluit, Mimi Mitchell en Christina Ede-len, orgel
Maandag 11, Sneek, Sint-Martinuskerk-aan-de-Singel, 20.00 uur: Erik Jan Eradus, orgel
Woensdag 13, Workum, Sint-Gertrudiskerk, aanvang 20.00 uur: Sander van Marion, or-gel
Vrijdag 15, Kimswerd, Laurentiuskerk, 20.00 uur: Eeuwe Zijlstra, orgel en Jan Vermaning, trompet

ZOMERCONCERT

Zaterdag 16, Sneek, Martinikerk, 16.00 uur: Dirk S. Donker, orgel met vocale medewerking (5de concert van de Bach-estafette)

Zondag 17, Vlieland, Nicolaaskerk, 20.30 uur: Eeuwe Zijlstra, orgel en Jan Vermaning, trompet
Dinsdag 19, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Jos van der Kooy en Kees Nottrot, orgel
Woensdag 20, Franeker, Martinikerk, 15.00 uur: Jochem Schuurman, orgel (inloopcon-cert)
Vrijdag 22, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Marcel Verheggen, orgel
Zaterdag 23, Stiens, Hegestins, 17.00 uur: Leerlingen muziekschool Doedab
Dinsdag 26, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Sietze de Vries, orgel
Vrijdag 29, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Arie Goud en Auke de Boer, orgel
Zaterdag 30, Franeker, Martinikerk, 16.00 uur: Peter van der Zwaag, orgel

JULI

Maandag 2, Sneek, Grote- of Martinikerk, 20.00 uur: Matthias Havinga, orgel
Dinsdag 3, Buitenpost, Mariakerk, 20.00 uur: Martin Mans, orgel
Dinsdag 3, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Marco den Toom, orgel
Woensdag 4, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Martin Zonnenberg, orgel
Woensdag 4, Franeker, Martinikerk, 15.00 uur: Jochem Schuurman, orgel (inloopconcert)
Woensdag 4, Langweer, Dorpskerk, 20.00 uur: Gonny van der Maten, orgel
Vrijdag 6, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 12.30 uur: Jelle Rollema, orgel
Vrijdag 6, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Auke de Boer, orgel (Bach in Dok-kum)

Oargelpaad in Fryslân op de zaterdagmiddagen van 7 juli t/m 8 september

Een groot aantal orgels in Fryslân kunnen worden bespeeld. Kijk voor nadere informatie elders in deze krant of op de website www.organumfrisicum.frl

Zaterdag 7, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 16.00 uur: Peter van der Zwaag, or-gel (6de concert van de Bach-estafette)
Maandag 9, Sneek, Grote- of Martinikerk, 20.00 uur: Leo van Doeselaar, orgel
Dinsdag 10, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Peter van de Velde (BE), orgel (Belgisch programma)
Woensdag 11, Workum, Sint-Gertrudiskerk, aanvang 19.30 uur: Klaske Deinum, orgel (inloopconcert)
Donderdag 12, Easterein (Oosterend), Mar-tinikerk, 20.00 uur: Theo Jellema, orgel
Donderdag 12, Ferwert, Martinuskerk, 20.00 uur: Martin Mans, orgel
Vrijdag 13, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Pianoleeuwen, pianisten OPUS 3
Vrijdag 13, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Toon Hagen, orgel
Zaterdag 14, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 16.00 uur: Jochem Schuurman, or-gel

Zaterdag 14, Aldeboarn, Doelhôftsjerke, 20.00 uur: Evert van de Veen, orgel
Maandag 16, Sneek, Grote- of Martinikerk, 20.00 uur: Arjen Leistra
Dinsdag 17, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Gert van Hoef, orgel
Woensdag 18, Langweer, Dorpskerk, 20.00 uur: Maurits Bunt, orgel
Donderdag 19, Easterein (Oosterend), Mar-tinikerk, 20.00 uur: Martin Mans, orgel
Vrijdag 20, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 12.30 uur: Jan Sterenberg, orgel
Vrijdag 20, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Bernard Winsemius, orgel (Bach in Dokkum)
Zaterdag 21, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 16.00 uur: Theo Jellema, orgel
Maandag 23, Grou, Sint-Piterkerk, 20.00 uur: Carl Visser, orgel
Maandag 23, Sneek, Grote- of Martinikerk, 20.00 uur: Wolfgang Zerer (DE), orgel (7de concert van de Bach-estafette)
Dinsdag 24, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Olivier Latry (FR), orgel (8ste concert van de Bach-estafette)
Woensdag 25, Leeuwarden, Waalse Kerk, 20.00 uur: Wolfgang Zerer (DE) en Erwin Wier-singa, orgel en klavecimbel in Grote en Waalse kerk (9de concert van de Bach-estafette)
Donderdag 26, Franeker, Martinikerk, 20.00 uur: Masako Honda (JP), orgel (10de conc-ert van de Bach-estafette)
Vrijdag 27, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Ludo Geloën (BE), orgel (Focus op België)
Vrijdag 27, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 12.30 uur: Alvaro Carnicero (ES) en Matthew Schembri (MT), orgel (11de concert van de Bach-estafette)
Vrijdag 27, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Wim Treurniet, orgel (12de concert van de Bach-estafette)
Zaterdag 28, Earnewâld (Eernewoude), Ge-ref. Kerk, 20.00 uur: Gerwin van der Plaats, orgel en Urker Mannen Kwartet
Zaterdag 28, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 20.00 uur: Theo Jellema, orgel (13de concert van de Bach-estafette)
Maandag 30, Grou, Sint-Piterkerk, 20.00 uur: Sander van der Houten, orgel
Maandag 30, Sneek, Grote- of Martinikerk, 20.00 uur: Dirk S. Donker, orgel
Dinsdag 31, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Everhard Zwart, orgel

AUGUSTUS

Woensdag 1, Langweer, Dorpskerk, 20.00 uur: Jos Maters, orgel
Woensdag 1, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 20.00 uur: Hyoju Ahn (KR), orgel
Donderdag 2, Easterein (Oosterend), Marti-nikerk, 20.00 uur: Dick Sanderman, orgel (dr. Oepke Noordmans herdenking orgelconcert met toelichting door Dr. J.D. Th. Wassenaar)
Zaterdag 4, Franeker, Martinikerk, 15.00 uur: Jochem Schuurman, orgel (inloopconcert)
Maandag 6, Grou, Sint-Piterkerk, 20.00 uur: Hayo Boerema, orgel
Maandag 6, Sneek, Sint-Martinuskerk-aan-de-Singel, 20.00 uur: Peter van der Weide, Frits Haaze, orgel (Sneekweekconcert)
Dinsdag 7, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Daniel Roth (FR), orgel (Frans programma)
Woensdag 8, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 20.00 uur: Hayo Boerema, orgel
Donderdag 9, Easterein (Oosterend), Marti-nikerk, 20.00 uur: Arjen Leistra, orgel
Donderdag 9, Hollum (Am), Hervormde Sint-Magnuskerk, 20.30 uur: Ab Weegenaar en Sander van den Houten, orgel en fagot
Vrijdag 10, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Vincent Hensen, orgel
Vrijdag 10, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: David Bunnet (UK), orgel
Maandag 13, Grou, Sint-Piterkerk, 20.00 uur: Kees Nottrot, orgel
Maandag 13, Sneek, Grote- of Martinikerk, 20.00 uur: Theo Jellema, orgel (14de con-cert van de Bach-estafette)

Dinsdag 14, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Minne Veldman, orgel
Dinsdag 14, Surhuisterveen, De Flambou, 20.00 uur: Martin Mans, orgel
Woensdag 15, Langweer, Dorpskerk, 20.00 uur: Rien Donkersloot, orgel
Woensdag 15, Leeuwarden, Grote of Jaco-bijnerkerk, 20.00 uur: Aart Bergwerff, orgel (15de concert van de Bach-estafette)
Woensdag 15, Workum, Sint-Gertrudiskerk, aanvang 19.30 uur: Feike Dijkstra, orgel (in-loopconcert)
Donderdag 16, Hollum (Am), Hervormde Sint-Magnuskerk, 20.30 uur: Eeuwe Zijlstra, orgel en vocaal ensemble Vocalis
Donderdag 16, Hoorn (Terschelling), Sint Janskerk, 20.00 uur: Liuwe Tamminga (IT), orgel en harmonium
Donderdag 16, Easterein (Oosterend), Mar-tinikerk, 20.00 uur: Everhard Zwart, orgel
Donderdag 16, Joure, De Oerdracht, 20.00 uur: Martin Mans, orgel
Vrijdag 17, Balk, it Breahûs, 20.30 uur: Liuwe Tamminga (IT), orgel
Vrijdag 17, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Jochem Schuurman, orgel
Zaterdag 18, Franeker, Martinikerk, 15.00 uur: Jochem Schuurman, orgel (inloopcon-cert)
Zondag 19, Boazum/Dearsum/Raerd, 13.30 uur: Theo Jellema, orgel (Orgelfietstocht)
Maandag 20, Sneek, Grote- of Martinikerk, 20.00 uur: Rien Donkersloot, orgel
Dinsdag 21, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Martin Mans, orgel
Woensdag 22, Leeuwarden, Grote of Jaco-bijnerkerk, 20.00 uur: Kees van Eersel, Theo Jellema, Jochem Schuurman en Peter van der Zwaag (Presentatie 'Leeuwarder Orgel-boek')
Donderdag 23, Hollum (Am), Hervormde Sint-Magnuskerk, 20.30 uur: Jan Ferdinand Hooikammer, orgel en vocaal ensemble Pa-vane o.l.v. Joke Hooikammer
Vrijdag 24, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 12.30 uur: Wietse Meinardi, orgel
Vrijdag 24, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Auke de Boer, orgel en Kaunas Piano Trio (LT)
Vrijdag 24, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Eeuwe Zijlstra, orgel (16de concert van de Bach-estafette)
Maandag 27, Sneek, Grote- of Martinikerk, 20.00 uur: Peter van der Zwaag, orgel
Dinsdag 28, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: James O'Donnell (GB), orgel (Engels programma)
Woensdag 29, Leeuwarden, Grote of Jaco-bijnerkerk, 20.00 uur: Simon Johnson, orgel
Woensdag 29, Workum, Sint-Gertrudiskerk, aanvang 20.00 uur: Dick Klomp, orgel
Donderdag 30, Hollum (Am), Hervormde Sint-Magnuskerk, 20.30 uur: Carl Visser, or-gel
Vrijdag 31, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Wim Vanden Broeck (BE), orgel (Focus op België)

SEPTEMBER

Zaterdag 1, Franeker, Martinikerk, 20.00 uur: Jochem Schuurman, orgel (17de con-cert van de Bach-estafette)
Maandag 3, Hoorn (Terschelling), Sint Janskerk, 20.00 uur: Kanako Inoue (JP), piano/ harmonium en Emma Besselaar, cello
Maandag 3, Sneek, Martinikerk, 20.00 uur: Dirk S. Donker, orgel (18de concert van de Bach-estafette)
Dinsdag 4, Menaam, Grote Kerk, 20.00 uur: Martin Mans, orgel
Dinsdag 4, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Jos van der Kooy, orgel (verzoekprogramma)
Woensdag 5, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Martin Mans, orgel
Zaterdag 8, Leeuwarden, Grote of Jaco-bijnerkerk, 16.00 uur: Broer de Witte, orgel (19de concert van de Bach-estafette en te-vens slotconcert van de nationale orgeldag in Fryslân)

Zaterdag 6, Tzummarum, Martinuskerk, 20.00 uur: Gerwin van der Plaats, orgel en Urker Mannen Kwartet
Woensdag 12, Workum, Sint-Gertrudiskerk, aanvang 20.00 uur: nog niet bekend, orgel
Donderdag 13, Hollum (Am), Hervormde Sint-Magnuskerk, 20.30 uur: Henk de Vries, orgel
Donderdag 20, Hollum (Am), Hervormde Sint-Magnuskerk, 20.30 uur: nog niet bekend
Zondag 23, Heerenveen, Doopsgezinde Kerk, 15.30 uur: vocaal ensemble canto Divertimento o.l.v. Bob Pruiksma en Frits Haaze, orgel
Maandag 24, Sneek, Sint-Martinuskerk-aan-de-Singel, 20.00 uur: Ton van Eck, orgel en Strijkorkest ACCordes (o.a. orgelconcert van C.Ph.E. Bach en werk van A. Guilmant)
Vrijdag 28, Opeinde, Gereformeerde kerk, 20.00 uur: Harm Hoeve, orgel

****ORGELEXCURSIE****

Zaterdag 29: najaarsexcursie naar de R.K. Mariakerk in Dronryp (Dronryp), de Hervormde kerk in Ingelum (Engelum), de Koepelkerk in Berltsum (Berlikum) en de Protestantse kerk in Menaam (Menaldum). Excursieleider: Theo Jellema. Orgelbespelingen door Theo Jellema en Peter van der Zwaag. Aanvang: 10.30 uur in Dronryp.

Zaterdag 29, Drogeham, Chr. Ger. Kerk, 20.00 uur: Minne Veldman, orgel
Zondag 30, St. Jacobiparochie, Groate Kerk, 15.30 uur: Eeuwe Zijlstra, orgel en Trijntje Vogel, saxofoon

OKTOBER

Woensdag 3, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Jochem Schuurman, orgel

Zaterdag 6, Franeker, Martinikerk, 20.00 uur: Jochem Schuurman, orgel
Zaterdag 13, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Jochem Schuurman en Peter van der Zwaag, orgel (20ste concert van de Bach-estafette)
Zondag 14, Mantgum, Mariakerk, 15.00 uur: leerlingen van muziekscholen Opus 3, Doe-dab en cultuurcentrum de Wâldsang
Zondag 28, Heerenveen, Trinitas, 15.30 uur: Gerrie Meijers, orgel en Charlotte Riedijk, sopraan

NOVEMBER

Vrijdag 2, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Everhard Zwart, orgel
Vrijdag 9, Leeuwarden, Dorpskerk Huizum, 17.00 uur: Jaap de Kok, orgel
Zaterdag 17, Leeuwarden, Grote of Jacobij-nerkerk, 16.00 uur: Leo van Doeselaar, orgel (21ste concert van de Bach-estafette)
Vrijdag 23, Heerenveen, Trinitas, 20.00 uur: David de Jong, orgel (werken van Jacob Bijs-ter, overleden 23 november 1958)
Zaterdag 24, Drogeham, Chr. Ger. Kerk, 20.00 uur: Hugo van der Meij, orgel en Pas-cal van de Velde, trompet

DECEMBER

Woensdag 12, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Verrassingsconcert met Martin Mans Formation, orgel, solo en samenzang
Vrijdag 14, Leeuwarden, Dorpskerk Hui-zum, 17.00 uur: Theo Jellema, orgel
Zaterdag 15, Drogeham, Chr. Ger. Kerk, 20.00 uur: Leo Ravensbergen, orgel
Maandag 17, Leeuwarden, Evangelisch Lu-therse Kerk, 19.00 uur: kerstconcert door leerlingen van muziekscholen Doedab

Woensdag 26 (Tweede Kerstdag), Bols-ward, Martinikerk, 15.00 uur: Martin Mans, orgel
Woensdag 26 (Tweede Kerstdag), Leeu-warden, Grote of Jacobijnerkerk, 15.00 uur: Theo Jellema, orgel (22ste en laatste con-cert van de Bach-estafette)

Beiaardconcerten Dokkum

De koepel van het stadhuis in Dokkum be-schikt over een fraai klinkend carillon met 49 klokken gemaakt in 1983 door de Ko-ninklijke Klokkengieterij Petit & Fritsen uit Aarle-Rixtel. Het instrument wordt wekelijks bespeeld door stadsbeiaardier Auke de Boer op de vrijdagavond tussen 19.00 en 20.00 uur. Daarnaast worden er in de zo-mermaanden gastbeiaardiers uitgenodigd uit binnen- en buitenland voor een recital. Aansluitend is er om 20.00 uur een orgel-concert in de Grote- of Martinuskerk aan de Markt in Dokkum. Daar de meeste beiaar-diers ook organist zijn, verzorgen zij aan-sluitend het orgelconcert, zodat u de musi-cus dubbel kunt horen spelen.

Zomeravond Beiaardconcerten 2017

Vrijdag 29 juni, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Auke de Boer
Woensdag 4 juli, Sneek, Grote of Martini-kerk, 20.00 uur: Dirk S. Donker
Vrijdag 6 juli, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Marc van Eyck (BE)
Woensdag 11 juli, Sneek, Grote of Martini-kerk, 20.00 uur: Rien Donkersloot
Woensdag 18 juli, Sneek, Grote of Martini-kerk, 20.00 uur: Gijsbert Kok
Vrijdag 20 juli, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Bernard Winsemius
Woensdag 25 juli Sneek, Grote of Martini-kerk, 20.00 uur: Bernard Winsemius

Vrijdag 27 juli, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Ludo Geloën (BE)
Vrijdag 10 augustus, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Vincent Hensen
Woensdag 15 augustus, Sneek, Grote of Martinikerk, 20.00 uur: Boudewijn Zwart
Woensdag 22 augustus, Sneek, Grote of Martinikerk, 20.00 uur: Dirk S. Donker
Vrijdag 24 augustus, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Luc Rombouts (BE)
Vrijdag 31 augustus, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Wim Van den Broeck (BE)

Beiaardbespelingen Sneek

Bovendien iedere dinsdag en vrijdag van 12.00-12.30 uur beiaardbespelingen door stadsbeiaardier Dirk S. Donker

Concerten net over de Friese grens:

Woensdag 4 juli, Smilde, Koepelkerk, 20.00 uur: Wietse Meinardi, orgel
Vrijdag 6 juli, Roden, Catharinakerk, 20.00 uur: Leonore Lub, orgel
Woensdag 18 juli, Smilde, Koepelkerk, 20.00 uur: Theo Jellema, orgel
Woensdag 18 juli, Zuidhorn, De Rank, 20.00 uur: Martins Mans, orgel
Vrijdag 20 juli, Roden, Catharinakerk, 20.00 uur: Erwin Wiersinga, orgel
Woensdag 1 augustus, Smilde, Koepel-kerk, 20.00 uur: Everhard Zwart, orgel
Vrijdag 3 augustus, Roden, Catharinakerk, 20.00 uur: Hyoju Ahn (KR), orgel
Woensdag 15 augustus, Smilde, Koepel-kerk, 20.00 uur: Gert van Hoef, orgel
Vrijdag 17 augustus, Roden, Catharina-kerk, 20.00 uur: Stephan van de Wijgert, orgel
Woensdag 29 augustus, Smilde, Koepel-kerk, 20.00 uur: Sander van Marion, orgel (afscheidsconcert)

Colofon

De Friese Orgelkrant en Orgelagenda 2018

www.organumfriscum.frl

De Friese Orgelkrant en de Friese Orgelagenda worden jaarlijks uitgegeven door de **STICHTING ORGANUM FRISICUM**, die in 1994 is opgericht. In 2018 komt de Friese Orgelkrant voor de 21e keer uit. Alle orgelcon-certen in Friesland van Pasen tot en met Nieuwjaar staan in de Friese Orgelagenda. Volgens haar statuten heeft de stichting Organum Friscum ten doel: “...het in-standhouden en bevorderen van het orgel in Fryslân en voorts hetgeen met één en ander rechtstreeks of zij-delings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, alles in de ruimste zin des woords”. De stichting tracht haar doel onder meer te verwezenlijken door publicitaire middelen, het bieden van een platform voor coördinatie en het jaarlijks uitbrengen van een Friese orgelagenda voor een heel seizoen. De Stichting Organum Friscum is een culturele Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI). Daardoor zijn alle manieren waarop u het werk van de

stichting steunt – door een eenmalige of periodieke schenking, door een erfstelling of door een legaat – in beginsel aftrekbaar voor de belasting dan wel belasting-vrij (geen successierechten).

De Friese Orgelkrant verschijnt éénmaal per jaar en is opgemaakt door Flevodruk B.V. te Harlingen. De redactie van de Friese Orgelkrant bestaat uit Johan Sjoukema, Keimpe van der Wal, en hoofdredacteur Peter van der Zwaag. Vaste medewerkers zijn onder meer Folkert Bin-nema, Auke de Boer en Victor Timmer. Ook ‘externe me-dewerkers’ leveren veelal een bijdrage. De foto’s in de Friese Orgelkrant worden meestal door diverse (ama-teur)fotografen gemaakt. De namen van de fotografen zijn zoveel mogelijk bij de foto’s vermeld. De belangrijk-ste is Riemer Gerard van der Veen (www.fotofenderlee.com).

De Stichting Organum Friscum beschikt over een websi-te: **www.organumfriscum.frl**. Deze is opgezet door de gebroeders Foppe en Luuk Duursma en kan ook worden gebruikt om met het stichtingsbestuur en de webmasters te communiceren. Met vragen of opmerkingen naar aan-leiding van de Friese Orgelkrant kunt u ook terecht bij mw. J. de Vries in Veenwouden. De Stichting Organum Friscum organiseert elk jaar di-verse orgelactiviteiten, waarvan in deze krant medede-ling wordt gedaan. In samenwerking met de Friese Pers Boekerij heeft zij het boek ‘**Vijf eeuwen Friese orgel-bouw**’ dat een overzicht van het Friese orgelbezit biedt, uitgegeven. Auteur is Jan Jongepier. Voor meer informa-tie over deze activiteiten kunt u onze website bezoeken of bellen met onze administratrice: *mevrouw J. de Vries, Pluimzegge 6, 9269 MA Veenwouden; telefoon: 0511 – 476042.*

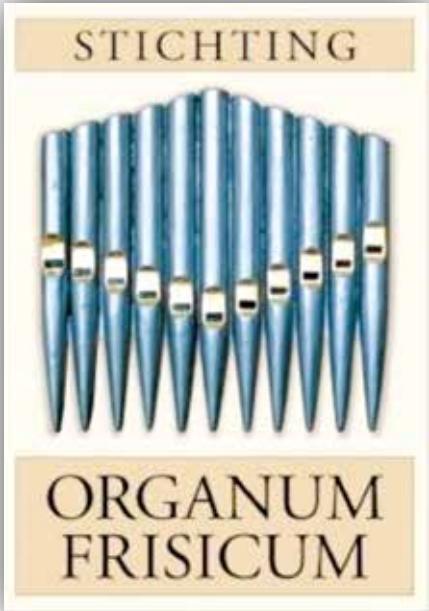
Ik meld mij aan als donateur van de **STICHTING ORGANUM FRISICUM**:

Dhr. / Mw. _____ (naam)

Adres _____

Postcode _____ Woonplaats _____

Voor een bedrag van tenminste € 15,00 bent u donateur van de Stichting Organum Friscum. U geniet dan korting bij deelname aan haar activiteiten. U kunt een bedrag van € 15,00 of meer overmaken naar IBAN NL64INGB0002377793 ten name van Stichting Organum Friscum, Pluimzegge 6, 9269 MA Veenwouden (onder vermelding ‘donatie’).

Activiteiten van de KVOK in 2018

De Koninklijke Vereniging van Organisten en Kerkmusici is een landelijke vereniging van beroeps- en amateurorganisten en kerkmusici, werkzaam in welk kerkgenootschap dan ook.

De doelstelling van de Vereniging zijn:

- De bevordering van het gebruik van het orgel, het orgelspel en de orgelcultuur in het algemeen;
- De bevordering van de verantwoorde verzorging van de muziek in de eredienst, en al hetgeen het peil en de waardering van de kerkmuziek in het algemeen ten goede kan komen;
- De bevordering van een goede opleiding van organisten en kerkmusici;
- De behartiging van de rechtspositie van de leden in het algemeen in het georganiseerd overleg in het bijzonder.

De KVOK is uitgeefster van het tijdschrift Het Orgel, Muziek en Liturgie, de digitale nieuwsbrief NotaBene en de ZomerAgenda. Bovendien heeft zij een internet-nieuwssite: www.orgelenkerkmuziek.nl.

De Friese afdeling van de KVOK organiseert jaarlijks drie bijeenkomsten.

Bij het verschijnen van deze orgelkrant heeft op 17 maart j.l. de eerste bijeenkomst plaatsgevonden. We waren te gast in de Koepelkerk te Berlikum, waar de jaarvergadering werd gehouden. Hierna hielden we ons bezig met het Mittereithergel uit 1780. Vervolgens hebben we onze bijeenkomst voortgezet in de Meinarduskerk van Minnertsga. In deze kerk staat een opzienbarend, buitenlands importorgel, n.l. een instrument van de Luikse orgelmaker

G.W. Robustelly.

Op zaterdag 26 mei 2018 reizen wij af naar Nieuwleusen en wel naar het gebouw van de Hersteld Hervormde Gemeente (Meeleweg 41). Daar zal de organist van de kerk, Aalt Leusink, ons ontvangen om 10.30 uur en over zijn nieuwe orgel vertellen en het instrument demonstrenen. Het orgel is in oktober 2017 opgeleverd en is gebouwd door de Oostenrijkse bouwer Christian Kögler. Het eerste instrument van hem in Nederland.

Adviseur bij dit project was Sietze de Vries.

Het frontontwerp is duidelijk op de Noord-Duitse barok georiënteerd.

Het bestaat uit een Hoofdwerk (9 registers), Rugwerk (8 registers), en Pedaal (6 registers, waarvan één gereserveerd).

De lunch gebruiken we in Ommen, waarna we ongeveer om 14.00 uur kunnen aanschuiven bij een lezing door Peter van Dijk over de 'acht kleintjes' van Bach(?), in de Gereformeerde Kerk van Ommen. De acht preludes en fuga's worden door vier organisten uitgevoerd in zowel de Gereformeerde Kerk (Bouwstraat 17) als de Hervormde Kerk (Kerkplein 1).

Deze twee locaties liggen dicht bij elkaar.

De laatste bijeenkomst van district Friesland vindt plaats op zaterdag 3 november. Dan bezoeken wij de orgels van Langweer (L. van Dam 1784) en Haskerhorne (bouwer onbekend). Dit laatste instrument geniet weinig bekendheid, maar volgens wijlen Jan Jongepier kan deze zeker tot de mooiste orgels uit de Friese provincie gerekend worden.

We gaan ons deze middag bezighouden met Zuid-Duitse orgelmuziek.

Aanvang Langweer: 13.30 uur, aanvang Haskerhorne plm. 15.00 uur.

Nadere bijzonderheden en mededelingen over onze bijeenkomsten zijn te zijner tijd (eventueel) te lezen in Nota Bene en/of in de rubriek 'Activiteiten district Friesland'.

JAN STERENBERG

Samenspel Tsjerkepaad - Organum Frisicum

Stichting Tsjerkepaad probeert in de zomermaanden op zaterdagmiddag zoveel mogelijk kerken open te hebben. In 2018 is dit het geval van 7 juli tot en met 8 september. Vele vrijwilligers maken dit mogelijk. De laatste jaren zijn er meer dan 250 kerken in Fryslân die meedoen.

De bezoekers komen uit heel Nederland, ja zelfs uit het buitenland. Tsjerkepaad wil zo ook bijdragen aan het behoud van de kerkgebouwen en de daarbij behorende kunstwerken. In de kerken worden bezoekers hartelijk ontvangen. Er is ruimte voor ontmoeting, bezinning, bezichtiging, soms speciale exposities, en niet te vergeten orgelspel!

De kerken die hun deuren openen, zijn voor een groot gedeelte, ook cultuurhistorisch gezien, waardevolle monumenten. In deze kerken bevinden zich vaak prachtige orgels die de moeite waard zijn om te gebruiken en om beschermd te worden. Wat dit betreft zijn Organum Frisicum en Tsjerkepaad elkaars natuurlijke bondgenoten. Grote monumentale orgels in grote kerken (denk aan de Bachestafette), maar ook juweeltjes van orgels in onze kleinere kerken. Er zijn fiets- en wandelroutes langs kerken die meedoen aan Tsjerkepaad.

Ook dit jaar gaan we in samenwerking met Organum Frisicum door met de nieuwe opzet van speciale orgelmiddagen verspreid over de hele periode en in diverse regio's.

Om meer te weten te komen over allerlei activiteiten en welke kerken meedoen, verwijzen wij u naar onze website: www.tsjerkepaad.nl. Hierop staat het hele jaar door nieuws over kerken in Fryslân. De jaarlijkse Tsjerkepaadgids, met eveneens veel informatie, is te verkrijgen in de deelnemende kerken.

Dit jaar is het thema: "Gastvrijheid." Een thema dat zeker past bij Culturele Hoofdstad! Wij hopen ook komend seizoen weer vele bezoekers te mogen begroeten.

JAN VAN DER MEER, Lid kerngroep Tsjerkepaad

INTERNATIONALE ORGELSERIE 2018 GROTE KERK HARLINGEN (Hinsz-orgel 1776)

8 juni:	Eeuwe Zijlstra (Harlingen/Groningen)
22 juni:	Marcel Verheggen (Maastricht)
13 juli:	Toon Hagen (Zwolle)
27 juli:	Wim Treurniet (Noorwegen)
10 aug:	David Dunnett (Norwich, Engeland)
24 aug:	Eeuwe Zijlstra (Harlingen/Groningen)

Aanvang: 20.00 uur.
Toegangsprijs: €9,00
(Jongeren gratis)

www.orgelharlingen.nl
Kerkpad 3 8861 ES Harlingen

CERTIFICAAT

Hiermee verklaart de jury van Hifi Video Select, dat

Het Eringa Geluid

door de lezers van HVT, het grootste hifi magazine van Nederland
en een onafhankelijke jury is gekozen tot

DE HIFI WINKEL VAN HET JAAR 2017
van

Friesland

Nijmegen, 8 januari 2018

Ernst Nave
Voorzitter Jury HVS

Ralph Brinkman
Penningmeester Jury HVS

Robert van Elkik
Notaris

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

Jan Brandts Buys (1868-1933)

Een ten onrechte vergeten componist

In september 2018 is het honderdvijftig jaar geleden dat Jan Brandts Buys werd geboren. Hij is een Nederlandse componist die tijdens zijn leven in bijna heel Europa bekend werd, maar nu zo goed als vergeten is. Vanaf het eind van de 18de eeuw heeft de familie Brandts Buys vijf generaties lang musici voortgebracht, vooral organisten en dirigenten. Twee van hen kregen meer dan plaatselijke betekenis: Jan werd operacomponist en diens oomzegger Hans (1905-1959) dirigeerde Bachcantates en schreef over Bach.

Jeugd in Zutphen (1868-1892)

Jan Willem Frans Brandts Buys werd geboren in Zutphen op 12 september 1868. Thuis werd er veel gemusiceerd, zowel door vader Marius Adrianus sr. als door oom Ludwig Felix die toen bij het gezin inwoonde. Marius, organist van de St.-Walburgiskerk, zat dan meestal achter de piano; Ludwig, diens vervanger in die kerk, speelde viool. Aan het eind van de jaren zeventig deden ook Jan en zijn jongere broer Marius Adrianus jr. mee. Rondreizende virtuozen die Zutphen aandeden, bezochten vaak na afloop van hun concert huize Brandts Buys en musiceerden daar gewoon verder. Zo werd Jan al vroeg vertrouwd met een breder repertoire dan alleen kerkmuziek.

Vanaf 1882 trad Jan ook in het openbaar op. Hij begon als organist en liet zich bij voorkeur horen in werken van Bach, Liszt en hemzelf. Hij gaf kerkconcerten in een groot deel van Oost-Nederland. Dat mocht echter niet in de Broederenkerk in Zutphen, waar hij van 1884 tot 1889 de kerkdiensten begeleidde. Hij speelde niet stichtelijk genoeg. Daarom concentreerde hij zich na 1888 meer op de piano en oogstte veel succes als pianobegeleider in pianotrio's van onder meer Beethoven en hemzelf. Eind 1891 kreeg hij landelijke bekendheid als begeleider en componist van liederen bij het grote muziekfeest van de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst, de koepelorganisatie van klassieke koren. Enkele maanden later speelde hij de piano-solo van zijn Concertstuk op.3 in het Amsterdamse Concertgebouw. Voor de begeleiding

Jeugdfoto van Jan W.F. Brandt Buys.

(Foto uit het archief van Jan ten Bokum)

zorgde het Concertgebouworkest. Kort daarvoor was Jan teruggekeerd uit Frankfurt am Main, waar hij piano en compositie had gestudeerd aan het Raffconservatorium.

Wenen: arrangeur en componist

In 1892 vertrok Jan definitief naar het bui-

tenland. Hij werd muziekcorrespondent in Wenen van dagblad Het Vaderland. Later arrangeerde hij voor diverse Duitse en Oostenrijkse muziekuitgeverijen ouvertures, symfonieën, kamermuziek en opera's voor piano. Dat deed hij ook met eigen werk. In 1899 won hij een compositieprijs met zijn Pianoconcert in F dat hij zelf uitvoerde, begeleid door de Wiener Philharmoniker. Af en toe speelde Jan ook orgel in concertzalen met werk van Bach en Händel. Maar het liefst componeerde hij.

In 1896 speelde hij Brahms enkele orkeststukken voor. Volgens familieoverlevering zou Brahms toen hebben geadviseerd zich meer op opera's te richten. Hoe het ook zij, twee jaar later componeerde Jan de eerste akte van een zich in Spanje afspelend theaterstuk. In 1905 volgde een komische opera in 4 akten. Daarna schreef hij er nog acht. Op twee na werden ze allemaal uitgevoerd. Daarmee verspreidde zijn roem zich over Duitsland, Oostenrijk, Tsjechië, Polen, Zwitserland, de Elzas, België en Nederland. Het meest succesvol werd Die Schneider von Schönau, in 1917 in Nederland uitgevoerd onder de titel De Kleermakers van Marken. Deze opera was in negen steden te zien waaronder Leeuwarden. Maar in het buitenland tellen we tot 1945 meer dan duizend voorstellingen.

Behalve opera's componeerde Brandts Buys nog 260 werken, waaronder 96 liederen, kamermuziek, orkestwerken, concerten en diverse piano- en orgelstukken. Veel hiervan werd uitgegeven. Jan overleed op 7 december 1933 in Salzburg.

Foto van Jan W.F. Brandt Buys uit 1917. Rond die tijd verkeerde hij op het toppunt van zijn succes.

(Foto uit het archief van Jan ten Bokum)

Muzikale kenmerken en festival

Over het algemeen klinkt Brandts Buys romantisch, aangenaam en welluidend. In Oostenrijk werd hij beschouwd als een Altmeister, een traditioneel componist die zich thuis voelde in de klankwereld van onder anderen Brahms, Grieg, Dvorák en ook Strauß en Léhar.

Van 21 tot 23 september aanstaande vindt in Zutphen een Jan Brandts Buysfestival plaats. Voor de opzet en het programma raadplege men periodiek de website www.401NederlandseOperas.nl.

JAN TEN BOKUM

De orgelwerken van Jan Brandts Buys: een overzicht

Debuut als orgelcomponist

Jan Brandts Buys begon zijn loopbaan als uitvoerend musicus als organist en pianist. Op beide instrumenten was hij zeer bedreven en gold hij als een veelbelovend talent. Maar ook als componist liet hij op jonge leeftijd van zich horen: de eerste gepubliceerde composities verschenen al in 1883 bij de Zutphense uitgever Thieme (6 Lyrische Stückchen und Variationen op.1 voor piano), Jan was toen pas 15 jaar.

Een aantal jaren later, in 1889, verscheen bij dezelfde uitgeverij een eerste bundel met

Jan W.F. Brandts Buys in de zestig.

(Foto uit het archief van Jan ten Bokum)

orgelmuziek, getiteld "Orgel en Harmonium. Verzameling van merendeels oorspronkelijke en gemakkelijke stukken voor orgel of harmonium met of zonder pedaal" en kreeg als opusnummer 3. De bloemlezing bevatte 17 stukken, zowel eigen composities als bewerkingen. Deze zijn door de notatiewijze zowel pedaliter op orgel als manualiter op harmonium speelbaar: de pedaalpartij verdubbelt meestal de onderste stem van de linkerhand. Brandts Buys schrijft daarover in het voorwoord: "Wanneer men met pedaal speelt, dan moeten natuurlijk de noten, die de pedaalpartij op 't manuaal vervangen, worden weggelaten, waardoor de uitvoering zeer gemakkelijk wordt". Deze aanpak, plus het feit dat er enkele bewerkingen waren opgenomen van bekende werken van onder meer Mozart, Mendelssohn en Schumann, bevorderde de verkoopbaarheid van de bundel aan een breed publiek natuurlijk zeer.

Hier volgt een beknopt overzicht van de inhoud (de bewerkingen zijn van een * voorzien): 1. Fantasie, 2. Abendgebet, 3. Brautlied (uit "Lohengrin" van Richard Wagner)*, 4. Pastorale, 5. Mein Herz erhebet Gott den Herrn, Fuga, 6. Gebed (Lied van Ferdinand Hiller)*, 7. Intermezzo, 8. Abendlied (Robert Schumann)*, 9. Erinnerung, 10. Ave Verum Corpus (Mozart)*, 11. Idylle, Fuga, 12. Aria "Sei stille dem Herrn" (Uit "Elias" van F. Mendelssohn Bartholdy)*, 13. Een Zomerzondagmorgen, 14. Lofzang, 15. Vater unser (Marius A. Brandts Buys)*, 16. Wilhelmus van Nassouwen (Oorspronkelijke wijze) [thema en variatie], 17. Wien Neerlands Bloed [thema en 3 variaties].

De nummers 6, 8 en 11 werden door Jan al jaren eerder uitgevoerd, namelijk tijdens een concert op 31 oktober 1882 in de Walburgiskerk te Zutphen, waarin hij samen met zijn vader, een zangeres en een violist optrad. Daaruit blijkt dat de bundel deels al eerder gecomponeerde stukken bevat. Nr.5 (de titel is het Duitse Magnificat) en Nr.15 (Lofzang) zijn mogelijk bewerkingen van eigen koorwerken, de schrijfwijze wijst ook in die richting. Stilistisch staan de eigen stukken duidelijk in de Duits-romantische traditie zoals die door Mendelssohn en Schumann werd vertegenwoordigd. Opvallend is ook de duidelijk waarneembare invloed van de Noorse componist Edvard Grieg met wie de familie Brandts Buys contacten onderhield. Dit is vooral evident in nr.11, de Idylle-Fuga, waarin veelvuldig de zogenaamde Grieg-cadens voorkomt (denk hierbij bijvoorbeeld aan de fameuze inzet van Grieg's Pianoconcert in a).

Een belangrijke recensie

In de krant "Het nieuws van den dag: kleine courant" van 2 maart 1883 kreeg het album een uitgebreide en lovende recensie van de bekende componist en dirigent Daniël de Lange (1841-1918). Hij schrijft onder meer: "De jonge componist levert door de bewerking der in de eerste aflevering opgenomen stukken het bewijs, dat hy met groote gemakkelijheid en zekerheid het muzikale materiaal weet te behandelen. Het is zeker geen gemakkelijke taak, gemakkelijke werken te schrijven. Zij, die met dat doel voor oogen zich aan het werk zetten, vervallen zeer licht in de fout van oppervlakkige floskels en

samenraapsels van gemeenplaatsen voor compositiën te geven. Wel is waar mag ik niet verklaren, dat de kleine stukken van Brandts Buys eene hooge vlucht nemen, zij blijven te evener aard, maar toch heeft de schrijver in 't algemeen een karakter aan zijne werkjes weten te geven." Naast veel lof voor het vakmanschap van de jonge componist komt De Lange ook met enkele kritische opmerkingen en geeft hij advies. Zo liet hij het "arrangement uit Lohengrin onbesproken" omdat "het nut van zulke bewerkingen mij ontgaat". Verder waarschuwt hij Brandts Buys voor het gevaar te blijven steken in klein werk en schrijft: "Ofschoon ik met genoegen opmerk, dat deze jonge musicus een bijzonder helder inzicht in de eenvoudige grondslagen der muzikale kunst heeft, meen ik hem toch te moeten waarschuwen tegen het gevaar, om zich te veel op het kleine gebied te bewegen. Ik koester de vrees, dat zijn talent zich daardoor in eene oppervlakkige richting zou gaan ontwikkelen. Hij begeve zich thans op breeder gebied, daar, waar het noodig is, in groote lijnen te meten [...]" en hij besluit: "Spoedig hoop ik nu eens een echt jong werk van den jongen Jan Buys onder de oogen te krijgen. Eenige stoutigheden zal ik hem daarbij gaarne vergeven." Kortom: De Lange daagt Brandts Buys hier uit om met 'groter werk' op de propen te komen!

Nieuw Leven

Dat "echte jonge werk" liet niet lang op zich wachten, want al in hetzelfde jaar publiceerde Thieme een orgelwerk van Jan dat duidelijk meer ambitie toonde: de Fantasie "Nieuw

Leven" / "Neues Leben" opus 4. Het werk valt in de categorie "vrije orgelfantasieën" en heeft een ABA-vorm. Het virtuoze begin in G-dur in een wervelende triolenbeweging heeft trekken van een orgeltoccata, maar wat hier vooral in het oog springt is de overduidelijke verwijzing naar de opening van "Morgens-timmung" uit de Peer Gynt Suite I op.46 van Edvard Grieg! In het B-gedeelte "Langsam" vinden we ook nog een passage die sterk aan Liszt doet denken, in het bijzonder de overgangspassage (maat 434-446) van het Adagio uit de Fantasie und Fuge über den Choral "Ad nos, ad salutarem undam", een orgelwerk dat Jan op zijn repertoire had. Na een idyllische episode in Es-dur keert de triolenbeweging weer terug en met een even simpele als doeltreffende modulatie zijn we weer terug in G-dur, waarna een reprise volgt. Een energieke coda met accelerando sluit dit bruisende jeugdwerk af. De eerst bekende uitvoering vond plaats op 29 september 1886 in de Grote of St. Michaëlskerk te Zwolle, dus zo'n drie jaar vóór publicatie.

Groote Kerk te Zwolle.

Woensdag 29 September

ORGELBESPELING,

te geven door

JAN W. F. BRANDTS BUYS,

Organist v/d Broederenkerk te Zutphen.

PROGRAMMA:

1. Fantasie in E W. FRIEDEMANN BACH.
2. Fuga in G J. S. BACH.
3. Koraalbewerking „Wer nur den lieben Gott lässt walten.“ Gez. 17 J. S. BACH.
4. Sonate no. 2 in D. . . A. RITTER.
5. Fuga in G J. L. KREBS.
6. Adagio uit de Fantasie over het koraal: „Ad nos, ad salutarem undam“ F. LISZT.
7. Nieuw Leven J. W. F. BRANDTS BUYS.

Aanvang 's middags half drie.

Kaarten te bekomen in den Boekhandel van DE ERVEN J. J. TIJL à 50 cents, aan de kerk 75 cents.

Programma van het orgelconcert door Jan W.F. Brandts Buys in 1886 te Zwolle (uit de Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant van 27 september 1886).

Later speelde Jan het stuk nog in onder meer Utrecht (Domkerk, 19 april 1888) en Deventer (Lebuïnuskerk, 2 mei 1888) tijdens een concert ter gelegenheid van het 50-jarig huwelijksfeest van zijn grootouders. Als de titelkeuze van het stuk een autobiografische achtergrond had zou je haast denken dat Brandts Buys telepathische gaven had, want zowel zijn leven als zijn loopbaan zou inderdaad een hele nieuwe kant op gaan...

Weg uit Holland

De aanleiding voor deze ommezwaai waren enkele teleurstellingen die hem deden besluiten zich van het Nederlandse muziekleven af te wenden en naar het buitenland te vertrekken. Allereerst waren er de beperkingen die de Zutphense kerkvoogden hem oplegden als organist: hij mocht geen concerten geven op 'zijn' Lohman-orgel in de Broederenkerk (tegenwoordig in Heusden) en evenmin zijn dienst verzuimen ten gunste van de Walburgiskerk, waar vader Marius Adrianus Brandts Buys organist was en waar Jan graag het fraaie Bader/Timpe-orgel bespeelde. Vervolgens mislukte in 1888 een sollicitatie naar de post van organist van de Utrechtse Domkerk (de jury verkoos Johan Wagenaar). De spreekwoordelijke druppel die de emmer deed overlopen schijnt echter een incident geweest te zijn dat zich voerde bij het toelatingsexamen voor een studiebeurs bij de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst. Jan had van de regering (via de voorheen in Zutphen woonachtige minister Mackay) een toelage gekregen om in het buitenland te kunnen studeren. De poging om ook van Toonkunst een studiebeurs te verkrijgen mislukte echter. Naar het schijnt wees Jan de examinerator (naar verluidt Samuel de Lange jr.) op fouten in de examenopgaven. Deze eigengereidheid viel slecht, waardoor Jan zijn kans op een beurs verloor. Uit de notulen blijkt echter ook dat

Heden verscheen de 1e aflevering van

KARAKTERSTUKKEN

VOOR

HARMONIUM of ORGEL

MET OF ZONDER PEDDAAL,

INGERICHT EN BIJEGEBRACHT DOOR

MARIUS A. BRANDTS BUYS.

INHOUD: Brönnemüller, Toccata — S. de Lange, Preludium — Bach, Wie maar den goeden God laat zorgen — van Welbergen, Andante — Worp, Kwartet uit het Koorwerk »Van duister tot licht« — van Eyken, Andante — Buxtehude, Wie schön leuchtet der Morgenstern — Litau, Drie Preludien — S. de Lange, Ciacona — Nicolaï, Marialied uit het Oratorium: Bonifacius — Schneider, Larghetto — de Vries, Preludium — Liszt, Verstroosting — Hendriks, Fughette — Jan Brandts Buys, Toccata en Fuge — Wagenaar, Intermezzo — Marius A. Brandts Buys, Wilhelmus van Nassauwen en In Memoriam — Richard Hol, Pastorale.

Deze nieuwe bundel verschijnt in 5 afleveringen à **65 cent.**

De 1e aflevering en prospectus zijn voorhanden. De teekening is opengesteld bij alle Boek- en Muziekhandelaren.

Zutphen. Thieme's Boek- en Muziekhandel.

Advertentie van Thieme's Boek en Muziekhandel te Zutphen (uit de Tubantia van 14 oktober 1891).

de commissie van mening was dat hij eerst nog in Nederland verder zou moeten studeren, oftewel: de Toonkunstbeurs voor studie in het buitenland kreeg hij niet. Na deze tegenvaller was Jan er van overtuigd dat zijn besluit Nederland te verlaten juist was.

Toccata en Fuga

Met de toelage van de regering en de uitgaven van zijn composities (hij had voor uitgever Thieme intussen ook een orgelboek met Psalmen en Gezangen vervaardigd dat in 1890-92 in drie delen verscheen), beschikte hij echter over voldoende geld om naar het buitenland te vertrekken en studeerde gedurende twee jaar (1889-1891) aan het Raff-conservatorium te Frankfurt am Main. In die periode verscheen van hem nog een nieuw orgelwerk: de Toccata en Fuga in g-moll. Dit werk was opgenomen in een verzamalbum dat zijn vader in 1891 bij Thieme uitgaaf.

Ook deze verzameling was weer gericht op een breder publiek en bevatte muziek van E. Brönnemüller, S. de Lange jr, J.S. Bach, G. van Welbergen, J. Worp, J.A. van Eyken, D. Buxtehude, J.B. Litau, W.F. Nicolaï, J. Schneider, H. de Vries, F. Liszt, C.F. Hendriks jr, J. Brandts Buys, J. Wagenaar, M.A. Brandts Buys en R. Hol. Naast werk van enkele oudere componisten zoals Bach, Buxtehude en Brönnemüller, bevatte de bundel dus vooral muziek van 19e-eeuwse Nederlanders. Bijzonder, en verkoopstechnisch slim, is dat de meeste stukken zowel op orgel, harmonium als piano uitvoerbaar waren. De Toccata en Fuga van Brandts Buys heeft dan ook een vergelijkbare notatie (en speelopties) als de bundel "Orgel en Harmonium" van enkele jaren eerder. Het energieke stuk in 6/8 maat heeft een hechte vorm en structuur; het beginmotief in maat 1 en 2 van de Toccata dient tevens als Fugathema. Zowel de harmonische taal als het modulatieplan is aanzienlijk gedifferentieerder als in zijn

eedere orgelstukken en ook de uitwerking van het fugathema verraadt de hand van de ervaren componist; begrijpelijk dat de Frankfurter docent Anton Urspruch (1850-1917) Jan in 1890, na één jaar studie aan het Raff-conservatorium, reeds als "afgestudeerd" beschouwde!

Een mars voor een bruid

En nu de verrassing of, zo u wilt, teleurstelling: volgde er na deze veelbelovende start nog een stroom van orgelwerken van Brandts Buys? Het antwoord is helaas nee. Ruim twee decennia zou het op orgelgebied stil blijven. Pas in 1912 ontstaan weer enkele orgelwerken. Brandts Buys woonde toen inmiddels met zijn tweede vrouw, Alma, in Siffian bij Bozen (Bolzano) in Zuid-Tirol, een hooggelegen dorpje met prachtig uitzicht op de Dolomieten waar hij ongestoord kon werken. Het eerste stuk is de "Hochzeitsmarsch" op.34, in 1917 uitgegeven door zijn uitgever Weinberger te Leipzig en opgedragen aan Frau Selma Haller Felden. In de autograaf staat de vermoedelijk werkelijke naam van de geadresseerde genoteerd: Senta Heindl-Fischer. Het stuk – vermoedelijk een gelegenheidswerk – heeft, zoals het een mars betaamt, een ABA-vorm. De initialen S-H-F (= de tonen Es-B-F) vormen het hoofdmotief van het A-deel. In het B-gedeelte citeert de componist heel toepasselijk zijn eigen lied "Brautfahrt" uit opus 20. Dit lied komt ook voor in de opera "Das Veilchenfest" (1905) van Brandts Buys, waarvoor Victor Heindl (1870-1923) het libretto had geschreven. In de coda wordt het refrein van het Duitse volksliedje "Ein frohes Herz voll Lieb und Lust" geciteerd: "Kling klang, sing sang, es zog ein Bursch hinaus." Aardig is dat het begin van dit refrein door middel van één kleine wijziging gelijk is aan het naamcitaat Es-B-F! Het klankidroom van deze Bruidsmars is laatromantisch en, mede vanwege de vele akkoordverdubbelingen, orkestraal te noemen.

Weemoed naar Holland

Ook in 1912 voltooide Brandts Buys het orgelwerk "Patria. Phantasie für die Orgel", dat in 1917 door Weinberger werd uitgegeven. De autograaf is gedateerd 21 december 1912 en het werk is opgedragen aan zijn collega componist Johan Wagenaar (1862-1941) ter gelegenheid van diens 50e verjaardag. Het is te beschouwen als een symfonisch gedicht voor orgel, waarin de componist terugdenkt aan zijn vaderland (=Patria) dat hij verlaten heeft. De vormgeving is hecht en volgt de hoofdvorm met een expositie met 1e en 2e thema (in thema 2 klinkt het 'Wilhelmus' door), doorwerking en reprise plus coda. Evenals in de Hochzeitsmarsch is het idioom orkestraal (bijvoorbeeld door het gebruik van octaaf-tremolo's in het pedaal waarmee een paukenroffel wordt gesuggereerd). Welk verhaal gaat er mogelijk schuil achter dit stuk en de titelkeuze? In een brief van de componist uit 1922 wordt mogelijk een tipje van de sluier opgelicht. Brandts Buys overweegt om zich weer in Holland te vestigen en schrijft (in een wat gebrekkig geworden Hollands-Duits) over zijn ambivalente houding ten opzichte van zijn vaderland: "Sedert jaren heb ik "Sehnsucht" Holland weer te zien. Dikwijls was ik dicht in de buurt. Maar ten slotte heb ik me altijd weer gedacht: je past er niet meer heen. De grootste zwargheid bestaat in het gevoel, dat alles mij helemaal vreemd is geworden; in mijn gedachten ziet alles er zo uit als toen ik als jongen Holland verliet. Het grootste deel van mijn familie ken ik niet..." Elders lezen we: "Holland is het land waar ik altijd heen wil, maar dat voor mij gesloten is". De componist zou inderdaad niet meer naar zijn "Patria" terugkeren.

Epiloog: een laatste koraal voor orgel

Het laatste orgelwerk dat van Jan Brandts Buys bekend is, is het "Choral"; een bewerking over de koraalmelodie "Nun ruhen alle Wälder" ofwel "O Welt ich muss dich lassen". Het ongedateerde en onuitgegeven handschrift bevat een koraalzetting gevolgd door twee variaties die in beweging toenemen, waarna een epiloog het werk akkoordisch besluit. Belangrijk in de begeleiding in beide variaties is het zogenaamde Seufzer-motief, dat we eveneens in de gelijknamige koraalbewerkingen uit opus 122 van Johannes Brahms aantreffen. De componist voerde het stuk op 19 februari 1915 uit tijdens een concert met de Wiener Singverein op het Rieger-orgel in de grote zaal van de Musikverein te Wenen. Het Choral is te beschouwen als een retrospectief werk, de geesten van Brandts Buys muzikale helden Bach en Brahms klinken door in het stuk. Tegelijkertijd vormt het door de laatromantische harmoniek een ontroerende en persoonlijke epiloog binnen zijn orgeloeuvre. Concluderend kunnen we vaststellen dat de orgelmuziek in het omvangrijke oeuvre van Brandts Buys weliswaar een bescheiden plaats inneemt, maar niettemin enkele zeer fraaie werken bevat. De beide Fantasieën "Nieuw Leven" en "Patria", de Toccata en Fuga in g en het Choral verdienen het zonder meer om vaker uitgevoerd te worden. Van Jan Brandts Buys' orgelmuziek zijn momenteel echter alleen de Toccata en Fuga in g in een moderne uitgave beschikbaar (in 2003 uitgegeven door Interlude), de overige werken zijn alleen via muziekarchieven toegankelijk. Een heruitgave hiervan zou wenselijk zijn.

FRANK VAN WIJK
Bergen NH (januari 2018)

Bronnen (selectie):

- Gerard Verhey en G. Schlimme van Brunswijk – Jan Brandts Buys, een Zutphense laat-romanticus in het internationale muziekleven (Van Someren & Ten Bosch Zutphen 1980)
- Jan ten Bokum – Jan Brandts Buys componist, een Nederlander in Oostenrijk (Walburg Pers, Zutphen 2003)
- Verder zijn onder meer geraadpleegd het Honderd Componistenboek (Gottmer, Haarlem 1997) en historische kranten via de website Delpher.
- De geraadpleegde bladmuziek is afkomstig uit de collectie van Jan ten Bokum (Zutphen) en het Nederlands Muziek Instituut te Den Haag.

Choral 5-10 7 4 2 -16

79 1882 1114-1162 137-144-148

Autograaf van Brandt Buys' laatste bekende orgelcompositie, het "Choral".

Soest verguld met “Harlinger” orgel

In de Oude Kerk te Soest werd afgelopen week het orgel uit de vroegere Doopsgezinde Kerk aan de Zoutsloot te Harlingen in gebruik genomen. Dit fraaie instrument was in 1811 door orgelbouwer Van Gruisen gebouwd voor de toenmalige kerk. Toen deze kerk te klein was vanwege het toenemende aantal kerkgangers werd in 1858 een veel groter kerkgebouw in gebruik genomen. Het oude orgel was niet krachtig genoeg om het in de vorm van een Grieks kruis gebouwde Godshuis met haar klanken te vullen. Men besloot toen niet tot nieuwbouw, maar breidde het orgel aan weerskanten en naar achteren uit. Deze werkzaamheden werden uitgevoerd door de firma Van Oeckelen uit Groningen, een bedrijf dat in Harlingen ook een orgel bouwde voor de toenmalige Westerkerk en omvangrijke werkzaamheden verrichtte aan het Hinsz-orgel van de Grote Kerk.

Lotgevallen van het Van Gruisen/ Van Oeckelen-orgel

De Doopsgezinde Gemeente was zeer content met het “nieuwe” vergrote instrument dat op 9 september 1858 kon worden ingewijd in een feestelijke dienst omlijst met koorzang. Men spreekt van een sieraad en Harlingen had er, naast het beroemde orgel van de Grote Kerk, een prachtig orgel bij. In 1900 werkte de bekende Leeuwarder orgelbouwer Van Dam aan het orgel, waarbij enkele reparaties werden verricht en het orgel geheel werd schoon gemaakt. Ook werden enkele wijzigingen in de klank aangebracht (registers veranderd) en werd het orgel zwart (“rijtuigzwart”) geverfd. Na werkzaamheden door de firma Vaas & Bron, eveneens uit Leeuwarden in 1933 (het orgel was toen 75 jaar oud) raakte het orgel na de Tweede Wereldoorlog langzaam in verval.

In het rapport dat orgeldeskundige Jan Jongepier in 1982 maakte wordt gesproken over de slechte bespeelbaarheid en de vervallen staat van het in principe zo fraaie instrument. Toen de Doopsgezinde Gemeente Harlingen in de jaren '90 besloot de oude kerk af te bre-

De claviatuur. (Foto: Otto Roelofsen, Kimswerd)

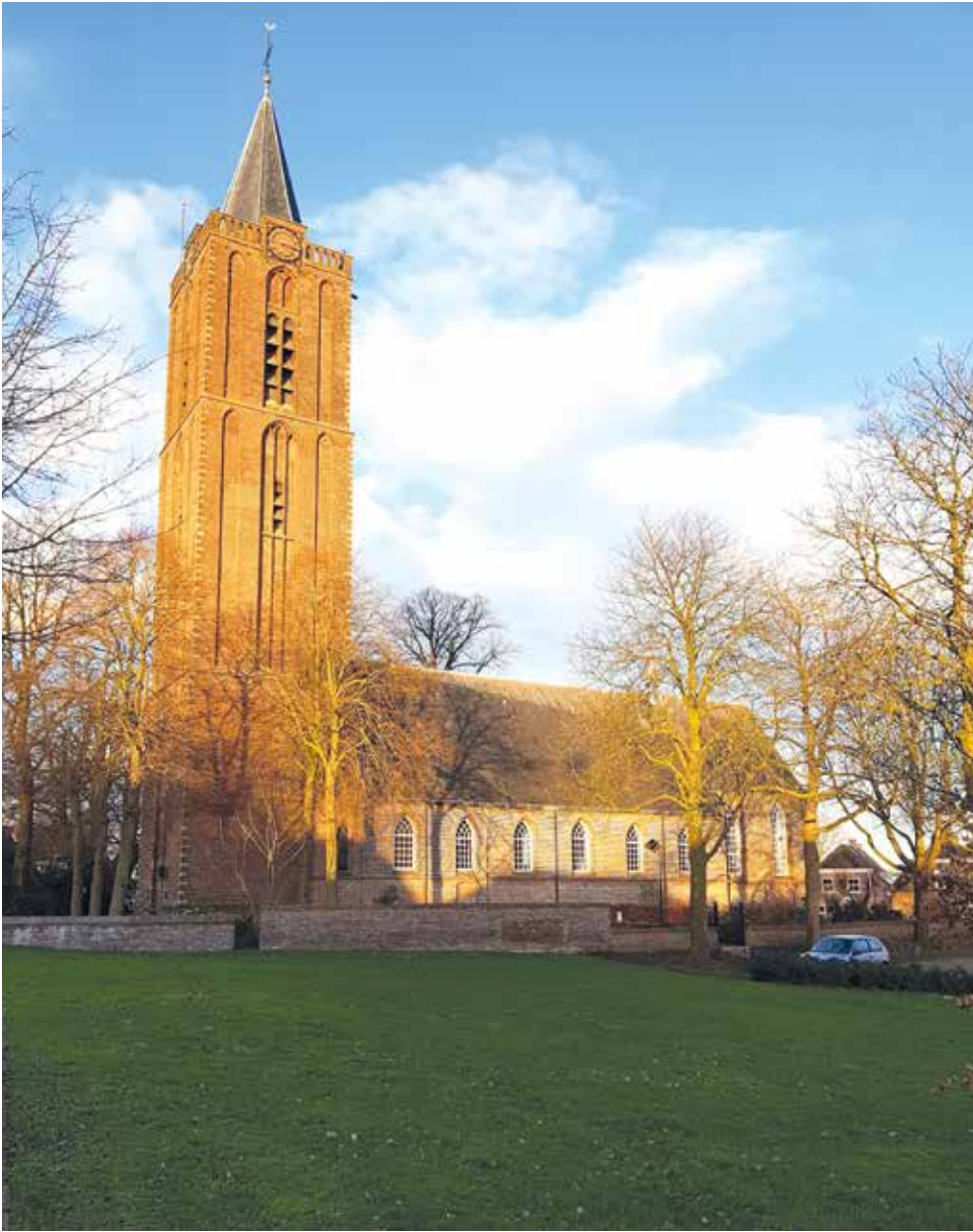
ken en nieuwbouw te plegen een paar huisjes vlak naast het kerkgebouw betekende dit ook het einde voor het Van Gruisen/Van Oeckelen-orgel voor Harlingen. Het instrument werd afgebroken en voorlopig opgeslagen. De Gereformeerde Kerk te Vollenhove toonde belangstelling, maar financieel kreeg men daar de zaak niet rond. Na lange tijd niet deskundig opgeslagen geweest te zijn werd het instrument overgenomen door orgelbouwer Reil te Heerde. Daar werden alle delen van het eens zo majestieus instrument op een zolder opgeslagen. Diep onder het stof en door de tand des tijds aangetast lag het daar vele jaren.

Orgelcommissie Oude Kerk Soest

In Soest (gemeente Oude Kerk) was men al enige tijd op zoek naar een vervangend orgel. Men was over het bestaande instrument dat al langer niet voldeed en vele mankementen vertoonde niet tevreden. Er werd niet aan nieuwbouw gedacht, maar aan de aanschaf van een vrijgekomen historisch orgel. En zo kwam men bij orgelbouwer Reil terecht, waar het Harlinger orgel nog steeds lag te wachten op een tweede leven. In Soest zag men het helemaal zitten met dit mooie instrument. Maar dat er ontzettend veel aan moest gebeuren was ook duidelijk. Middels vele acties in de jaren die volgden op de keuze van dit instrument werd uiteindelijk tot aanschaf en restauratie van het historische instrument over gegaan. In de derde week van januari 2018 werd het orgel in gebruik genomen.

Indrukken

De kerk van Soest staat een beetje buiten het centrum van het dorp. Het is een langwerpig, niet al te hoog gebouw dat over een hoge toren beschikt. Het “nieuwe oude” orgel staat aan de westkant boven het ingangsportaal opgesteld, met iets versmalde uiterste tussenvelden. Het eerste dat opvalt is de warme geelachtige “imitatie-esdoorn” kleur. Daarnaast is in de versierselen veel groen toegepast, terwijl de labia van de pijpen bladgoud kregen. De esdoorn-kleur bleek overigens de originele kleur van het orgel. De klank is prachtig! Zo heeft niemand van

De Oude Kerk te Soest.

(Foto: Otto Roelofsen, Kimswerd)

de nu nog levende mensen in Harlingen het ooit gehoord. Opvallend mooi zijn de originele Van Gruisen-fluiten van het Onderpositief en ook de Van Oeckelen-Cornet is bijzonder fraai. De speelaard is zeer licht, maar zwaar bij gekoppelde klavieren. Een beetje jammer is het dat de akoestiek van de kerk niet zo ruim is als die was in de kerk te Harlingen, die hoger en korter was: het geluid was hier presenter.

In de Oude Kerk te Soest is men zeer gelukkig met dit instrument. “Harlingen” heeft daar een bijna magische klank. Toch mooi dat dit waardevolle instrument uiteindelijk na meer dan 20 jaar een mooie bestemming heeft gevonden.

Dispositie Van Gruisen/Van Oeckelen-orgel:

Manuaal (C-f3): Prestant 8 vt, Bourdon 16 vt, Cornet 5 st. (Van Oeckelen), Holpijp 8 vt, Octaaf 4 vt, Quint 3 vt (Reil), Fluit 4 vt (Van Dam), Super Octaaf 2 vt, Mixtuur 3-4 st., Trompet 8 vt (gedeeld).
Onderpositief (C-f3): Fluit Does 8 vt, Viola de Gamba 8 vt, Fluit 4 vt, Salicionaal 4 vt, Woudfluit 2 vt (Reil), Vox Humana 8 vt (Reil).
Pedaal (C-d1): Prestant 8 vt, Subbas 16 vt, Gedekt 8vt (Reil), Octaaf 4 vt, Bazuin 16 vt, Trombone 8 vt
(Alle pedaalregisters, m.u.v. de Gedekt zijn van Van Oeckelen)

OTTO ROELOFSEN

Het Van Gruisen/Van Oeckelen-orgel in de Oude Kerk te Soest. (Foto: Otto Roelofsen, Kimswerd)

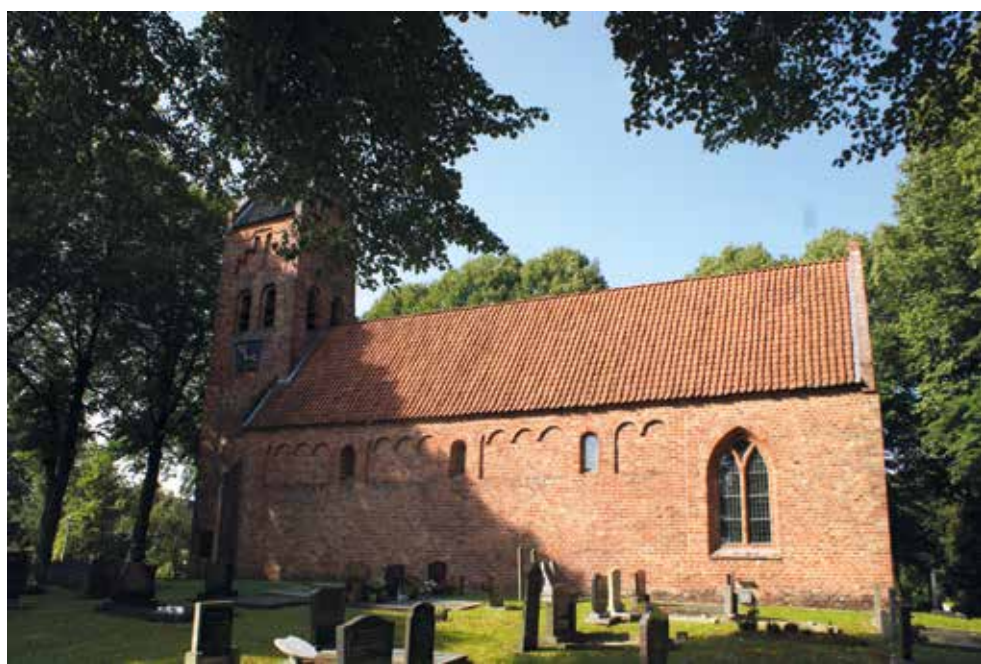

Het nieuwe balgenhuis.

(Foto: Otto Roelofsen, Kimswerd)

Een verscheidenheid aan orgels in Damwoude en de bewogen geschiedenis van een orgel van Simon Bak

Het dorp Damwâld ligt zo'n drie kilometer ten zuiden van Dokkum. Tot voor kort kwam men via de N356 door het dorp Damwoude vanuit Dokkum naar het zuiden rijdend. Sinds 2016 is de N356 (de 'Centrale As') verlegd en wordt het autoverkeer buiten het dorp om geleid. Damoude is in 1971 ontstaan uit drie aan elkaar gegroeide dorpen: Dantumawoude, Akkerwoude en Murmerwoude. De eerste letters van de drie oorspronkelijke dorpen vormden samen de naam van het nieuwe dorp DAMwoude. Sinds 1 januari 2009 heet Damwoude officieel Damwâld omdat de gemeente Dantumadiel (voorheen Dantumadeel), waartoe het dorp behoort, toen tot Friese plaatsnamen overging. Daarbij werd teruggesproken, zo is me verteld, op het Friese spraakgebruik Dantumawoude als Damwâld aan te duiden.

De voormalige hervormde kerk van Murmerwoude, nu de protestantse Bonifatiuskerk van Damwoude (13e eeuw). (Foto: Johan Sjoukema, Leeuwarden)

Oude en nieuwe orgels

Doordat Damwâld uit drie voormalige dorpen bestaat en bovendien nogal wat verschillende kerkgenootschappen telt, is het een behoorlijk aantal orgels rijk. Er zijn vier historische orgels. In het voormalige Akkerwoude bevindt zich een Van Dam-orgel uit 1818 dat oorspronkelijk voor 's Gravenzande werd gebouwd en in 1899 naar Akkerwoude (kerkgebouw De Ikker) overgeplaatst. Orgelmakerij Bakker & Timmenga leverde aan Murmerwoude twee orgels: in 1885 voor de doopsgezinde kerk (12/I/P) en in 1895 voor de toenmalige hervormde kerk, nu de protestantse Bonifatiuskerk (7/II/aP). De naam Murmerwoude zou afgeleid zijn van 'Moordenaarswoude' omdat Bonifatius hier in 754 omgebracht zou zijn. Het is echter waarschijnlijker dat de dorpsnaam te verklaren is uit 'moarre' (wat hoogveen betekent) en 'woude' (hetgeen gebied betekent). Murmerwoude heette in het Fries Moarrewâld. In het voormalige Dantumawoude staat één van de vijf Hinsz-orgels in de provincie Fryslân. In 1777 bouwde Hinsz een éénklaviers orgel (8/II/aP) voor de hervormde kerk, thans Benedictuskerk geheten. Men is er gestopt met het organiseren van een paar orgelconcerten per jaar. Vorig jaar pleegde Bakker & Timmenga het nodige groot onderhoud aan het orgel. In het nabij gelegen Driezum (Driesum) bouwde Hinsz in 1783 nog een éénklaviers orgel (11/II/aP). Naast deze 'oude' or-

Het Van den Heuvel-orgel (1977) in de christelijke gereformeerde Sionskerk te Damwoude. (Foto: Johan Sjoukema, Leeuwarden)

gels kent Damwoude een aantal naoorlogse orgels:

- een Van den Heuvel-orgel (1977) in de christelijke gereformeerde Sionskerk. De kerk is gebouwd in 1972. Het vorige kerkgebouw dateerde van 1900. Het orgel in deze Sionskerk van het vroegere Murmerwoude kent 23 stemmen, twee manualen en een vrij pedaal. Tot voor enkele jaren werden er jaarlijks enkele orgelconcerten gegeven, maar de organisatoren zijn daarmee gestopt en nu vindt er nog maar sporadisch een concert plaats, doorgaans door een organist en een koor.

- het orgel in de gereformeerde kerk van het voormalige Murmerwoude, nu de protestantse kerk De Ontmoeting.

De gereformeerde gemeente ontstond hier, net als de christelijke gereformeerde gemeente, vanuit De Afscheiding (1834). In 1873 betrok de afgescheiden gemeente een nieuw, eigen kerkgebouw. Tot dat jaar gin-

Het Pels & Van Leeuwen-orgel (1968), in 1985 door Kaat & Tijhuis uitgebreid, van de protestantse kerk De Ontmoeting te Damwâld. (Foto: Riemer G. van der Veen, Leeuwarden, fotofenderlee.com)

gen de kerkleden in Dokkum of Driesum ter kerke. Na 1892 scheidden in Murmerwoude de wegen van de christelijke gereformeerde kerkgemeente (officieel tot stand gekomen in 1869) en de gemeente van de Gereformeerde Kerken in Nederland.

Medio 1907 werd een nieuwe gereformeerde kerk gebouwd, die in 1934 ingrijpend werd verbouwd en vergroot. Het aantal gemeentelieden bleef groeien en daarom werd in 1967 besloten tot de bouw van een nieuw kerkgebouw. In september 1968 vond de ingebruikname van de nieuwe kerk en een nieuw orgel plaats. Pels & Van Leeuwen leverde het mechanische orgel (opus 693). Het telde 10 registers verdeeld over twee manualen en een vrij pedaal. Het orgel werd bespeeld door de in Fryslân bekende organist, Arnold Feddema. Deze overleed in januari 2016 op 99-jarige leeftijd.

In 1985 plaatste Kaat & Tijhuis enkele nieuwe registers op gereserveerde plekken. Sinds de vorming van de Protestantse Kerk Nederland heeft het kerkgebouw de naam 'De Ontmoeting'.

- het orgel in de voormalige gereformeerde kerk vrijgemaakt van Murmerwoude.

De gereformeerde kerk vrijgemaakt in wat nu Damwâld heet, had na de vrijmaking van eind 1944 geen eigen kerkgebouw en huurde in Murmerwoude het "Volksgebouw" voor haar samenkomsten. Dit was in 1937-1938 gebouwd voor een stichting, die werd gevormd door de Geheelonthouding (drankbestrijding), de Landarbeidersbond en de SDAP (één van de voorgangers van de PvdA). In de volksmond werd het pand wel "Ons huis" genoemd maar meestal het "Volksgebouw". Het gebouw functioneerde als een soort dorps huis.

Eind zestiger jaren verloor het Volksgebouw steeds meer zijn oorspronkelijke functie en kon de gereformeerde kerk vrijgemaakt eigenaar van het gebouw worden. In 1981 was er een grondige verbouwing van het kerkinterieur en de terreinen. Het orgel (uit 1977/78) van Bak is toen door S. Haarsma uit Drachten opgeslagen en technisch hersteld. In 1997 is het gebouw uitgebreid en in december van dat jaar opnieuw in gebruik genomen. De opgeknapte en uitgebreide gereformeerde kerk vrijgemaakt heette in het vervolg "De Begroeting".

De 'vrijgemaakte' gemeente van Damwâld ging samenwerken met de gereformeerde kerk vrijgemaakt te Dokkum en Wouterswoude-Driesum. Al in 1965 waren de gereformeerde gemeenten vrijgemaakt van Oenkerk (Oentsjerk) en Murmerwoude samengevoegd. Vergaande samenwerking met de omringende zusterkerken bleek echter een moeilijke en uiteindelijk onmogelijke aangelegenheid. De actieve gemeente in Damwoude telde destijds 96 leden en was

Het kerkgebouw van de christelijke gereformeerde Andreasgemeente in Damwâld, dat voorheen van de gereformeerde gemeente vrijgemaakt was. (Foto: Riemer G. van der Veen, Leeuwarden, fotofenderlee.com)

Het Van den Heuvel-orgel (1981) in de christelijke gereformeerde kerk van de Petrusgemeente in Broeksterwâld. (Foto: Riemer G. van der Veen, Leeuwarden, fotofenderlee.com)

daarmee te klein om zelfstandig te kunnen voortbestaan. Op zondag 28 maart 2010 is de laatste eredienst in 'De Begroeting' gehouden. De vrijgemaakte gereformeerde gemeente van Damwâld is in 2010 opgeheven en tenslotte helemaal uit elkaar gevallen. De kerk werd gesloten en de gemeentelieden zijn her en der verspreid. Haer bezittingen zijn verdeeld en een afscheiding van christelijke gereformeerde kerkgemeente in Broeksterwoude, heeft de kerk gekocht. Deze afgescheiden gemeente noemt zich 'Andreasgemeente Broeksterwoude' en gebruikt nu het kerkgebouw, voorheen "De Begroeting", in Damwâld.

De christelijke gereformeerde gemeente van Broeksterwâld (Broeksterwoude) heet nu Petrusgemeente. In haar kerk staat een mechanisch Van den Heuvel-orgel (9/II/P) uit 1981.

Begin 2012 werd een uit Gouda afkomstig orgel, in 1971 gebouwd door De Koff en voltooid door Pels & Van Leeuwen, in de kerk van de Andreasgemeente geplaatst. Het instrument, het vierde naoorlogse orgel in Damwâld, is in januari 2012 door Consultare Orgelbouw gereviseerd en overgeplaatst naar Damwâld.

Een mechanisch orgel van Simon Bak

Aanvankelijk werd de gemeentezang in de gereformeerde kerk vrijgemaakt van Murmerwoude begeleid door een pedaalharmonium (Pedalion), dat eigendom was van de al eerder genoemde organist, Arnold Feddema. Plannen om in 1949/50 een (hoogstwaarschijnlijk elektropneumatisch) pijporgel aan te schaffen, strandden. Vervolgens vond van 1951 tot 1978 de begeleiding van de gemeentezang plaats door een prachtig, groot Frans drukwindharmonium. Helaas begon dit harmonium allerlei gebreken te vertonen. Daarom werd in 1973 contact gezocht met orgeladviseur mr. A. Bouman met het oog op de aanschaf van een nieuw orgel. Korte tijd werd op proef gebruik gemaakt van een orgelpositief, gebouwd door Pels & Van Leeuwen. Dit positief was in Drachten bij uitvoeringen van de Matthäus Passion gebruikt. Het bleek echter ongeschikt voor de kerkruimte in Damwoude, omdat het niet geherintoneerd was.

In eerste instantie stond W.N. de Jongh uit Lisse op de nominatie om een mechanisch orgel te leveren, maar toen deze zich terugtrok werd gekozen voor een orgel van Simon Bak uit Edam. Deze orgelbouwer leverde in

Het Steendam-orgel (1992) in de voormalige gereformeerde kerk van Rinsumageest, dat het instrument van Simon Bak uit 1975-1976 verving. Het Steendam-orgel staat nu in Kesteren.

(Foto: Arie Goud, Dokkum)

1977/78 een nieuw instrument, een positief dat op de begane grond kwam te staan en niet op de galerij zoals voorheen het harmonium. Het was een orgel met een mechanische toets- en registertractuur. Naast nieuw pijpwerk van Stinkens werd er bij de bouw van het nieuwe orgel ook gebruik gemaakt van bestaand materiaal: het handklavier en de pijpen van de registers Holpijp 8 voet, Roerfluit 4 voet en de Octaaf 2 voet waren afkomstig van het voormalige Bakker & Timmenga orgel (1891) uit de Gereformeerde Kerk (synodaal) van Sexbierum. De Subbas 16 voet, een register van Valckx & Van Kouteren (1937), was afkomstig uit het voormalige orgel van de Gereformeerde Kerk (synodaal) te Rinsumageest. Ook de orgelbank, eveneens van Valckx en Van Kouteren, kwam over van Rinsumageest naar Damwoude.

Adviseur was mr. A. Bouman uit Eelde, die vaak op Rinsma State in het bij Damwoude gelegen Driesum (toen nog Driesum) verbleef. Tijdens de gemeentevergadering van 30 maart 1978 is het orgel officieel in gebruik genomen. Bij de ingebruikname kende het orgel de volgende dispositie:

Manuaal (C-f3): Prestant 8 voet (vanaf c°), Holpijp 8 voet, Roerfluit 4 voet, Octaaf 2 voet, Mixtuur III (1 voet), Tremulant.
Pedaal (C-f1): Subbas 16 voet.

Koppel Manuaal-Pedaal. Windlade: sleep-lade.

Alle registers waren gedeeld in bas/discant. De Octaaf 4 voet was niet als afzonderlijk register opgenomen, maar geïntegreerd in de (lage) discant van de Mixtuur.

Het orgel van Bak, dat rond de 27.500 gulden gekost zal hebben, bleek van slechte kwaliteit te zijn. Een vervelende zaak voor de gemeente: goedkoop draaide uit op duurkoop. Toen het kerkgebouw in 1981 verbouwd werd, moest Syb Haarsma uit Drachten al voor technisch herstel zorgen waardoor het orgel weer een poos mee kon en de aanschaf van een elektronicum werd afgewend. Vanaf ongeveer 2000 was het orgel in onderhoud bij Mense Ruiter Orgelmakers bv te Zuidwolde (provincie Groningen).

Jubileumconcert

Jan Jongepier (1941-2011), tot 2006 organist van de Jacobijnerkerk in Leeuwarden en adviseur van de Stichting Organum Friscum, heeft één keer een concert op het orgel van Bak in Damwâld gegeven. Het was een bijzonder improvisatieconcert dat gegeven werd ter gelegenheid van 25 jaar Bak-orgel in Damwâld en van het 60-jarig bestaan van de gereformeerde gemeente vrijgemaakt. De heer Gjelt Visser uit Damwâld die 40 jaar organist van die gemeente in zijn woonplaats

Het voormalige orgel van Simon Bak (1977/1978) in de gereformeerde kerk vrijgemaakt van Damwâld met organist Gjelt Visser.

(Foto uit 2010 van Wybe Bosch, Damwâld)

Damwâld is geweest, vertelde ons dat Jan Jongepier aanvankelijk niet op het verzoek een concert te geven wilde ingaan. De twijfelachtige kwaliteit van het orgel speelde daarbij een grote rol. Organist Gjelt Visser deed per e-mail een ultieme poging Jan Jongepier alsnog over te halen. Hij betoogde in zijn e-mailtje dat door de aanschaf van het mechanische Bak-orgel de komst van een elektronicum was afgewend. Jongepier liet zich vermurwen en sprak af dat hij een improvisatieconcert zou komen geven waarbij de gemeenteleden tevoren gemotiveerde verzoeken konden indienen.

Op 2 oktober 2004 improviseerde hij in drie 'blokken' waarin zoveel mogelijk verzoeken werden verwerkt, terwijl het aanvankelijk de bedoeling was maar één verzoek te honoreren. Maar Jongepier was zó onder de indruk van gegeven motiveringen dat hij het ongepast vond een keus te maken. Tussen de improvisatieblokken was er samenzang. Het concert kende een intieme en ontspannen sfeer en vormt een hoogtepunt in de geschiedenis van de voormalige gereformeerde gemeente vrijgemaakt in Damwâld.

Einde van het Bak-orgel

Dankzij Gjelt Visser kwamen we onlangs meer aan de weet over het einde van het Bak-orgel in Damwoude. De huidige organist van de Andreas-gemeente, Ab Kerkstra, bevestigde dat de Andreas-gemeente in 2010 met het 'vrijgemaakte' kerkgebouw ook het Bak-orgel aankocht. Nog geen twee jaar (2010-2012) heeft de Andreas-gemeente het instrument gebruikt.

Over het orgel schrijft hij: "Het was krachtig genoeg en had een paar mooie fluitregisters! We hadden echter nogal wat problemen met de mechanische tractuur en hangers. Het instrument 'werkte' behoorlijk. Ook vond ik de opbouw Prestant 8 voet, twee fluiten en dan een Octaaf 2 voet niet zo logisch vanwege het 'gat' in de dispositie. Dat gat werd wel opgevuld door de Mixtuur, maar die werd als veel te luid ervaren."

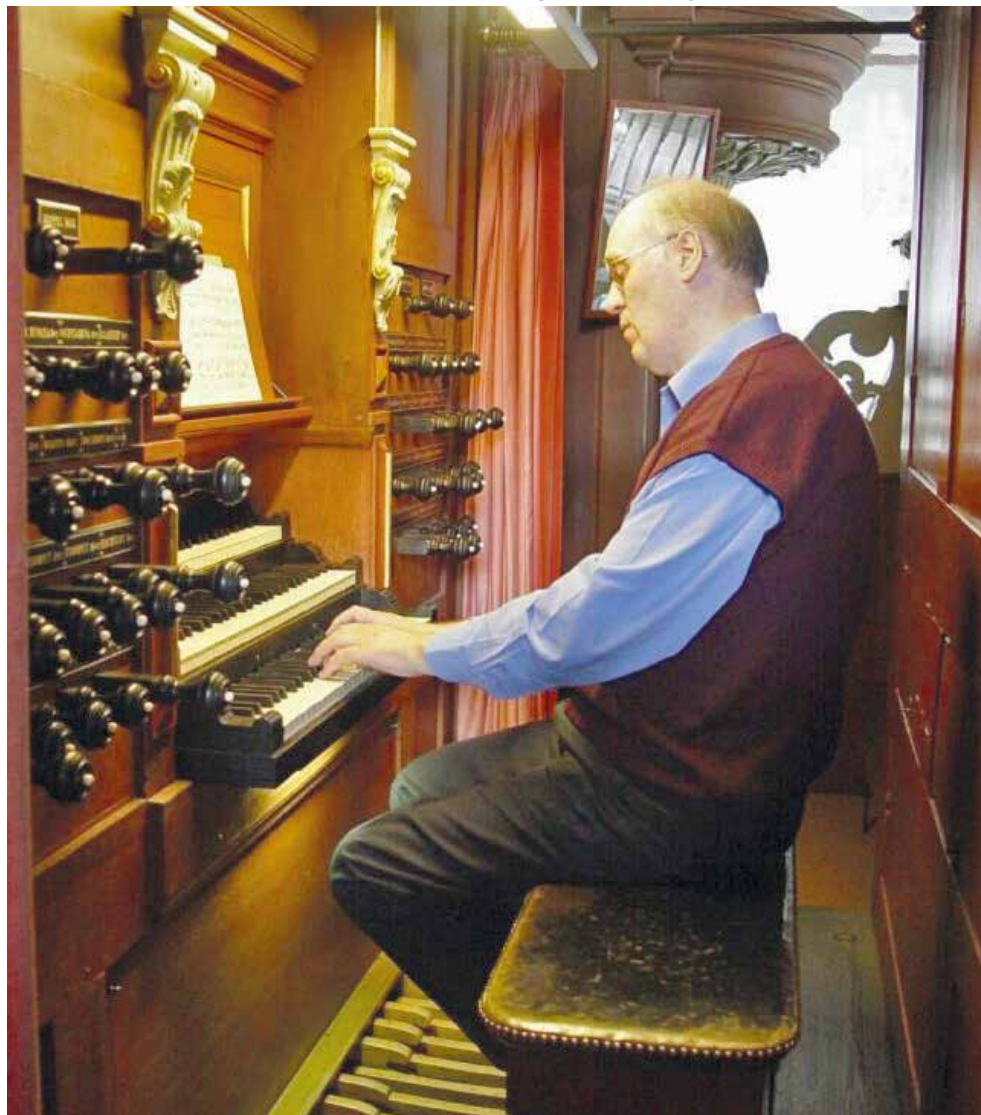
De Andreas-gemeente liet op instigatie van de organist een aantal orgelmakers komen om advies te geven. Jan Veldkamp van Mense Ruiter, Fokke Feenstra uit Grootegast en Jan Bambacht van Consultare Orgelbouw waren unaniem van oordeel dat het orgel het beste vervangen kon worden, omdat er veel goede gebruikte orgels als alternatief voorhanden waren. De kerkenraad kon gelukkig worden overtuigd dat aanschaf van een echt pijporgel de beste optie was.

Jan Veldkamp en Fokke Feenstra boden een te duur orgel aan. Dus kwam de Andreas-gemeente uit bij Jan Bambacht. Hij had een De Koff/Pels & Van Leeuwen-orgel daterend van 1971 uit Gouda. Met enige wijzigingen zou dat heel goed passen. Dat instrument (8/II/P) werd dus aangeschaft. Voor de dispositie zie www.orgbase.nl.

En het oude orgel van Bak? Dat is in onderdelen via Marktplaats door Kerkstra verkocht. De beide fluiten van Bakker & Timmenga werden net als de Mixtuur door een particulier voor diens huisorgel gekocht. De windmotor is naar het orgel in de aula van de VU in Amsterdam gegaan. Als het goed is, functioneert die daar nog steeds. De Octaaf 2 voet uit het orgel van Bak klinkt tegenwoordig in Damwoude als een Quint 2 2/3 voet. De ontbrekende pijpen zijn zijn door Škrabl (Slovenië) bijgemaakt. Het register Viola da Gamba 8 voet (klinkend vanaf c0) werd in zijn geheel nieuw gemaakt door Skrabl. De Subbas 16 voet is eveneens verkocht en de pijpen van de Prestant 8 voet moeten nog ergens in het ouderlijk huis van organist Kerkstra liggen. De orgelbank – net als de verkochte Subbas van het orgel uit Rinsumageest van Valckx & Van Kouteren – staat vermoedelijk ergens op de zolder van de kerk. De rest van het orgel is afgevoerd. En daarmee kwam een roemloos einde aan het Bak-orgel in de gereformeerde kerk vrijgemaakt – vanaf 2010 de christelijke gereformeerde kerk van de Andreas-gemeente – te Damwoude.

JOHAN SJOUKEMA

(met dank aan Gjelt Visser, Damwâld)

Improvisator Jan Jongepier in 2004 aan de klavieren van het Müller-orgel (1727) in de Grote of Jacobijnerkerk te Leeuwarden.

(Foto: Ad Fahner, Leeuwarden)

Het orgel van Deinum gerestaureerd en uitgebreid

In de kerk van Deinum staat reeds honderden jaren een orgel. Dat kunnen niet zo veel Friese dorpen Deinum nazeggen. De eerste vermelding van een orgel is nog een indirecte. In een bewaard Fries Beneficiaalboek wordt in 1543 Syuerd Jelleszoon als orgeltrapper vermeld. Dat was dus zelfs nog voor de bouw van de huidige laatgotische toren met ‘sipel’, die tussen 1550 en 1567 gebouwd is.

Het front vóór restauratie in de oude kleurstelling.

(Foto: Johan Sjoukema, Leeuwarden)

In 1628 – van dat jaar kunnen we voor het eerst de rekeningboeken van de kerkvoogden raadplegen – stemt G.H. Havinck uit Leeuwarden het orgel voor 3 caroliguldens en 16 stuivers. De bouwer blijft voor ons onbekend, maar het orgel zal niet groot zijn geweest. Het wordt namelijk een ‘posityf’ genoemd. In 1634 voert Havinck een reparatie uit en in 1649 weer een stembeurt. In 1682 “vergroot” Harmen Jans uit Berlikum vier registers in het orgel. Waarschijnlijk heeft dit te maken met de uitbreiding van de manuaalomvang in de bas, van F tot C. 1724 is weer een belangrijk jaar voor de orgelgeschiedenis. Uit de nalatenschap van Jan Harmens (de zoon van voornoemde Harmen Jans) wordt voor 350 caroliguldens een orgel aangeschaft, dat reeds in 1721 bij deze orgelmaker stond opgesteld. Uit de boedel wordt dit orgel gekocht en ter vervanging van het oude orgel in Deinum geplaatst door Jan Franssen Formstra uit Zweins. De keuring vindt plaats door de Leeuwarder stadsorganist Reynoldus Popma van Oevering. Jan Franssen Formstra voegt bovendien drie bekroningen toe, zodat het orgel qua hoogte tot het gewelf reikt. De bekroningen worden tevens verguld. Het orgel kreeg twee luiken. Pieter Folkerts maakte de galerij, Harmen Jilles draaide de benodigde twee kolommen en maakte twee kapitelen. Jacob Schot vervaardigde de onderzijde van de balustrade met schotwerk en Jacob Swaluwe uit Leeuwarden schilderde en vergulde de orgelkas. Het onderhoud werd van 1725 tot en met 1733 door Jan Franssen Formstra verricht.

In 1733 verschijnt de orgelmaker Johann Michael Schwartzburg op het toneel. In 1734 verricht hij extra onderhoud voor 35 caroliguldens. Daarna (tot 1745) voert Schwartzburg het onderhoud uit voor 6 caroliguldens + 6 stuivers. Van 1773 tot 1781 wordt het orgel door Johannes Jans uit Zweins onderhouden (voor 5 caroliguldens per jaar met een belangrijke reparatie in 1774 voor 42 1/2 caroligulden; in 1783 voert de orgelmaker Albertus van Gruis-

sen voor 300 caroliguldens een omvangrijke reparatie uit.

De dispositie was in 1788 (N.A. Knocks' dispositieopgave):
Manuaal (CDEFGA-c3):
 Prestant 4 voet
 Holpyp 8 voet
 Quint 3 voet
 Octaaf 2 voet
 Sesquialter
 Mixtuur
 Koppelfluit 4 voet
 Tremulant
 3 balgen

Het in deze opgave genoemde register Koppelfluit 4 voet geeft bovendien aanleiding om te veronderstellen dat de Duitse orgelmaker Johann Friederich Wenthin, niet lang voor de dispositieopgave van Knock, een fluit- of ander register vervangen heeft door dit voor hem zeer karakteristieke register. In Zweins, waar Deinum (zoals uit de rekeningboeken blijkt) goede contacten mee onderhield, bouwde Wenthin in 1785 namelijk een nieuw orgel, eveneens voorzien van een Koppelfluit 4 voet. Tot 1814 blijft het onderhoud van het Deinum orgel in handen van de familie Van Gruisen; in 1819 komen we J.A. Hillebrand tegen, die een schoonmaak voor 80 gulden uitvoert. De orgelmaker L.J. van Dam voert in 1833 een reparatie uit voor 75 gulden, in 1842 verschijnt Hillebrand opnieuw. Van 1843-1854 kreeg de orgelmaker Willem Hardorff uit Leeuwarden het onderhoud toebedeeld, opgevolgd in 1858-1863 door de Fa. L. van Dam & Zonen. Overigens was er in Deinum nog een orgel aanwezig, ten huize van “den Hoog Welgeboren Heer Mr. B. Th. Baron van Heemstra.” In de Leeuwarder Courant van 22 december 1848 kondigt Notaris J. Albarda Hz. te Leeuwarden ten huize van Tiede Bavus te Ritzumazijl, onder Deinum, een verkoping aan waarin ‘een groot KABINET-ORGEL, in mahonijhouten kast, uitmuntend van toon’ wordt verkocht. Het instrument brengt bij de

verkoping overigens slechts 200 gulden op.

In de periode 1863-1864 werd het hele kerkinterieur te Deinum aangepast naar de smaak van die tijd. De ramen werden vervangen en het oude eiken kerkmeubilair maakte plaats voor nieuwe grenen banken en een tamelijk sobere, doch fraai uitgevoerde preekstoel. De eiken moerbalken werden door ijzeren trekstangen vervangen en zodoende kwam er een heel nieuw kerkinterieur tevoorschijn. Aan de timmerman van Marssum, Simon A. Nieuwland, wordt op 19 februari 1864 betaald: 2090 gulden “voor de aangenomen vertimmering in de kerk van Deinum volgens bestek en tekening.” Volgens het “Verwbestek” ter waarde van 700 gulden werd “de nieuwe Preekstoel wit of zandt geverwd, en met gouden biezen afgezet.” Ook het orgel ontsnapt niet aan de vernieuwing. De orgelmaker Willem Hardorff bouwt in 1865 een geheel nieuw instrument. Het oude orgel neemt hij mee naar Leeuwarden. Het wordt volgens het “Bestek en Condiitiën” met de aanneemprijs verrekend.

Hieronder volgen een paar fragmenten uit dat “Bestek en Condiitiën”, opgesteld door de orgelmaker W. Hardorff (ongedateerd).

“Het Orgel zal zijn een dubbeld werk, met een aanhangend pedaal, bestaande uit de navolgende hoofddeelen als:
 1 Een Hoofdmanuaal of onderklavier
 2 Een Tweede manuaal of bovenklavier
 3 Een Pedaal of Voetklavier
 4 Een Windtoestel of drieledige Blaasbalg
 5 De navolgende dispositie van stemmen, en werktuigelijke Registers.

Artikel 1.

De Orgelkast.

De kast van het Orgel overeenkomstig de Teekening, gerekend van af de bovenkant van het oxaal of de Orgelzolder, zal van fijn drams vurenhout, en het lijstwerk derzelve van spintvrij Riga's greenenhout worden gemaakt de stijlen en het regelwerk van genoegzame dikte, zal met pen en gat sluitbaar in elkander gewerkt, met houten nagels worden opgesloten; de deuren en luiken, met de losse paneelen vergaard en van goede sluitingen voorzien, zullen zoodanig geregeld en verdeeld zijn als tot onverhinderte toegang der differente binnendeelen noodzakelijk is, de Ronde bekleeding der kappen, en al het lijstwerk der kast zal zuiver geschaafd en gekarnist met lijn worden te zamen gevoegd.

Artikel 2.

Ornamentwerk.

Het Ornament of Snijwerk op de Teekening afgebeeld, zal van fijn greenen of zacht lindenhout, zonder spint of kwasten zuiver en diep worden gesneden (...)

Artikel 3.

De Windladen.

De windladen met derzelve pijpstocken, roosterborden, parallelen of slepen, dammen, cansellen en ventielen moeten van 1ste kwaliteit zuiver uitgewerkt eiken wagenschot worden vervaardigd en zullen zoodanig accuraat berekend, en ruim verdeeld wezen, dat elke pijp zoowel als alle de Registers te zamen eene Egale vaste wind ontvangt en tot goede vrije uitspraak en gemakkelijke stemming vereischt wordt (...) De speelventielen zullen los in hun pennen werken om uitgenomen te kunnen worden(...)

Artikel 4.

De Blaasbalgen.

De drie blaasbalgen zullen bestaan, uit eene horizontale opgaande of magazijnbalg, en twee daaronder schuins liggende schepbalgen of aanvoerders, welke door eene balans, gemakkelijk in werking worden gebragt (...) De geheele in en uitwendige belering der Blaasbalg zal met wit schapenleder en Engelsche lijn geschieden (...)

De Sint-Janskerk in Deinum ‘met sipel op ‘e toer’. (Foto: Riemer G. van der Veen, Leeuwarden; fotofenderlee.com)

Artikel 11.

Het metalen pijpwerk.

De Prestant of gezigt pijpen zullen van zuivere staven Engels Lam vlag-tin gemaakt, met niet meer dan 1/10 deel lood vermengd mogen wezen. (...) De samenstelling van het metaal voor de benodigde binnen staande pijpen zal zijn, 2/3 zuiver Spaansch lood, bij 1/3 Engelsch tin(...)

Artikel 13.

Intonatie der labiaal stemmen.

De Stemmen tot het Hoofdmanuaal behoorende moeten algemeen Rond, en krachtvol worden geïntoneerd, terwijl die van het tweede manuaal of bovenwerk, een ieder in derzelve karakter gematigd sterk en zacht maar vooral tedere en snijdende intonatie zullen hebben, elk register zal op zichzelf zoowel als het geheele werk te zamen pikant moeten aanspreken.

Artikel 14.

Constructie, intonatie der Tongwerken.

De Tongwerken zullen betrekkelijk derzelver constructie opslaande tongen hebben; de hopen of stevels van eiken of greenen, en de koppen van een andere fijne houtsoort gemaakt (...) zullende eene zuivere en vaardige aanspraak moeten bezitten.

Artikel 15.

Toonshoogte en Stemming.

De toonshoogte van het Orgel zal die van

De originele, bewaard gebleven orgelbank met rugleuning. (Foto: Riemer G. van der Veen, Leeuwarden; fotofenderlee.com)

het ordinair orchest zijn, en de stemming van het geheele werk naar eene welverdeelde gelijkzwevende temperatuur zuiver worden volbragt op eene luchtpersing of windzwaarte van 30 a 32 graden.

Artikel 21.
Aanneming Som.
Het Orgel, naar de aard van dit Bestek en Teekening, op de deugdzaamste en fraaijste wijze vervaardigd, zal door den aannemer worden geleverd, voor de Som van Drie Duizend Nederlandsche guldens, benevens het oude kerkorgel.

Artikel 23.
De aannemer zal verplicht zijn, bij het wegruimen van het oude kerkorgel, of als zulks eerder benodigd mogt zijn, Een Seraphijne Orgel ten gebruike te leveren, tot dat het nieuwe orgel speelvaardig ter plaatze is afgewerkt.

(w.g.) W. Hardorff, Orgelmaker
W.A. Runia Adm. Kerkv.
Jan M Kingma Kerkvoogd

Het onderhoud van het orgel berustte tot 1885 bij Hardorff, later de Fa. Hardorff en Zoon, geleid door Hardorff's schoonzoon Johan Frederik Kruse. Bakker & Timmenga nemen dit later over, in 1962 gevolgd door heer W. Eppinga te Britswerd. Door hem werd niet nader omschreven onderhoudswerk uitgevoerd, waarbij de discant van de oorspronkelijke Viola 8 voet werd ingekort tot een Quint 3 voet. De pijpen van het klein octaaf werden afgekoppeld en bleven onaangetast. Een restauratie van het 'strikt noodzakelijke' door de Fa. Bakker & Timmenga uit Leeuwarden in 1976 behelsde voornamelijk de technische staat van het instrument. Hierbij werden de windladen zorgvuldig gerestaureerd en voorzien van hechthouten platen. De discant van de Quint 3 voet/Viola 8 voet werd weer verlengd. Het orgel bleef een zeer goed bewaard monument dat bij uitstek het oeuvre van de orgelmaker Hardorff vertegenwoordigt. Andere onderdelen die in 1976 eigenlijk ook gerestaureerd moesten worden, zoals balgen, Bourdonlade, mechaniek en reparaties aan houten pijpwerk, zijn wegens geldgebrek ongemoeid gelaten. Na de restauratie door Bakker & Timmenga is het onderhoud terechtgekomen bij Tj. Heidinga, daarna bij Orgelmakerij Steendam, Fa. Kaat & Tjhuis en orgelmakerij Reil. Het instrument genoot enige bekendheid door radio-uitzendingen van kerkdiensten etc. door de IKON en voorheen ook de NCRV.

De kerk raakte in de zestiger jaren van de twintigste eeuw zodanig in verval dat in 1970 de zaak op instorten stond. Letterlijk zelfs. De restauratie die toen in allerij tot stand kwam betekende tevens het einde van het 19e-eeuwse interieur, uitgezonderd het orgel en de wand eronder. Onder leiding van architectenbureau Wiersma en Brugman te Leeuwarden werd de ruimte ontdaan van de houten vloer, alle banken en de preekstoel.

Het nog lege, maar in de nieuwe kleur geschilderde front.
(Foto: Dirk Bakker)

Het gerestaureerde orgelfront.

(Foto: Riemer G. van der Veen, Leeuwarden; fotofenderlee.com)

Een andere (17e-eeuwse) eiken preekstoel uit de Hervormde Kerk van Hem (Noord-Holland, gesloopt in 1872) kwam in de plaats van de vorige.

Ter gelegenheid van de interieurrestauratie van 1970-1972 werd ook de kleur van het orgel aangepakt. De orgelkas, inclusief het snijwerk en alle ornamenten werden tot op het hout ontdaan van verflagen. Daarna is met behulp van plamuur en een moderne laklaag de orgelkast aan de buitenzijde geschilderd met een dekkende crème van een synthetische verfsoort waaraan men bij het vernieuwde interieur niet erg behoefde te wennen. Alleen bij de bewaard gebleven orgelbank (met leuning) kon men naar mate de tijd verstreek nog restanten van dekkend bruin en daaronder een mahonie-imitatie aantreffen. Het snijwerk was met moderne schroeven vastgezet en daardoor gescheurd en verbrokken.

Vanaf het begin van de jaren 2000 kwamen er steeds meer klachten over de bespeelbaarheid en stemming van het orgel. De conditie van de windladen gaf geef krimp, maar die van het houtwerk van orgelkas, orgelwanden en balustrade des te meer. Rigoreus stoken met de heteluchtverwarming uit 1972 had veel ernstige krimpscheuren in het grenenhout achtergelaten. De restauratie van het schilderwerk werd in 2017 opgedragen aan restauratie-schildersbedrijf De Jongh uit Waardenburg, in nauwe samenwerking met schilder Lolle Schakel uit Parrega. De kas en balustrade zijn hierbij weer in de kleuren en versamenstelling van 1865 geschilderd. De frieslijst, kolonetten en bijbehorende ornamentiek zijn gemarmerd. Bladgoud is opnieuw aangebracht. Het overige schilderwerk is dekkend uitgevoerd in ivoorkleur. Ook het snijwerk is - na restauratie - opnieuw geschilderd in ivoor, afgezet met bladgoud.

Mense Ruiters Orgelmakers BV uit Ten Post kregen de opdracht het orgel te restaureren en uit te breiden met een vanaf de bouw gereserveerde Klarinet 8 voet en een inliggende tremulant. De restauratiewerkzaamheden bestonden uit het herstel van frontpijpen, houten pijpwerk, windkanalen, het aanbrengen van een nieuwe stemplank voor het bovenwerk, restauratie van de magazijnbalg en claviatuur.

Tijdens de restauratie vonden we aan de binnenkant van de (fraaie) balgenkas een potlood-aantekening: "gemaakt door Bauke Coree. 31 Maart 1865 - geheel eigen vinding"

Bauke Lammerts Coree was een Deinumer timmerman. Hij is geboren te Leeuwarden in 1830 en overleed te Deinum in 1903.

Uit de correspondentie van de kerkvoogdij in 1864-1865 lijkt het erop dat Hardorff bij het transport soms gebruik maakte van één

assistent. Bij de bouw zelf wordt uitsluitend over "den heer Hardorff" gesproken. Als er tijdens de bouw van het orgel in Deinum assistentie nodig is wordt dat door timmerman Coree verzorgd.

DIRK BAKKER

De dispositie van het Deinumer orgel is als volgt:

Manuaal (C-f3):	
Prestant 8 voet	C-h1 in het front; c2-f3 op de lade.
Bourdon 16 voet	C-F op aparte (Bourdon-)lade; C-h0 eiken gedekt; c1-f3 metaal gedekt; relatief wijde mensuur.
Holpijp 8 voet	C-H eiken gedekt; c0-f3 metaal, gedekt.
Octaaf 4 voet	
Roerfluit 4 voet	C-b2 gedekt, metaal met korte en enge roeren; h2-f3 conisch open.
Octaaf 2 voet	
Cornet 3 sterk D	Op c1: 5 1/3 voets koor c1-h1 gedekt; rest wijd open; 4 voets koor wijd open; 3 1/5 voets koor wijd open.
Basson 8 voet B	Metalen stevels zonder voetspits, in stok verzonken. Loden koppen en tinnen kelen. Metalen bekens cilindrisch op conisch onderstuk.
Trompet 8 voet D	Factuur als Basson. Met trechtervormige metalen bekens.
Bovenwerk (C-f3):	
Salicet 4 voet	C-h0 in het front (bovenste middentoren en zijvelden; van de zijvelden is aan iedere zijde een frontpijp loos). Expressions.
Viola 8 voet	C-H gecombineerd met Fluit dolce 8 voet; c0-h0 dwars op pijpenbank afgevoerd; vanaf c1 op de lade. Oorspronkelijk geheel van 90% tin. Expressions (gedeeltelijk gereconstrueerd). Driehoekige afwijkende onder- en bovenlabiumvorm (origineel) met inscriptie: "Fiola"
Fluit dolce 8 voet	C-H eiken gedekt; c0-f3 metaal gedekt.
Prestant 8 voet D	Uitgevoerd met forse baarden.
Fluit d'amour 4 voet	C-f2 metaal, gedekt; fis2-f3 conisch open.
Speelfluit 2 voet	metaal, conisch open.
Klarinet 8 voet	2018. Naar voorbeeld van het orgel te Menaldum. Metalen stevels en koppen, bekens cilindrisch op onderconus, voorzien van losse trechtervormige opzetstukken.
Pedaal (C-h0):	
	aangehangen.
Tremulant	Inliggend, 2018.
Ventil	
Afsluiting Manuaal	
Afsluiting Bovenwerk	
Pedaalkoppel	door Hardorff "pedaal verzetting" genoemd.
Klavierkoppeling	
Toonhoogte:	a1= 435 Hz bij 17°C
Winddruk:	73 mm WK

Labiumvorm zoals gebruikelijk bij Hardorff: ronde bovenlabia bij de gedekte pijpvormen, spitse, relatief korte bovenlabia bij de open pijpen. Baarden zijn aangebracht voor vrijwel alle gedekte pijpen en de Prestant 8 voet discant van het Bovenwerk.

Orgels die van zich deden spreken

Spiering-orgels in Wâlterswâld en andere Friese plaatsen

Sinds 2000 bevindt zich in de gereformeerde kerk vrijgemaakt van Wâlterswâld (Wouterswoude) een positief dat in 1972 geleverd werd aan het kerkelijk centrum De Fontein in Dokkum. Het positief kwam vrij toen de De Fontein het Reil-orgel uit de gesloten Noorderkerk van Dokkum kocht. Even leek het positief van Van Vulpen een nieuwe bestemming in de Grote Kerk van Harlingen te vinden, maar het kwam uiteindelijk in Wâlterswâld terecht. Daar verving het een elektronisch orgel. Dit elektronische Heyligers-orgel had een orgel van de Dordtse orgelfabrikant Spiering vervangen, dat niet langer mee ging. Het werd gedemonteerd en kreeg geen nieuwe bestemming, ook onderdelen niet. Daarvoor was de kwaliteit te slecht.

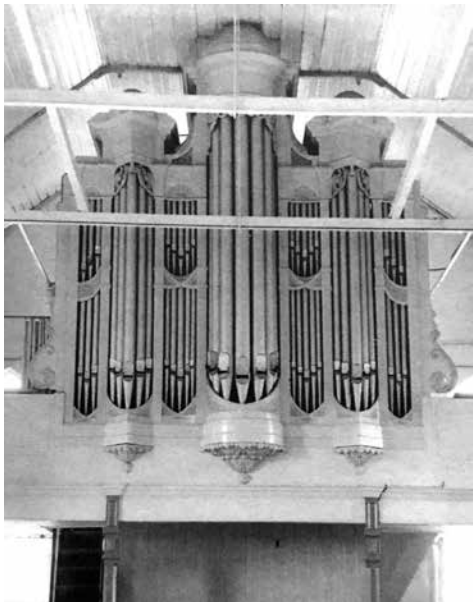
We duiken in de geschiedenis van de weinige Spiering-orgels die Fryslân gekend heeft. Wat Wouterswoude betreft, gebeurt dat door informatie uit kranten van vroeger, internet en vooral door verhalen van enkele personen die het Spiering-orgel gekend of gespeeld hebben. Op grond van documenten is weinig over het orgel te achterhalen. Zo zijn uit een bedrijfsarchief geen gegevens te putten want, zo deelde de heer M. Spiering uit Dordrecht me mee, dat is volledig verloren gegaan. Ook zijn er geen oud-werknemers van orgelmakerij Spiering meer in leven, zo zei deze telg uit de familie van de orgelmakers. Kenners van de orgelgeschiedenis in en rond Dordrecht en omgeving konden slechts beamen dat weinig over de orgelfabrikant Spiering bekend is.

Het begin van de orgelmakerij Spiering ligt in 1888. Machiel Spiering, aanvankelijk houtvlotter van beroep, vestigt zich dan in Dordrecht. Hij begint een muziekhandel die volgens diverse krantenadvertenties al snel aan de Voorstraat gevestigd is. Volgens het Algemeen Dagblad regio Dordrecht van 11 augustus 2016 opende hij in 1890 een zaak om 'automatische muziekinstrumenten, speeldozen, violen, zithers, mandolines, banjo's en harmonica's te kopen, te ruilen of te laten repareren.' Een andere bron zegt dat Machiel Spiering zich in 1888 als ondernemer in Dordrecht vestigde en dat hij na 1899 winkels had aan de Voorstraat 405 (piano's en orgels) en op nummer 386 (muziekinstrumenten). Een advertentie in het Nederlands Dagblad van 27 november 1971 bevestigt 1888 als oprichtingsjaar van de onderneming.

Advertentie in de Bredase Courant van 2 december 1937.

Na zijn overlijden heeft zoon Machiel het bedrijf voortgezet. Rond 1930 werd het bedrijf door Thijs Spiering overgenomen. Spiering groeide uit tot een bloeiend bedrijf van kerkorgelbouw en pianooverkoop. De zaak had in de hoogtijdagen twintig orgelbouwers in dienst. Tot het eind jaren vijftig of begin jaren zestig van de vorige eeuw heeft Spiering als 'kerkorgelfirma' bestaan. Op de website orgbase.nl zijn nog 83 orgels van 'orgelfabriek' Spiering te vinden. Verreweg de meeste daarvan zijn na 1945 verloren gegaan of zijn omgebouwd dan wel deels in nieuwe orgels verwerkt. In 2005 wilde de laatste telg van de familie Chiel Spiering de winkel, gespecialiseerd in bladmuziek maar waar ook instrumenten werden verkocht en gerepareerd, sluiten. Twee dames, die voorheen voor Spiering werkten, zetten de zaak toen voort, maar in augustus 2016 viel dan toch het doek voor de winkel, een begrip in de stad Dordrecht. Na 126 jaar werd de muzikwinkel Spiering beëindigd. Uit de vele advertenties van Spiering wordt

Het Spiering-orgel (1937) in het vroegere kerkgebouw van de christelijke gereformeerde gemeente in Murmerwoude.

(Foto uit 'De Poorten van Sion')

duidelijk dat in meer gehandeld werd dan alleen orgels. Wat echter niet duidelijk wordt, is wanneer precies de firma Spiering zich met de levering van (kerk)orgels bezig hield en evenmin wat Spiering daarbij zelf produceerde en wat het bedrijf van anderen inkocht.

In de lijst van 83 Spiering-orgels op orgbase.nl zijn er 4 in de provincie Fryslân te traceren: Dokkum, Hilaard (tegenwoordig Hilaard), Terkaple en ook Schiermonnikoog. Een vijfde Spiering-orgel dat in Fryslân gestaan heeft, is niet via orgbase te vinden en dat is het voormalige orgel van de gereformeerde kerk vrijgemaakt in Wâlterswâld. Afgaande op de Dordrechtse Courant van 26 april 1937 zou ook het Friese Winsum een Spiering-orgel gehad moeten hebben. Volgens het krantenbericht werd daar de bouw van een pneumatisch kerkorgel in de Ned. Herv. kerk van Winsum (Fr.) aan de firma M. Spiering te Dordrecht gegund. In het Friese Winsum staat echter tot op de dag van vandaag in die kerk een Hardorff-orgel uit 1875. Afgaand op orgbase.nl gaat het waarschijnlijk om het Groninger Winsum. In de Dordrechtse Courant van 1 juni 1937 wordt gemeld dat de 'firma M. Spiering alhier de plaatsing van een kerkorgel met 2 klavieren en pedaal in [sic] Chr. Geref. Kerk van Murmerwoude (is) opgedragen'. Van dit laatste orgel maakt orgbase.nl eveneens geen melding.

Murmerwoude (Damwoude)
Schaarse informatie over de orgels in de genoemde kerk van Murmerwoude (nu deel van Damwoude) is te vinden in het boek 'De poorten van Sion. 100 jaar geschiedenis van de Chr. Geref. Kerk Damwoude' (Damwoude, z.j.). De christelijke gereformeerde gemeente van het toenmalige Murmerwoude werd gesticht in 1900. Al in 1901 werd een nieuw kerkgebouw voor de pas geïnstitueerde gemeente gebouwd. Vroeg beschikte de kerk reeds over een orgel. Volgens Jan Jongepier heeft het eerste orgel van de kerk kenmerken die aan Verhofstad doen denken (blz. 31 van 'Vijf eeuwen Friese Orgelbouw'). Wanneer precies dit orgel werd aangeschaft, is onbekend. Het jubileumboek 'De poorten van Sion' vermeldt dat notulen al in 1917 spreken van een orgel dat geregeld gestemd wordt.

Niettemin kende de gemeente toen ook nog een voorzanger. Dit orgel werd in 1937 vervangen door een orgel van Spiering. Het jubileumboek zegt, dat 'aan de notulen geen duidelijke gegevens te ontleen (zijn) over het toenmalige orgel'. Wel wordt vermeld dat voor de windvoorziening van een orgeltrapper gebruik gemaakt moest worden. Enigszins geheimzinnig stelt het boek: 'Het orgel heeft echter wel van zich doen spreken'. Even later wordt deze geheimtaal over het Spiering-orgel gedecodeerd: 'Dit oude orgel heeft veel problemen gegeven, zoals dat in veel gemeenten in die tijden het geval was'. Of het hier een door Spiering bij Standaard besteld orgel betrof is niet te zeggen, evenmin of het om een aan Spiering toegeleverd front ging. Rond 1960 – tegen het einde van de firma als kerkorgelleverancier – is het Spiering-orgel gerestaureerd. Dat gebeurde door de orgelbouwer Spiering zelf onder begeleiding van een adviseur. Het orgel heeft gefunctioneerd tot in 1975 de nieuwe Sionskerk werd betrokken. De oude kerk van 1901 werd toen afgebroken. Het nieuwe kerkgebouw kreeg een nieuw orgel (23/II/P) van Van den Heuvel (1977) waarin enig pijpwerk van het oude Spiering-orgel werd verwerkt.

Dokkum

In de Christelijk-Gereformeerde Kerk van Dokkum stond tot 1977 een orgel van M. Spiering uit 1923, aldus orgbase.nl. Volgens het bericht in het Nieuwsblad van het Noorden dateerde het Spiering-orgel van 1932 en niet van 1923. Het betrof een nieuw instrument met 14 stemmen verdeeld over twee manualen en een (vrij) pedaal. Toets- en registertractuur waren ook bij dit instrument pneumatisch. In 1960 is de dispositie door Roelof Kamp en Zn gewijzigd.

Nieuw kerkorgel.
I n de Chr. Geref. Kerk te Dokkum werd gisteren een nieuw kerkorgel in gebruik genomen. De plechtigheid werd geleid door pastor-loci ds. D. Henstra, die zijn gehoor bepaalde bij 2 Kon. 3:15.
De heer Strating, orgeliste te Winschoten, nam vervolgens het nieuwe instrument in gebruik en voerde op voortreffelijke wijze verschillende orgelnummers uit. Het nieuwe orgel is een alleszins volwaardig instrument met vele sprekende registers.
Ds. Gruppen van Zwaagwesteinde sprak namens de aanwezige kerken uit de klassis woorden van gelukwens tot de gemeente met dit waardevolle en schoone orgel.
Het orgel is gebouwd door de heeren Spiering van Dordrecht.

Bericht over de ingebruikname van het Spiering-orgel in het Nieuwsblad van het Noorden van 16 augustus 1932.

In het instrument moet pijpwerk van het Kruse-orgel uit de oude gereformeerde kerk van Kollum verwerkt zijn. Dit instrument van Kruse was in 1925 door Dekker van Kollum naar Dokkum overgeplaatst en toen Spiering het orgel van 1932 in 1950 verbouwde, uitbreidde en elektropneumatisch maakte werd het binnenwerk van Kruse hergebruikt. Dat alles in de oude Kruse-kas. Zoals gezegd is er in 1960 nog aan het orgel gewerkt. Tenslotte leverde Mense Ruiter in 1977 het huidige orgel aan de Christelijk-Gereformeerde Kerk van Dokkum. Ook in dit nieuwe instrument werd oud binnenwerk van het Kruse-orgel verwerkt. De oude kas ging naar Engelum waarvoor Mense Ruiter een geheel nieuw binnenwerk leverde (1980).

Schiermonnikoog

In het Cultureel Ontmoetingscentrum Schiermonnikoog COS (de voormalige Ontmoetingskerk) bevond zich van 1932 tot 1965 een orgel met één manuaal en pedaal van de firma Spiering. Dit orgel had pneumatische kegelladen. De kas van het instrument werd gemaakt door Bakker & Timmenga en dateerde van 1884. De oudere wangen van de orgelkas werden wellicht gemaakt door Van Gruisen. Op 3 augustus 1933 meldt het Leeuwarder Nieuwsblad dat 'de plaatsing van een nieuw pijporgel in de Geref. Kerk te Schiermonnikoog is opgedragen aan de Electriscche Kerkorgelfabriek M. Spiering te

Dordrecht'. In verband met een restauratie van het kerkgebouw is de orgelkas in 1965 gerestaureerd. De firma Leeftang bouwde toen onder advies van Lambert Ern  tevens een nieuw binnenwerk in de kas. Op 19 december 1965 is het orgel in gebruik genomen.

Hilaard

Ook het Spiering-orgel in de Gereformeerde Kerk van Hilaard (thans Hilaard geheten) is niet meer aanwezig. Het was een nieuw orgel dat Spiering in 1920 leverde ter vervanging van een tweedehands orgel dat Jan Proper in 1894 aan de kerk in Hilaard had geleverd. Dit Spiering-orgel zou in 1965 zijn vervangen door een orgel dat door J.J. Harkema werd geplaatst. Het betrof een ouder orgel, waarvan het front niet werd geplaatst. Dit kwam terecht in de kerk van de Vrije Evangelische Gemeente in Groningen, waar het als schijnfront voor een elektronisch orgel kwam te staan. De gereformeerde kerk van Hilaard sloot in 1984. Vanaf 2000 is deze kerk het onderkomen van de Koptisch-orthodoxe kerk. Eerst ging het om een dochtergemeente van de Koptisch-orthodoxe kerk te Amsterdam, maar sinds oktober 2008 gaat het om een eigen zelfstandige gemeente. Er is thans geen orgel meer in de kerk aanwezig. Het is onbekend wat er met het Spiering-orgel gebeurd is. Het College van Rentmeesters van de protestantse gemeente in Hilaard heeft laten weten niemand te kennen die iets over een Spiering-orgel in Hilaard zou kunnen vertellen.

Terkaple

Het Spiering-orgel in de hervormde – nu protestantse – kerk van Terkaple is nog in gebruik. Het gaat om een instrument dat in 1924 nieuw door de firma M. Spiering te Dordrecht werd geleverd. Geleverd maar waarschijnlijk niet gemaakt. Volgens een rapport van Jan Jongepier is het totale instrument door Spiering zo goed als zeker bij een Duitse toeleverancier besteld en vervolgens doorgeleverd. Hij noemt 1932 in plaats van 1924 als jaar van levering. Het orgel verkeert nog in originele staat en telt 4 stemmen op één manuaal en aangehangen pedaal. Alleen het roldeksel van de speeltafel is verwijderd en de frontkleuren zullen van latere datum zijn. Toets- en registertractuur zijn pneumatisch. Het orgel was en is in onderhoud bij Bakker & Timmenga, Leeuwarden. Jan Jongepier schrijft aan het eind van zijn rapport: 'Het orgel bezit een onbuigzaam, hard en steriel klankkarakter, zonder enige muzikaliteit of souplesse'. Het instrument was steeds meer storingsvrij gaan vertonen. Het einde van een storingsvrije levenscyclus kwam in zicht. Kosten van herstel kan de gemeente niet opbrengen: kerkgebouw en orgel bezitten geen monumentale status, dus subsidies zijn niet of nauwelijks te verwachten. Bovendien de kerk net in 2016-2017 voor

Foto van het Spiering-orgel in Terkaple.
(Foto: Riemer G. van der Veen, Leeuwarden)

een kwart miljoen euro gerestaureerd. En wat het orgel betreft achtte Jan Jongepier dit orgel ‘vanuit technisch, artistiek en muzikaal opzicht’ grote financiële offers niet waard.

Wouterswoude

Een Spiering-orgel in Fryslân dat op de site orgbase.nl niet wordt genoemd, is het afgebroken orgel van de gereformeerde kerk vrijgemaakt (GKv) in Wouterswoude, dat tegenwoordig officieel Wâlterswâld heet. Dat Spiering-orgel was afkomstig uit Zwaagwesteinde (nu De Westereen geheten). In het veranderende Friese orgellandschap speelt De Westereen momenteel een rol door de verkoop van de gereformeerde Rotondekerk. In juni 2015 fuseerden de gereformeerde gemeente (‘synodaal’) en de hervormde gemeente tot één protestantse PKN-gemeente. De gereformeerde Rotondekerk is inmiddels verkocht.

De buitenmuren van het gebouw blijven staan en daarbinnen zullen appartementen vrijrijzen. De hervormde Torenkerk zal worden ‘vernieuwbouwd’ en krijgt daardoor een grotere kerkzaal. Om te bepalen welk orgel uit de beide kerken zal worden verkocht en welk orgel men zal blijven gebruiken, heeft men orgeladviseur Theo Jellema om advies gevraagd. Deze heeft beide orgels onderzocht en geadviseerd het Pels-orgel (10/II/P; 1965) uit de hervormde Torenkerk te behouden. Het Koch-orgel (13/II/P; 1974) staat inmiddels te koop. Daarmee zal hoogstwaarschijnlijk één van de drie Koch-orgels (Burgum, Haule en De Westereen) die de provincie Fryslân momenteel telt, verdwijnen.

Het begin van het Spiering-orgel in Wâlterswâld ligt in de christelijk gereformeerde kerk van Zwaagwesteinde. In 1916 werd in Zwaagwesteinde een eigen, zelfstandige christelijk gereformeerde gemeente gesticht. Aanvankelijk kerkte de nieuwe gemeente in een schuur en een bakkerij. Er werd een klein kerkje gebouwd dat vanaf 1914 werd gebruikt. Dit kerkje werd in 1925 vervangen door een nieuw kerkgebouw. De nieuwe kerk kreeg de begrijpelijke naam Rehoboth. Het huidige kerkgebouw met dezelfde naam dateert van 1975-1976.

De kerk van 1925 kreeg in 1929 een orgel. In de eerste jaren kende de gemeente geen orgelbegeleiding. Een ‘opperzangmeester’ zette een psalm in en de kerkbezoekers-gemeenteleden volgden dan wel. Vanaf 1922 was een harmonium voor begeleiding van de kerkzang aanwezig. Dit ging mee naar het nieuwe kerkgebouw van 1925 waarna in 1929 een pijporgeltje werd aangeschaft, ge-

bouwd door de firma Spiering uit Dordrecht. In de Dordrechtse Courant van 11 februari 1929 wordt van de opdracht tot de bouw ervan melding gemaakt.

Het Spiering-orgel kwam in Zwaagwesteinde op een galerij boven de ingang te staan. Het was maar een klein orgel zonder pedaal. Het was eigenlijk té klein, vooral na de uitbreiding van de kerk in 1934. In het Nieuwsblad van het Noorden van 31 mei 1934 is van deze kerkvergroting verslag gedaan. Omdat er geen windmotor was, moest een orgeltrapper blaasbalg en instrument altijd van wind voorzien. De firma Spiering had de kerkenraad indertijd geschreven dat het een goed instrument was, maar dat viel toch tegen. Geert Postma die sinds 1929 kerkorganist was, moest het orgel vaak repareren. In 1942 werd er nog overwogen een windmotor aan te schaffen, maar vanwege de prijs (250 gulden) besloot men daar voorlopig van af te zien. In 1954 werd het orgel verkocht.

Geref. kerk (art. 31)
Wouterswoude kreeg een orgel
In de Gereformeerde Kerk (art. 31) te Driesum-Wouterswoude, die in 1953 in gebruik is genomen, werd de samenhang in de dienst tot nu toe steeds begeleid met enkele blaasinstrumenten. Daarin is nu verandering gekomen, doordat de gemeente het oude orgel van de Chr. Geref. Kerk te Zwaagwesteinde heeft aangekocht, en dit orgel door de heer H. Faber van Dokkum heeft laten reviseren en plaatsen.

Bericht uit de Leeuwarder Courant van 18 maart 1955.

Twee personen die dit instrument nog hebben bespeeld. Gjelt Visser uit Damwâld en Siebe Reiding uit Frieschepalen, vertelden me verschillende wetenswaardigheden over dit Spiering-orgel.

Volgens Gjelt Visser kreeg het Spiering-orgel bij de plaatsing in Wouterswoude een windmachine. Omdat deze op een plek stond waar nogal – soms te – koude lucht werd aangezogen, was dit niet altijd een succes. Siebe Reiding vult aan: ‘De gereformeerde kerk vrijgemaakt in Wouterswoude werd in 1952 gebouwd. In 1955 werd het Spiering-orgel vanuit Zwaagwesteinde naar Wouterswoude overgeplaatst. Het was een pneumatisch instrument met 5 stemmen en werd in Wouterswoude geplaatst door Faber uit Dokkum. Tot 1968/69 heb ik erop gespeeld. Toen was het orgel totaal versleten. De jaren

Het Heyligers-elektronicum achter een ‘nepfront’ van Spiering-pijpen in de gereformeerde kerk vrijgemaakt van Wouterwoude. Waar destijds de speeltafel stond, staat nu het positief van Van Vulpen. (Foto: Siebe Reiding, Frieschepalen)

daarvoor moest Faber het orgel dikwijls met kunst- en vliegwerk aan de praat houden.’ Het Spiering-orgel kende de volgende dispositie: Prestant 8 voet, Viola di gamba 8 voet, Holpijp 8 voet, Octaaf 4 voet, Aeoline 8 voet. Het instrument bezat verder een zogenaamd superkoppel. Deze dispositiebeschrijving is ontleend aan de Kollumer Courant. Curieus daarbij is dat de krant zegt deze te hebben opgemaakt aan de hand van de nog voorhanden zijnde naamplaatjes van de registerknoppen. Het orgel was toen inmiddels al gesloopt.

Van begin 70’er jaren tot eind jaren negentig is in de GKv van Wouterswoude gebruik gemaakt van het Heyligers-elektronicum dat in 2000 werd vervangen door het Van Vulpen-positief uit Dokkum.

Tot een verbouwing in de 80er jaren bevond de preekstoel zich onder het front van het orgel in de kerk. Het klankbord van de kansel, die zich aan de oostzijde van de kerkzaal bevond, is nog aanwezig. Bij die verbouwing is het kerkinterieur heringericht en sindsdien staat de kansel aan de westzijde van de kerkzaal. De speeltafel van het Heyligers-orgel verhuisde toen van de zuidoosthoek naar de noordwesthoek van de kerkzaal. Het positief van Van Vulpen, dat sedert 2000 gebruikt wordt, staat in de zuidoosthoek op de plek waar tot die tijd de speeltafel van het Heyligers-instrument stond.

Heyligers Orgelbouw BV te Ermelo heeft vanaf 1968 tot midden jaren ‘90 van de vorige eeuw klassieke elektronische kerkorgels en huiskamerorgels vervaardigd. Onderhoud en service werden daarna nog bijna 10 jaar voortgezet, maar in 2003 werd het bedrijf officieel opgeheven. Onderhoud, reparatie en service zijn sindsdien voortgezet door Musitronics te Ermelo.

Wouterswoude vrijgemaakt was de tweede kerkelijke gemeente in de regio die een Heyligers-instrument aanschafte. De gereformeerde kerk van Engwierum was haar eind 1970 voorgegaan. Enkele gemeenteleden uit Wouterwoude, waaronder Siebe Reiding, gingen januari-februari 1971 daarom in Engwierum op bezoek om het Heyligers-orgel te ‘keuren’ alvorens zelf zo’n instrument aan te schaffen. Of dit inderdaad 1971 was, staat niet vast. We konden dit niet aan de hand van het Nieuwsblad voor Noord-Oost Friesland (de Kolummer krant) verifiëren. Ook op basis van het bedrijfsarchief van Musitronics kon het precieze jaartal niet achterhaald worden. De dispositie van het Heyligers-elektronicum in Wouterswoude was:

Ondermanuaal: Prestant 8 voet, Octaaf 4 voet, Woudfluit 2 voet, Mixtuur 1-4 sterk, Trompet 8 voet.

Bovenmanuaal: Holpijp 8 voet, Roerfluit 4 voet, Prestant 2 voet, Nasard 1 1/3 voet, Sexquialter 2 sterk, Regaal 8 voet en Tremulant.

Pedaal: Subbas 16 voet, Prestant 8 voet, Gedekt 8 voet, Fagot 16 voet, Schalmei 4 voet. Koppels: Man.1-Man.2, Ped-Man.1 en Ped-Man.2.

Volgens een krantenbericht naar aanleiding van de aanschaf van het Heyligers-orgel in Wouterswoude kan ‘men hier vrijwel alle orgelwerken op spelen en het zal van de organist(en) afhangen of dat ook gebeurt’.

Van Spiering via Heyligers naar Van Vulpen

Momenteel staat in de GKv van Wâlterswâld een positief uit de Dokkumer Fonteinkerk waar in 2000 het Reil-orgel uit de gesloten Noorderkerk in Dokkum werd geplaatst. Het positief van Van Vulpen verhuisde naar Wouterswoude ter vervanging van het elektronisch Heyligers-orgel dat door de verbouwingen van de kerk in conditie achteruit was gegaan. Voordat het Van Vulpen-orgel werd geplaatst, moesten enkele blazers – net als van 1952 tot 1955 – enige tijd de gemeentezang begeleiden.

Aan de komst van dit instrument naar Wouterwoude zit ook een verhaal vast. Eeuwe Zijlstra, organist in Groningen en Harlingen, vertelde het ons.

In Harlingen waren de plannen tot restauratie van het Hinsz-orgel in een vergevorderd stadium. Eeuwe Zijlstra, titulair organist van de Harlinger Grote Kerk liet het Van Vulpen-positief kopen door zijn vader. In Harlingen zou het tijdens de restauratie het grote Hinsz-orgel kunnen vervangen en daarna zou het als koororgel kunnen dienen en bij bepaalde concerten gebruikt kunnen worden. Vader Zijlstra bood Harlingen het Van Vulpen-positief in eeuwig bruikleen en gratis te gebruiken aan.

Alles leek volgens het plan van Eeuwe Zijlstra te verlopen. Het positief zou gezien vanaf de hoofdingang (westzijde) links in het dwarsschip dicht onder de galerij geplaatst worden. Maar ... enkele gemeenteleden gingen bezwaar maken tegen het feit dat het Van Vulpen-positief hun het zicht op de preekstoel zou ontnemen en zij wensten hun vaste zitplaats onder geen beding voor het instrument op te geven! Hoewel de leden van het kerkbestuur aanvankelijk positief tegenover de plannen van Zijlstra met het Van Vulpen-positief stonden, gingen vervolgens sommigen met de bezwaren van de bewuste kerkgangers mee. Daarmee was de consensus in de kerkelijke gemeente definitief weg

Psalm of gezang?

Uit de tijd van het Spiering-orgel vertelt Gjelt Visser het volgende:

“Het was de tijd dat we nog op hele noten zongen, bij wijze van proef werd alleen de psalm vóór de preek ritmisch gezongen. We hadden toentertijd nog geen telefoon en als er dan een dominee van elders kwam preken, dan wist ik pas 10 minuten voor de dienst begon, wat er gezongen ging worden. De koster kreeg van de gast-dominee het briefje met de psalmen erop, schreef die met een krijtje op het tekstbord en gaf het dan aan mij. Daarna ging ik naar boven, naar het orgel.

Op een keer kwam ds. Noord sr. preken, maar hij had een gezang op het briefje geschreven, waarop de koster zei: ‘Gezangen zingen wij hier niet’. ‘Dan ben ik hier verkeerd, want in mijn kerkverband wordt dat lied wél gezongen’, antwoordde de dominee. En hij deed alsof hij zijn jas weer aantdeed en zou vertrekken. Toen zei de koster: ‘Dominee, nu moet u niet zo raar doen, want u weet heus wel dat we geen gezangen zingen’. De dominee kraste het gezang toen door en vulde er voor in de plaats Psalm 96 vers 1 in: Zingt, zingt een nieuw gezang den Heere. Niet meer dan drie personen in de kerk hadden weet van de bijzondere betekenis van deze psalm”.

Het Spiering-orgel in de gereformeerde kerk vrijgemaakt te Wouterswoude.

(Foto uit het archief van Gjelt Visser, Damwâld)

Het positief van Van Vulpen (1972) in de de gereformeerde kerk vrijgemaakt van Wâlterswâld. Situatie in 2017. (Foto: Riemer G. van der Veen, Leeuwarden; fotofenderlee.com)

en werden de plannen van Zijlstra uiteindelijk afgeblazen.

Het gevolg is geweest dat het Van Vulpen-positief nooit in de Grote Kerk van Harlingen heeft gestaan: er kwam tijdelijk een lelijk elektronicum uit de 50/60'er jaren. Volgens Eeuwe Zijlstra het 'beroerste instrument' dat hij ooit bespeeld heeft. Vader Zijlstra bood daarop in mei 2000 het Van Vulpen-positief voor een vriendenprijs (f 34.000,00) aan de gereformeerde kerk vrijgemaakt in Driesum-Wouterswoude aan. Binnen elf da-

gen was de verkoop geregeld. Omdat enkele vrijgemaakte gemeenteleden zélf het instrument uit Dokkum ophaalden en naar Wouterswoude vervoerden, ging er nog f 2000,00 van de prijs af. Vanwege de (over) plaatsing gaven Bert de Jager, (es cornet), Piet Durk Meijer (trombone) en Eeuwe Zijlstra (orgel) een feestelijk concert, waarvan een cd-opname is gemaakt. Het positief van Van Vulpen functioneert nog steeds tot grote tevredenheid van de 'vrijgemaakte' gemeente in Wouterswoude.

De dispositie van het Van Vulpen-orgel:

Manuaal (C-f3): Holpijp 8 voet, Prestant 4 voet, Gedekte Fluit 4 voet, Quint (gedeeld) 3 voet, Octaaf 2 voet, Mixtuur 2 sterk
Pedaal (C-f1): Aangehangen
Toets- en registertractuur: Mechanisch
Windlade: Sleeplade

Toevoeging: Volgens organist Siebe Reiding is de Mixtuur van het Van Vulpen-positief 4-sterk en datzelfde gold voor de Mixtuur van het Heyligers-orgel.

De nis waarin zich voorheen het Spiering-front en het nepfront van het Heyligers-elektronicum bevonden, is bij de kerkvergroting die eind negentiger jaren van de vorige eeuw werd afgerond, dicht gemaakt en voorzien van een afbeelding die de gelijkenis van De Zaaier voorstelt. Deze schildering is gemaakt door Rink Douma uit Kollumerzwaag, tegenwoordig woonachtig in De Westereen (Zwaagwesteinde).

Tot slot

Drie van de hier beschreven Friese Spiering-orgels bevonden zich in de Friese Wouden (Damwâld, Dokkum, Zwaagwesteinde en Wouterswoude). Dit gebied, van Dokkum

naar het zuiden van Friesland, is vanouds een gebied met een arme bevolking met vroeger vervening en kleinschalige landbouw als belangrijkste middelen van bestaan. Hoewel dit gebied na 1945 een stormachtige ontwikkeling doormaakte, zijn in het kerkelijk palet nog de sporen van het arme verleden zichtbaar. Tijdens de 19e eeuw waren de grote boerderijen in de Wouden onder Dokkum bezit van enkele doopsgezinde families. Daarnaast waren er hervormde pachtboeren die boerderijen huurden van de hervormde kerk of van een grote landeigenaar. Naast een grote groep (land)arbeiders woonden er ook keuterboertjes en 'garde-niers' (groentetelers).

In Friesland waren juist binnen die laatste grote groep de aanhangers van de Afscheiding en de Doleantie te vinden. Zij bouwden bescheiden kerkjes (zeker de Afscheidenen) en konden zich geen dure, monumentale orgels permitteren. Bij firma's als onder andere Bak, Proper en Spiering kochten zij dan een orgel. In het boek 'De Poorten van Sion' wordt niet voor niets opgemerkt, dat Spiering 'in die tijd aan heel veel orgels in onze kerken' werkte. Met 'onze kerken' worden gemeenten in de traditie van de Afscheiding bedoeld.

Helaas waren deze orgels meestal van dubieuze kwaliteit. De onderneming wordt in krantenadvertenties verschillend aangeduid: simpelweg als firma, maar ook als elektrische orgelfabriek, elektrische kerkorgelfabriek of kerkorgelfabriek, als orgeladviseur(s), als de 'heeren Spiering' en een enkele keer als orgelfabrikant. De onderneming van Spiering handelde in meer dan alleen (kerk) orgels: fluiten, mandolines en koffergrammofonen [sic] werden aangeboden naast

piano's en orgels. Ook konden bij en door Spiering instrumenten gehuurd, gestemd of gerepareerd worden. Wat kerkorgels betreft leverde Spiering vooral pneumatische en elektropneumatische instrumenten. Het is onduidelijk welke werkzaamheden Spiering precies aan geleverde orgels verrichtte. De indruk wordt gewekt dat Spiering meer een handelaar dan een fabrikant was. Anders gezegd, de firma Spiering zal veelal orgels of orgelonderdelen ingekocht hebben en deze – na assemblage, reparatie of uitbreiding – doorverkocht hebben. In hoeverre zij zelf orgelkasten produceerde is ook onbekend. Als occasions zullen kerkorgels ook zonder meer doorverkocht zijn. Hoe dan ook, de orgels van Spiering zullen bij aanschaf niet duur geweest zijn en soms bood hij aantrekkelijke betalingsregelingen aan. Dat moet een belangrijke reden geweest zijn waarom in de Friese Wouden christelijke gereformeerde, gereformeerde en later ook 'vrijgemaakt gereformeerde' gemeenten overgingen tot de aanschaf van een Spiering-orgel. Gjelt Visser herinnert zich dat hij één keer per maand samen met zijn vader achter op de fiets op zaterdag bij de gemeenteleden langs ging om geld voor het orgelfonds op te halen. Dit kon niet voorkomen dat het Spiering-orgel te Wouterswoude in 1968/69 totaal versleten was. Organist Siebe Reiding, toen 13 jaar, mocht het instrument met een paar schoolvrienden zelfs eigenhandig slopen! Drie pijpen heeft hij er nog van bewaard en dat is al wat er aan tastbare herinnering rest van het Spiering-orgel in Wâlterswâld.

JOHAN SJOUKEMA

(met dank aan Jan Reiding, Wâlterswâld; Siebe Reiding, Frieschepalen en Gjelt Visser, Damwâld)

Klaas Doornbos, een Friese organist om útens

Klaas Doorbos (Franeke, 1964) is gezegend met een muzikaal talent. In zijn jonge jaren was hij organist van de Doopsgezinde Kerk in Harlingen. Elke zondag reed van zijn woon- en geboorteplaats Franeke naar de Friese havenstad. Afhankelijk van het weer op de fiets of met het openbaar vervoer en later in de auto. De karakteristieke, neoclassicistische doopsgezinde kerk in Harlingen herbergde een prachtig Van Gruisen-orgel uit 1811, in 1857/1858 vergroot door Van Oeckelen. Toen de kerk tot verdriet van velen in 1999 werd afgebroken, werd het orgel opgeslagen. Verschillende plannen tot herplaatsing gingen niet door, maar nu is het orgel uiteindelijk definitief naar de Oude Kerk in Soest gegaan en op 12 januari van dit jaar aldaar in gebruik genomen [zie pagina 21, red.]. Klaas en zijn echtgenote behoorden tot de genodigden bij de ingebruikname.

Klaas Doornbos was in 1999 al geen organist meer in Harlingen. Na de middelbare school koos hij voor de HTS in Leeuwarden in plaats van het conservatorium in Groningen. Ondanks zijn talent zou er in de muziek, zeker in de kerkmuziek, nauwelijks een boterham te verdienen zijn. Het koos daarom voor het beroep van IC-designer (IC = Integrated Circuit).

Hij vond werk bij Philips in Nijmegen. Zijn

woonplaats werd het nabij gelegen Wychen. De Philips-tak in Nijmegen werd na verloop van tijd afgestoten en overgenomen door NXP. In 2012 trouwde Klaas en verhuisde daardoor naar IJsselstein. Zijn echtgenote Eveliena van der Kraats heeft ook een diepgaande interesse voor muziek. Zijn hobby en passie, de koor- en orgelmuziek, kreeg daarvoor een nieuwe stimulans. Hij was actief gebleven in diverse koren en was regelmatig

begeleider. In 2014 besloot hij voor de bevoegdheid III als kerkorganist te gaan. Deze PKN-opleiding duurt drie jaar en in de zomer van 2017 deed Klaas Doornbos met goed gevolg examen in Den Haag.

Jaren geleden sprak hij als 'Fries om útens' met mij, toenmalig bestuurslid van de Stichting Organum Frisicum, af jaarlijks naar Fryslân te komen om tijdens de Friese orgeldag zes à zeven orgels te bespelen. En deze traditie houden we nog steeds in ere. Het begin van de Friese orgeldag ligt in 1996. Zie daarover de Friese Orgelkrant van 2016. Medio augustus 2017 gingen Klaas Doornbos, zijn echtgenote Eveliena en ik langs de kerkorgels van Sint-Nicolaasga (rk kerk), Scharsterbrug, Ouwsterhaule, Joure (HvB), Haskerhorne en Heerenveen (rk kerk). De kerken in de drie laatstgenoemde plaatsen deden mee aan 'oargelpaad' zoals de samen met Tsjerkepaad georganiseerde orgeldagen op zaterdag tijdens de maanden juli en augustus sinds 2016 heten. Tijdens onze orgeltocht hadden we voldoende tijd om over de langdurige relatie van Klaas Doorbos met het orgel te spreken.

1. Van wie heb je je muzikale aanleg geërfd? Zit er muziek in de genen van de familie?

'Ja, muzikaliteit en liefde voor de muziek zitten wel in mijn erfelijk materiaal. Zowel mijn vader als mijn moeder deden aan muziek. Mijn vader speelde bugel in het muziekkorps van Advendo (in 1922 opgericht te Franeke). Mijn moeder zong en speelde orgel. Vaak stond ik naast mijn moeder. Mijn beide opa's waren ook muzikaal. De één speelde ook in Advendo, de ander speelde harmonium. Mijn eerste orgellessen heb ik gehad van De Goede en Tijmersma, regionaal bekende musici. Echt serieus werd het toen ik – samen met nog twee of drie anderen – privélessen nam bij Klaas Hoek.

Later, toen ik al niet meer in Fryslân woonde, heb ik privélessen bij Theo Jellema gevolgd. De Goede en Tijmersma hebben bij mij de

muzikale basis gelegd, daarna heb ik veel aan Klaas Hoek en Theo Jellema te danken gehad.'

Over Klaas Hoek: Deze musicus woont in Boer (Fr.). Hij voltooide een officiersopleiding aan de Koninklijke Militaire Academie in Breda alvorens aan het Maastrichtse conservatorium orgel te gaan studeren. In 1974 rondde hij zijn orgelstudie af en behaalde de Prix d'excellence voor orgel. Bij Ton Koopman deed Klaas Hoek als bijvak klavecimbel. Hij was prijswinnaar van het internationale Gaudeamus Concours voor het uitvoeren van nieuwe muziek.

Naast zijn werkzaamheden als concertorganist was Klaas Hoek na zijn studie onder meer werkzaam als directeur van de muziek-schouw in Leek. Begin 90er jaren sloeg hij een andere weg in en concentreerde zich op orgel-, harmonium- en clavichordconcerten – dikwijls in ensembleverband – met nadruk op hedendaagse composities. Als componist en publicist, in beide gevallen vooral voor harmonium, was en is Klaas Hoek eveneens actief. In zijn composities, veelal improvisatiemodellen, betreft hij bij voorkeur de landschappelijke omgeving.

De laatste jaren is Klaas Hoek bezig met een 'andere' uitvoeringspraktijk van oude muziek. Hij ontving in 2014 de Schnitgerprijs wegens zijn verdiensten voor de ontwikkeling van de hedendaagse orgelcultuur. Momenteel verricht hij doctoraal onderzoek aan de Katholieke Universiteit te Leuven naar het orkestraal harmonium en de uitvoeringspraktijk in de Duitse muziek rond 1900. Een uitvloeisel hiervan is een editie van Bachs Johannes Passion voor twee solisten, koor, strijkkwartet en harmonium, die in 2017 te Leiden en Amsterdam is uitgevoerd, zie: <http://www.windharmonium.nl>.

2. Waar ben je als kerkorganist begonnen?

'In de Doopsgezinde Kerk van Harlingen, via Klaas Hoek. Daar ben ik van mijn vijftiende tot mijn vierentwintigste organist geweest.

Klaas Doornbos tijdens een orgeltocht door Friesland aan het klavier van het Van Damorgel (ca. 870) in de hervormde kerk van Tjalleberd. (Foto: Johan Sjoukema, Leeuwarden)

Het indrukwekkende orgelfront van het Van Gruisen/Van Oeckelen-orgel (1811/1858) in de voormalige doopsgezinde kerk van Harlingen. Sinds januari van dit jaar bevindt het zich in de Oude Kerk van Soest. (Foto uit het archief van Jan Jongepier (1941-2011) te Leeuwarden)

Aanvankelijk was ik één van de drie organisten, later één van de twee. In het jaar van mijn HTS-stage ben ik ermee gestopt.

Toen ik in Wychen kwam wonen, ben ik niet meer als vaste organist aan een gemeente verbonden geweest, maar ik heb wel als vervanger veel diensten gespeeld. Allereerst in de streekgemeente Maas en Waal, maar met enige regelmaat ook in Horssen, Bergharen, Beuningen en Wychen. Kers op de taart was het begeleiden van de erediensten in de Martinikerk van Doesburg en in de Martinikerk van Franeker. In die laatste kerk heb ik op verzoek van Theo Jellema zo nu en dan een dienst begeleid.

Ook begeleidde ik een koor uit Harlingen: de Ichtus Cantorij onder leiding van Sjouke en Geke Bruining. Hiermee werd enkele malen een trip naar Engeland gemaakt, waarbij ook concerten met evensongs werden gegeven. In 2017 hebben we een week lang in de prachtige kathedraal van Peterborough de evensongs verzorgd. Ik mocht het orgel bespelen en mijn vrouw Eveliena zong in het koor. De muziek is dus nooit uit mijn leven weg geweest. Ik bezit een 'modern' orgel, dat voor mij als een hometrainer functioneert en sinds enkele jaren hebben we bovendien een spinet. Sopraan Eveliena, die ook verschillende blokfluiten bespeelt, en ik musiceren samen veel. Daarnaast hebben we verschillende keren met een dubbelkwartet, bestaande uit vrienden, rond feestdagen medewerking aan vieringen verleend.

3. Toen je na je huwelijk in IJsselstein ging wonen, ben je organist van de hervormde gemeente Vreeswijk in Nieuwegein geworden. Je bespeelt daar het Van Dam-orgel uit

Front van het Van Dam-orgel in de Dorpskerk van Nieuwegein-Vreeswijk. Het instrument uit 1906 is in 1977 gerestaureerd en gewijzigd door Van den Heuvel. (Foto: Klaas D. Doornbos, IJsselstein)

1906 in de Dorpskerk. Een Friese organist om útens op een Fries orgel om útens. Hoe is dat zo gekomen?

'Ja, niet alleen een Fries om útens op een Fries orgel, maar ook nog eens in de wijk van de Vriezen: Vreeswijk! Bovendien bespeel ik een instrument uit 1906 van de Friese orgelbouwer Van Dam.

Het kwam zo: tijdens het voorbereidingsgesprek van ons huwelijk in 2012 met de predikant was tevens de pastoraal medewerker van de Dorpskerkgemeente in Vreeswijk, thans predikant in Waalwijk, aanwezig. Hij vroeg of ik iets kon en wilde betekenen voor de vacature van organist die in Vreeswijk was ontstaan. Zodoende ben ik één van de vaste organisten in de Dorpskerk in Vreeswijk geworden en daarnaast ook één van de organisten in het Ewoud Gasthuis, het zorgcentrum in IJsselstein. Het orgel in de Dorpskerk van Vreeswijk is een instrument met twee manualen en een vrij pedaal. Geïnteresseerden kunnen de dispositie en een beknopte geschiedenis van het orgel vinden op www.orgbase.nl.

Naast orgelspelen ben ik ook steeds actief blijven zingen, bij Capella Brabant in Vught en sinds enkele jaren bij het Christelijk Vocaal Ensemble Marcantus, een kamerkoor met een vaste kern van circa 25 leden. Het koor repeteert altijd in Houten onder leiding van haar vaste dirigent Arjen J.A. Uitbeijerse.'

4. In 2014 besloot je om de cursus III van de generale PKN-regeling voor niet-professioneel opgeleide kerkmusici te gaan doen. In juli 2017 slaagde je voor het examen organist met bevoegdheid III. Hoe kwam je tot dit besluit?

'In de eerste plaats was de wens deze bevoegdheid te halen al geruime tijd latent aanwezig. Daarnaast stond echtgenote Eveliena er helemaal achter dat ik dit ging doen. De cursus wordt gegeven in Groningen, Dieren en Den Haag. De exameneisen zijn fors. De totale opleiding, voor organist en koorleider samen, bestaat uit 21 modules die drie jaargangen van elk 20 lesdagen van drie of vier uur vergen, op zaterdag eens in de 14 dagen. Daarnaast wordt ieder cursusjaar één cursusdag toegevoegd waarop aandacht wordt besteed aan één van de specialisatiemodules. Dus reisde ik drie jaar lang elke veertien dagen op zaterdag naar Den Haag. Van de 21 modules zijn voor het behalen van het Kerkmuziekdiploma Orgel 10 modules verplicht. Daarna of daarnaast kun je het Kerkmuziekdiploma Cantor doen, bestaande uit 5 verplichte modules en een paar keuzemodules. De resterende modules zijn facultatief (zie www.protestantsekerk.nl/pcte).

Uit een totaal van 21 modules moest ik er dus 10 doen en elke module met een examen afsluiten. Om organist met de bevoegdheid III te worden, moet je alle tien examens met een goed resultaat afsluiten. Van de 16

Vooraanzicht van de naoorlogse Maranathakerk in Den Haag. (Bron: Bewerkte foto van internet)

cursisten die voor het examen opgingen, slaagden er maar 6 in één keer. Ik was één van de gelukkigen.

Ik vond het een geweldige opleiding: naast je verder praktisch bekwaamen in het orgelspel moest je je ook verdiepen in theoretische achtergronden van algemene muzikaleer en muziekgeschiedenis tot liturgie, hymnologie en orgelbouw. Eigenlijk zou ik verder willen studeren voor cantor of koorleider. Door diverse omstandigheden, zoals een nieuwe baan, ontbreekt me echter momenteel de tijd. Maar wat in het vat zit ...'

De Maranathakerk in Den Haag

De Maranathakerk waar Klaas' cursus en examen voor de bevoegdheid III grotendeels plaatsvonden, staat in een deel van de Haagse wijk Duinoord dat tijdens de Tweede Wereldoorlog binnen het gebied van de Atlantikwall viel. Na de oorlog werden de huizen er afgebroken en daarom staan er hier nu typische jaren vijftig- en zestig-panden, terwijl de rest van de wijk statige negentiende-eeuwse huizen kent. In deze kerk woonde ik vorig jaar op 24 juni enkele examenonderdelen bij: solospel, begeleiding van gemeentezang en het instuderen van een kerklied. Een week later vond de diploma-uitreiking er plaats. De Maranathakerk is een bijzondere kerk: een Gesamtkunstwerk ontworpen door de Nederlandse architect en hoogleraar Frits Adolf Eschauzier die zich liet leiden door de ideeën van de Duitse architect en de Zwitserse bouwkundig ingenieur Emil Stauda-

cher. Voorts sloot het ontwerp uit 1949 als één van de eerste aan bij aanbevelingen van de Liturgische Beweging, een hervormde vernieuwingsbeweging. In de ideeën direct na de oorlog moest de kerk ook een centrale plaats in de (weder)opbouw van de wijk krijgen. De Maranathakerk is met soortgelijke kerken voorgedragen bij de UNESCO voor de werelderfgoedlijst. Deze kerken worden beschouwd als uitdrukkingen van de naoorlogse verzoeningsgedachte. De aanvraag is bij de UNESCO in 2017 ingediend, 500 jaar na Luthers reformatie. Het kerkgebouw is echt een gedenkplek: opgenomen in de herinneringsroute Atlantikwall Den Haag en jaarlijks op 4 mei het vertrekpunt van buurtgenoten en kerkleden naar het Vredespaleis. Binnen Den Haag, de stad van vrede en recht, is de Maranathakerk aldus een symbool van vrede, hoop en geloof in de toekomst. (Zie de website <https://denhaag.com/nl/locatie/402/maranathakerk>)

In 1952 kreeg de kerk een nieuw mechanisch orgel van Mense Ruiter. In 2004 voerde Mense Ruiter Orgelmakers BV groot onderhoud aan het instrument uit. Het instrument telt 23 stemmen verdeeld over twee manualen en een vrij pedaal. De precieze dispositie is ook hier op www.orgbase.nl te vinden.

JOHAN SJOUKEMA

Front van het Mense Ruiterorgel (1952) in de Maranathakerk te Den Haag.

(Foto: Johan Sjoukema, Leeuwarden)

Het “Orgelboekje” van Johann Sebastian Bach

Tijdens het Leipziger Bachfest 2000 vond er een podiumdiscussie plaats tussen een aantal vooraanstaande Bachvertolkers. De veel te kleine zaal was stampvol en buiten stonden velen via luidsprekers de discussie te volgen. Gustav Leonhardt opende het gesprek met de opmerking: “Hier zitten de mensen, waarvan u denkt dat zij weten hoe het moet. Dat moet u vooral blijven geloven, maar als u eens wist hoe weinig we werkelijk weten!” Dit geldt niet alleen voor onze manier van spelen, maar ook voor onze kennis omtrent achtergronden van Bachs’ muziek. Hield Bach bij het componeren van koraalbewerkingen rekening met de tekst en zo ja, hoe dan? Speelde allerlei symboliek een rol?

Gedurende het leven van Bach verschenen een aantal koraalbewerkingen in druk. Clavierübung III verscheen in 1739, de 6 Schübler-Choräle en de Kanonische Veränderungen over “Vom Himmel hoch” rond 1747. In Leipzig herzag/verbeterde Bach 18 koraalbewerkingen uit de tijd in Weimar en legde hij een verzamelhandschrift aan. Dat handschrift bevatte de triosonates, 17 herziene koraalbewerkingen, de Kanonische Veränderungen en tenslotte “Vor Deinem Thron tret ich hiermit”. Dit laatste stuk is de herziene versie van “Wenn wir in höchsten Nöten sein”. Bach heeft dit op zijn sterfbed gedictieerd aan iemand die hem de oudere versie op een huiselijk pedaalinstrument voorspeelde. Deze persoon heeft de herziene versie genoteerd in genoemd handschrift. Mogelijk had Bach het plan deze ‘18 Choräle’ eveneens uit te geven of wellicht had hij nog meer stukken gereviseerd en in het handschrift opgenomen als hij langer had geleefd. Bij de eerdergenoemde uitgaven is het verband tussen de stukken duidelijk, de Schübler-Choräle zijn transcripties van cantatedelen; in Clavierübung III betreffen de koraalbewerkingen het Kyrië en het Gloria (vaste bestanddelen van de liturgie) en de catechismusliederen (vgl. de kleine catechismus van Luther); de 18 Choräle behoren zeker tot die bewerkingen die hijzelf belangrijk vond.

Het Orgelbüchlein bestaat uit korte koraalbewerkingen, grotendeels speelbaar voor serieuze amateurs. We weten niet waarom en wanneer Bach ze schreef. Hij begon er op zijn vroegst mee nadat hij in 1707 hoforganist in Weimar was geworden, maar in zijn Leipziger tijd heeft hij nog minstens één bewerking genoteerd. De opzet was groots, Bach legde een gebonden boek aan, waarin hij direct 164 titels noteerde. Daarmee stond de omvang van de geplande stukken vast, één pagina voor korte melodieën, iets meer ruimte voor de langere. De (na 1720 geschreven) titel luidt vertaald:

Orgelboekje (met daarin 48 uitgewerkte koralen), waarin voor een beginnende organist een handleiding wordt gegeven om op allerlei manieren een koraal te bewerken en zich daarbij ook te bekwamen in het pedaalspel, doordat in de zich daarin koralen het pedaal geheel obligaats behandelt is. De hoogste God alleen ter ere, voor de naaste om eruit te leren.
Getekend: Johann Seb. Bach, kapelmeester aan het hof te Köthen.

Wilde Bach demonstreren hoe je de tekst uit kunt beelden? Had hij aantrekkelijk lesmateriaal nodig? Hij schreef ze niet voor zijn oudste zoon, diens beentjes waren nog te kort om het pedaal te bereiken. Reeds Spitta hield zich bezig met het verband tussen woord en toon bij Bach. Schweitzer beschouwde het Orgelbüchlein als een woordenboek van Bachs’ muzikale taal, maar het is ook een verzameling orgeletudes.

Bach gebruikt drie vormtypes:

1. Het Orgelbüchlein-type (33 keer). Daarbij ligt de volledige cantus firmus (melodie) in de sopraan, zonder tussenspelen en zonder opvallende versieringen (uitzondering: Christum wir sollen loben schon, c.f. in de alt). De tegenstemmen zijn grotendeels gebouwd op hele korte motieven, dikwijls ter lengte van één teleenheid, hoogstens van één maat. Die motieven zijn meestal opmatig en zetten gewoonlijk na de eerste melodienoot in. Een voorbeeld voor dit type waren die variaties uit de partita’s van Pachelbel, waarin de melodie in de bovenstem ligt en de andere stemmen uit één

motief ontwikkeld zijn (b.v. “Was Gott thut das ist wohlgetan”, variatie 1). Het voorbeeld is manualiter, bij Bach is het pedaal obliagaat. Vaak is er maar één manuaal no dig.

2. Gecoloreerde c.f. in de diskant (3 keer). Hierbij is het tempo vaak langzamer dan bij type 1. Voorbeeld hiervoor zijn de koraalvoorspelen van Buxtehude, zoals Bach die in Lübeck hoorde. Buxtehude maakte daarbij veel voorimitaties in de onderstemmen. Na enkele jeudwerken zag Bach van die voorimitaties af (dit geldt voor de 3 uit het Orgelbüchlein) of hij werkte de voorimitaties juist uitvoerig uit (zoals bij de 18 Choräle).

3. Koraalcanons (8 keer). Bach was familielid, vriend en collega van Johann Gottfried Walther (1707-1748 organist aan de stadkerk in Weimar). Samen verdiepten ze zich in allerlei compositorische zaken, zoals de Italiaanse concerti en de canon. Waar Walther zich echter beperkte tot canons in het octaaf en de afzonderlijke regels scheidde door tussenspelen, maakte Bach allerlei ingewikkelde canons.

“In Dir ist Freude” is de enige bewerking die niet onder een van deze 3 types valt.

Problemen

Probleem 1: Bach noemt het getal 48. Sommige uitgaven hebben maar 45 nummers. “Christ ist erstanden” bestaat uit 3 verschillende verzen. Van “Liebster Jesu, wir sind hier” noteerde Bach een eerdere en een later versie. Van “O Traurigkeit” is maar één maat genoteerd, die niet in elke uitgave opgenomen is. Je kunt dus sommige dingen wel of juist niet tellen en zo op 48 uitkomen. Wolfgang Stockmeier voltooide enkele onvoltooide werken, waaronder “O Traurigkeit” (Ed. Kistner und Siegel). Kort voor het Bachjaar 1985 werd de Neumeisterverzameling gevonden, met 82 koraalbewerkingen, waarvan minstens 35 in elk geval composities van de de jonge Bach zijn. Van veel uiteindelijk niet voor het Orgelbüchlein bewerkte melodieën vind je een bewerking in de Neumeisterverzameling.

Probleem 2: Waarom noteerde Bach “Liebster Jesu” twee keer? De verschillen zijn minimaal. In de eerste versie (BWV 634) zijn er verschillen tussen de beide canonstemmen (canon in de onderkwart). Bach verbeterde dit, zette bij de R.H. ‘distinctus’ (dat wil zeggen rechterhand uitkomend). Een kwartnoot in het pedaal verving hij door een octaafsprong van twee achtsten, waardoor er niet meer 12 octaafsprongen in het pedaal waren, maar 14. Hiermee komen we op een punt waar misschien verschillend over gedacht kan worden, de getallensymboliek. Men ging destijds uit van 24 letters (i = j = 9 en u = v = 20). Bach = 2 + 1 + 3 + 8 = 14. J. S. Bach = 9 + 18 + 2 + 1 + 3 + 8 = 41). Ik nodig u uit zelf een onderzoekje te doen in de Matthäus Passion. Nadat Jezus het verraad van een van de leerlingen heeft aangekondigd, vragen die ‘Herr, bin ich’s?’. Hoe vaak wordt die vraag gesteld? Tel de continuo-noten bij ‘Trinket alle daraus’. De aardbevingsscène na de Kruisiging valt in 3 delen uiteen, tel ook daarvan de continuo-noten. Kijk naar de tekst van de 4 Psalmen, waarvan het nummer overeenkomt met de uitkomst van uw telwerk, die Psalmen passen precies bij de gezongen tekst! Hans Brandts Buys geeft in zijn boek over de passies van Bach zoveel voorbeelden dat toeval is uitgesloten. Hij nam ook de tijdsduur van diverse uitvoeringen op. In het tweede deel zegt de hogepriester: ‘Ich beschwöre dich bei dem lebendigen Gott, daß du uns sagesot, ob

du seiest Christus, der Sohn Gottes. Jesus sprach zu ihm: Du sagest’s’. Dit antwoord op de meest essentiële vraag uit het Evangelie valt precies halverwege de passie. Sinds ik dit las, let ik op de tijdsduur van de door mij bezochte uitvoeringen, het klopt steeds.

Enkele voorbeelden van tekstuitleg en symboliek uit het Orgelbüchlein

In “Nun komm der Heiden Heiland” vind je heel vaak een kruismotief van 4 zestienden, al direct in de c.f. op de derde tel in de eerste maat. Trek een lijntje van de 1e naar de 4e noot en ook een lijntje van de 2e naar de 3e noot en je hebt een kruis. Bij elke regel van de melodie vind je een dalende beweging in het pedaal (en in de tenor in de slotmaat). Terwijl de bewerking hier en daar zelfs vijfstemmig is, valt de rust aan het begin van maat 8 extra op, de eenzaamheid van de nederige geboorte.

In “Herr Christ, der einig Gottes” is de pedaalpartij gebaseerd op het eerste motief van die partij. Dat motief opent het bekende Praeludium (met Ciacona) in C van Buxtehude, het speelt een opvallende rol in de pedaal solo in de C-Dur van Böhm en in “Herzlich lieb hab’ ich o Herr” uit de Neumeister-Choräle. Doordat Bach de tweede helft herhaalt (dat stond niet in zijn gezangenboek) heeft de c.f. 76 noten. Venus (de morgenster) = 20 + 5 + 13 + 20 + 18 = 76. De 5e regel van de tekst - ‘Er ist der Morgensterne’ - wordt fraai onderstreept doordat de begeleidende motieven in 2 stemmen tegelijk voorkomen.

In “Vom Himmel hoch” vind je in maat 9 in de tenor en de alt 5 keer een figuurtje dat overeenkomt met de eerste 4 noten van “O Hoofd vol bloed en wonden” (stijgende kwart, 2 dalende secundes).

In “Christum wir sollen loben schon” gebruikt Bach de volledige omvang van de meeste orgels uit zijn tijd, van C in het pedaal tot en met c3 in het manuaal. Dit is alleen mogelijk door de c.f. in de alt te leggen. De tekst is dan

ook ‘Christum wir sollen loben schon, der reinen Magd Marien Sohn, soweit die liebe Sonne leucht und an aller Welt Ende reicht’. Alle diatonische tonen worden gebruikt, de zon komt overal. In maat 6 worden die beide uiterste tonen tegelijk gebruikt, de Latijnse tekst is daar ‘ad usque terrae limitem’.

In “Helft mir Gotts Güte preisen” zetten de middenstemmen 12 keer in met een motiefje van 4 noten (opmaat tenor, maat 1 alt, 2 bas, 3 tenor en bas, 4 bas, 6 bas, 1 8 tenor en alt, 9 bas en tenor, 10 bas). Het chromatische motief van 6 tonen, dat zo belangrijk is in “Das alte Jahr” komt in dit stuk twee keer voor in de alt (maten 11 en at 13), 6 + 6 = 12. Het jaar heeft 12 maanden! Verder is er in de tenor een aantal (meestal dalende) toongroepen die plotseling afbreekt, het oude jaar verdwijnt.

“Das alte Jahr vergangen ist” telt precies 12 maten: 12 keer hoor je hetzelfde chromatische motief van 6 noten. Het laatste figuur van de c.f. telt 12 noten, die 6 Seufzers tellen. De laatste maat heeft in de 3 onderstemmen precies 12 noten. Het jaar heeft 12 maanden. In “Da Jesus an dem Kreuze stund” valt het op dat er harmonisch nauwelijks akkoorden in grondligging zijn en als ze er zijn dan niet langer dan een zestiende. Er zijn veel septiemakkoorden. De klank is schrijnend (‘Da Jesu an dem Kreuze stund und ihm sein Leichnam ward verwundet, sogar mit bittern Schmerzen’), het lied gaat over de 7 kruiswoorden (‘die sieben Wort, die Jesus sprach, betracht in deinem Herzen’). Precies in maat 7 is de c.f. aangekomen bij ‘sieben Wort’. Het al bij “Vom Himmel hoch” genoemde figuurtje vind je letterlijk 13 keer, voor het eerst in de tenor op de tweede zestiende in maat 1. Als je het figuurtje dat op in maat 9 op de 14e zestiende van de tenor begint als variant accepteert, kom je tot 14 keer! De c.f. heeft 48 noten, INRI = 9+13+17+7 = 48. Het pedaal heeft 7 syncopische octaafsprongen omhoog en een septiemsprong op G (= 7) in maat 3.

Voor de toehoorder is het moeilijk waar te nemen, maar in “O Mensch beweine dein Sünde groß” citeert Bach “Was Gott thut, das ist wohlgetan” en “Vom Himmel hoch”. In “Christ lag in Todesbanden” wordt de c.f. niet versierd, behalve de 6e regel ‘Gott loben und ihm dankbar sein’. Die regel telt 14 c.f.-

The image displays a musical score for the hymn "Vater unser im Himmelreich". It consists of four systems of music, each with a treble and bass staff. The motifs are numbered sequentially from 1 to 41. Motifs 1 through 10 are in the key of C major, while motifs 11 through 41 are in the key of D minor. The notation includes various rhythmic values such as eighth, sixteenth, and thirty-second notes, as well as rests. Some motifs are marked with 'r' (rhythm) and 'i' (interval), indicating specific rhythmic and intervallic patterns. The score is presented in a clear, legible format, suitable for study or performance reference.

De 41 kruismotieven in “Vater unser im Himmelreich”.

noten. Bach kende ons kerklied waarin gezegd wordt dat hij 'de maat der eng'len mag slaan' nog niet (helaas zijn bazen ook niet). In "Dies sind die heiligen zehn Gebot" noteert Bach de c.f. in halve noten. Dit stuk bestaat uit 20 ½ maat, de c.f. heeft dus de lengte van 41 halve noten. 41 = J.S. Bach. Verder hoor je de eerste regel 10 keer letterlijk, de eerste keer in halve noten, de andere 9 keer in de dubbele verkleining (in achtsten). De verkleining begint met 5 gelijke noten op de 2e of de 5e achtste van de maat! Je vindt dit motief in het pedaal in de opmaat op G, in maat 4 op c en 10 op C; in de tenor in 1 en 9 op g, 11 op c, 13 en 18 op g; in de alt in 15 op d1. Bovendien komt die verkleinde 1e regel 10 keer als variant voor, waarbij grote secunden door kleine worden vervangen en kleine door grote of het thema in de omkering wordt geplaatst. Je vindt dit in het pedaal in maat 5 op B, in 8 op c, in 12 op Bes, in 13 op f, in 16 op g en 17 op f; in de tenor in 5 op a en in 7 op d; in de alt in 3 op d1 en in 11 op f. Onwillekeurig denk je eraan dat Mozes de stenen tafelen twee keer kreeg. Dan zijn er nog 5 vrijere varianten (in maat 2 in het pedaal, 8 alt, 14 pedaal, 18 alt en 19 pedaal). Wat denkt u van de tenor in maat 12? Ook in "Vater unser im Himmelreich" komt een kruismotief voor, 41 keer! 28 keer gebeurt dit normaal (rectus), 13 keer in omkering (inversus). De intervallen kunnen wisselen, maar de richting klopt steeds. Het

grootste interval in dit motief is een kwint, behalve de veertiende keer, dan is het een sext (maat 4, 3e tel in de tenor). In het notenvoorbeeld heb ik ze aangegeven met r en i. De laatste 4 noten van de tenor vormen een ander motief, 1e en 3e noot zijn gelijk.

De zondeval van Adam wordt in "Durch Adam's Fall ist ganz verderbt" zeer duidelijk geïllustreerd door de vele septiemsprongen in het pedaal. Het motiefje waarmee de alt inzet, komt 14 keer voor in de alt en de tenor, 8 keer gewoon (dalend), 6 keer in omkering (stijgend). Soms is het met enkele noten verlengd, soms mist de eerste noot, waardoor het gauw over het hoofd wordt gezien bij de analyse.

Bij "Wenn wir in höchsten Noten" sein vind je de hoogste noten van de c.f. in maat 2, precies bij het woord 'höchsten'. Interessant is dat Bach in "Vor Deinem Thron" op 'Wenn wir' terug grijpt, hij schrapt de versieringen en voorziet elke regel van voorimitaties, de onderstemmen bij de uitkomende stem worden grotendeels overgenomen. De c.f. bij "Vor Deinem Thron" bestaat uit 41 noten. In "Ach wie nichtig, ach wie flüchtig" komen dezelfde toonladderfiguren voor als in Partita 4 van Böhms' variaties en Bachs' cantate 26 over hetzelfde lied.

Over de canonische bewerkingen valt het

volgende te zeggen: Uitgaande van de tekst wordt een canon vaak gebruikt als er wordt gesproken over zaken als regel en gehoorzaamheid (wet en navolging) of de eenheid van Vader, Zoon en Heilige Geest (b.v. in de Hohe Messe de duetten 'Domine Deus' en "Et in unum Dominum"). Dit geldt zeker voor de vier bewerkingen voor de Lijdenstijd: Christus is gehoorzaam tot het einde. In andere gevallen nodigt te melodie uit tot canonische bewerking.

"Gottes Sohn ist kommen": God is de Princeps, de eerste (registratie: Principal). De canon is haast onmogelijk, daarom past Bach het ritme van de pedaalstem (de tenor) steeds aan. De pedaalstem is de mens, die steeds weer in zonde valt. Soms liggen de canonstemmen zo dicht bij elkaar, dat een logische invulling van de andere stemmen bijna onmogelijk is. Bij "In Dulci Jubilo" gaan ook de tegenstemmen in canon, behalve bij de slotregels gaat dat niet, daar vormen ze een vrije triolenbeweging. Over het al of niet aanpassen van de repeterende kwartnoten aan de triolen lopen de meningen uiteen. "O Lamm Gottes, unschuldig" en "Christe, du Lamm Gottes" zijn Duitse liederen gebaseerd op het 'Agnus Dei'. Beide bewerkingen zijn een canon in de kwint. Bij "O Lamm" is de tweede canonstem verborgen tussen de seufzer van de sopraan en de bas (tenzij je de canon met dubbelpedaal speelt), de seufzers zijn wellicht belangrijker dan de canon.

Bij "Christe, du Lamm Gottes" valt op, dat de bewerking in F begint, maar op de dominant van C eindigt. De reden hiervan is simpel, Bach bewerkte één strofe, het in de liturgie gebruikelijke Amen ontbreekt.

In "Christus der uns selig Macht" is de tweede stem van de canon tegelijk de bas van de bewerking. Die bas heeft enkele ritmische aanpassingen. Er zijn felle dissonanten en nogal wat syncopen. Er is veel chromatiek. De tekst vertelt het lijdensverhaal in krasse bewoordingen, die door de muziek geïllustreerd wordt. Let op maat 9-11: 'als ein Dieb gefangen', alle vier stemmen in zeer lage ligging!

"Hilf Gott, daß mir gelinge" vertelt in 13 strofen de hele heilsgeschiedenis vanaf de profetie van Jesaja: via Kerst, Lijdenstijd, Pasen en Hemelvaart tot Pinksteren. In de tekst ligt de nadruk wel op het lijden van Christus. De beide bovenstemmen vormen een canon in de onderkwint (maat 9-13 in de onderkwint), waarbij de alt tal van 'foute' noten heeft. Vanaf de laatste kwartnoot in maat 7 gaat de canon precies 7 medodie-noten goed ('daß ich mag fröhlich heben an'), zelfs ich=Bach lukt het niet helemaal! Let op de syncope in het pedaal (direct aan het begin en dan 7 keer, in de maten 2,4,6,8,13 -twee keer- en 15). De titel van dit stuk is bepaald ook van toepassing op de speler, al zal Bach dat wel niet bedoeld hebben. In maat 13 lijkt het wel een complete puinhoop.

Veel eenvoudiger heeft de speler het in de beide laatste canons. In "Erschienen ist der herrliche Tag" (canon tussen sopraan en bas) heeft de bas enige aanpassingen. De middenstemmen zijn gebaseerd op de zogenoemde "figura corta", een teken van vreugde. "Liebster Jesu, wir sind" is een canon in de onderkwint, tussen sopraan en alt. Bach gebruikte A majeur. vaak voor milde, lieflijke affecten (b.v. het Praeludium en Fuga in A).

Wilt u meer lezen? Graag verwijs ik naar twee recente, zeer informatieve boekjes (met notenvoorbeelden). De Bärenreiter Werkeinführung van Sven Hiemke bespreekt mogelijke modellen, de datering en vermeldt de complete tekst. Kees van Houten vermeldt in zijn boekje slechts één couplet, maar gaat verder in de tekstuitleg.

Waarom schreef Bach uiteindelijk geen 164 bewerkingen? Waarschijnlijk waren binnen de vooraf vastgelegde omvang alle mogelijkheden tot individuele vormgeving uitgeput. Momenteel werken een aantal organisten/componisten aan bewerkingen van de door Bach niet bewerkte melodieën. Deze zijn te vinden en deels te beluisteren en te downloaden op www.orgelbuechlein.co.uk. Een gedeelte is ook uitgegeven bij Edition Peters (en verkrijgbaar bij een u bekende muziekwinkel, red.).

In oktober 2018 organiseert de KVOK een studiedag over het Orgelbüchlein bij het gereconstrueerde Schnitger-orgel in de Evangelisch-Lutherse Kerk in Groningen.

FOLKERT BINNEMA

De Orgelvriend maandblad voor orgelliefhebbers

De Orgelvriend biedt jaarlijks 10 nummers over:

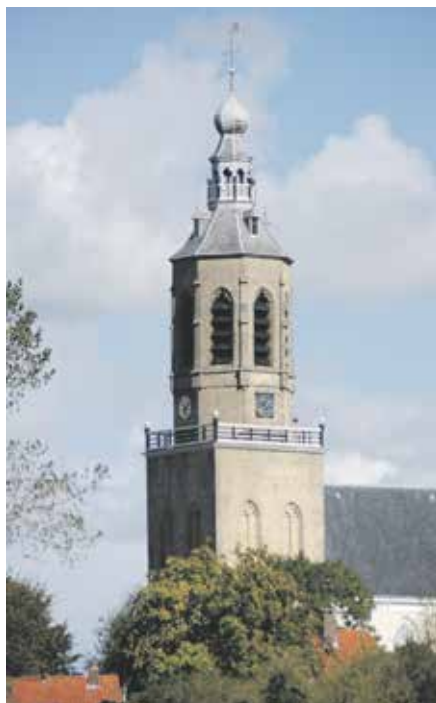
Oude en nieuwe pijporgels • Restauraties • Uitgebreide concertagenda • Organisten • Muziekbijlage (ook in klavar)
• Orgelbouwers • Componisten • Concoursen • Audio- & videofragmenten

Boekencentrum Tijdschriften

Proef-
abonnement:
3 nummers
€12,50

Jaar-
abonnement:
1e jaar slechts
€41,25
i.p.v. € 55,-

www.orgelvriend.nl

De kerk is geopend van 13:30 uur tot 17:00 uur
voor bezichtiging en informatie over deze
historische en gerestaureerde kerk.
Toegang vrij

ELKE ZATERDAG

van 7 juli t/m 8 september
van 15:00 uur tot 16:00 uur
ORGELBESPELING

Op het beroemde Baderorgel
in de kerk van DRONRIJP
(d'Alde Wite) door eigen
organisten en gastorganisten

Nationale Orgel dag 8 September 2018

Zakelijk 8 | 8921 BL Lelwarden | Tel. 058 - 2894876 | info@boeijengamusic.com

Boeijenga Music bestaat reeds 130 jaar en heeft in die tijd een wereldwijd bekende naam opgebouwd als speciaalzaak op het gebied van bladmuziek, boeken en multimedia rondom het orgel en orgelmuziek.

Breng een bezoek aan de winkel voor deskundig advies, gratis koffie en ouderwetse gezelligheid. Daarnaast is er in de winkel een drieklaviers Hauptwerkorgel van Orgelmakerij Noorlander aanwezig, om alle bladmuziek zelf uit te proberen.

www.boeijengamusic.com
Hét adres voor de organist!

Openingstijden:
Vrijdag: 10.00 tot 18.00 uur
Zaterdag: 10.00 tot 17.00 uur
Andere dagen op afspraak.

www.boeijengamusic.com

Jubileumboek 'Orgelbouw na 1945 in Friese kerken'

Friesland bezit een schat aan historische orgels. Maar dat niet alleen: na de Tweede Wereldoorlog werd Friesland met zo'n 100 nieuwe orgels verrijkt. Die instrumenten vertellen een verhaal. Zij brengen dromen van organisten, orgelbouwers en orgeladviseurs tot uitdrukking. Sommige orgels sluiten aan bij de traditie, andere zijn bewust modern. Zeventig jaar naoorlogse orgelbouw biedt een fascinerend mozaïek van verschillende klanken en vormgeving. Mooi genoeg om er een publicatie aan te wijden.

De Stichting Organum Frisicum, een stichting met de culturele ANBI-status, heeft ter gelegenheid van haar 25-jarig jubileum (2019) de Leeuwarder organist en orgeladviseur Theo Jellema gevraagd het palet van de naoorlogse orgelbouw in Friesland te beschrijven. Het resultaat is een mooi boek dat een overzicht biedt van de dromen en inzichten omtrent klank en vormgeving na 1945. Jellema gaat ook in op verbandingen met de orgelbouw in andere provincies en in andere landen. Het boek Orgelbouw na 1945 in Friese kerken gaat ruim 200 bladzijden tellen en wordt rijk geïllustreerd: foto's van orgelfronten, details en van het binnenwerk van orgels. Jellema schreef algemene, beschouwende hoofdstukken en liefst twintig monografieën van beeldbepalende orgels in Friesland.

Bij het boek is een cd inbegrepen waarop Friese naoorlogse orgels zijn te beluisteren (bijvoorbeeld het Reil-orgel in het kerkelijk centrum Trinitas te Heerenveen en het Pels-orgel in de GKV De Fontein te Drachten). De organisten Jochem Schuurman en Peter van der Zwaag spelen muziek van Friese componisten, onder andere Piet Post, Gerit Stulp en Johan G. Koers. De cd is een klinkend voorbeeld van Friese musici en van orgelbouw in Friesland en vormt een unieke combinatie met de rijke inhoud van het boek. De cd bevat ook een bonus: twintig minuten

barokke orgelmuziek gespeeld door Theo Jellema zelf. Hij speelt, op het inmiddels ingenomen Flentrop-orgel (1957) uit het voormalige kerkgebouw De Fenix in Leeuwarden, orgelwerken van J.S. Bach en van J.L. Krebs.

Boekpresentatie

Op zaterdagmiddag 28 september 2019 worden cd en het boek Orgelbouw na 1945 in Friese kerken tijdens een feestelijke bijeenkomst gepresenteerd in de Grote of Sint-Martinuskerk te Dokkum.

Dit is de eerste gelegenheid waarbij u het boek met cd in ontvangst kunt nemen. Wie het boek bestelt door overmaking van de aanschafprijs ontvangt te zijner tijd een uitnodiging voor het bijwonen van de presentatie. Auteur Theo Jellema is aanwezig om uw boek desgewenst te signeren. Extra gelegenheid om het boek af te halen is op zaterdag 12 oktober 2019. Dan is de auteur van 13.00 tot 16.00 uur aanwezig bij boek- en muziekhandel Boeienga, Zuidvliet 8 te Leeuwarden om het door u bestelde boek desgewenst te signeren. Nadien is het boek te koop bij de Stichting Organum Frisicum en bij boek- en muziekhandel Boeienga in Leeuwarden. Wilt u precies weten hoe u het boek (met cd) na oktober 2019 kunt kopen of bestellen, afhalen of laten opsturen? Kijk dan op de website van Organum Frisicum.

Boek in 2018 bestellen met korting

Optie 1

Het boek kost inclusief cd € 29,50 per exemplaar. Als u het boek vóór 1 januari 2019 bestelt en betaalt, krijgt u vier euro korting. Maak € 25,50 over naar banknummer NL64 INGB 0002 3777 93 ten name van de Stichting Organum Frisicum in Veenwouden o.v.v. 'jubileumboek'. Vergeet niet uw adres met postcode en huisnummer te vermelden.

Optie 2

Bent u in de jaren 2017 en 2018 (of: in 2018 en 2019) donateur van de Stichting Organum Frisicum, dan kunt u vóór 1 januari 2019 één exemplaar van het boek (inclusief cd) met

extra korting aanschaffen: het boek kost u dan maar € 21,50. U bestelt het boek door dit bedrag over te maken naar banknummer NL64 INGB 0002 3777 93 ten name van de Stichting Organum Frisicum in Veenwouden o.v.v. 'jubileumboek'. Vergeet niet uw adres met postcode en huisnummer te vermelden. Na 31 december 2018 is voor deze groep donateurs één boek voor € 25,50 aan te schaffen.

Optie 3

Wilt u op een bijzondere manier de verschijning van het boek met cd ondersteunen? Dat kan door reward based crowdfunding. U maakt dan vóór 1 januari 2019 € 100,00 (of een veelvoud daarvan) over naar IBAN-nummer NL64 INGB 0002 3777 93 van de Stichting Organum Frisicum in Veenwouden o.v.v. 'crowdfunding jubileumboek'. Vergeet niet uw naam, adres met postcode en huisnummer te vermelden. Per bedrag van 100 euro ontvangt u één exemplaar van het boek met cd gratis. Bovendien zal uw naam in het boek worden vermeld. Verder kunnen aan deze vorm van financiële ondersteuning geen rechten worden ontleend. Maakt u 200 euro over, dan ontvangt u twee exemplaren inclusief cd etc. Vermelding van uw naam in het boek blijft tot één keer beperkt.

Haalt u het boek niet af, maar wilt u het boek plus cd toegestuurd krijgen, dan brengen wij – behalve bij betalingsoptie 3 – de verzendkosten in rekening. Voor het bedrag van de verzendkosten kunt u de website raadplegen.

Volg het laatste nieuws omtrent het boek en cd op de website www.organumfrisicum.frl.

TIL DE TSJERKE NEI DE TAKOMST TA

Word nu donateur van de Stichting Alde Fryske Tsjerken

De Stichting Alde Fryske Tsjerken spant zich al meer dan 45 jaar in voor het behoud en herbestemming van de monumentale kerken. Onze stichting draagt zorg voor 49 Friese kerken en twee klokkenstoelen. Wij onderhouden de rijksmonumenten en geven ze een nieuwe bestemming. Ook zorgen we dat de orgels weer in goede staat verkeren, zoals in Jorwert en Britsum.

Ieder jaar komen er nieuwe kerken bij. Daarom hebben wij uw steun nodig. Word donateur. U krijgt een bijzonder muzikaal welkomstcadeau! Vul de bon in en stuur deze vandaag nog op. **Samen tillen we 'de tsjerke nei de takomst ta'.**

**WORD
DONATEUR!**

STICHTING ALDE FRYSKJE TSJERKEN

Word vandaag nog donateur van de Stichting Alde Fryske Tsjerken

- ☐ Ja, ik word donateur van de Stichting Alde Fryske Tsjerken voor minimaal € 17,50 per jaar. Ik ontvang als welkomstcadeau de CD 'Libbene Stienen' van Piter Wilkens.
- ☐ Ja, ik wil de Stichting Alde Fryske Tsjerken steunen. Neem contact met mij op.
- ☐ Stuur mij eerst een gratis exemplaar van het magazine Alde Fryske Tsjerken.

Naam:

Adres:

Postcode

Plaats

E-mail:

Tel:

Datum:

Handtekening:

**STEUN
ONS!**

Stuur deze bon in een gesloten envelop naar:
Stichting Alde Fryske Tsjerken, Antwoordnummer 76,
8900 WC Leeuwarden - Een postzegel is niet nodig

www.aldefrysketsjerken.nl